

JULKISTA PALVELUA SUORAAN TÖPSELISTÄ

E-KIRJAT OSANA YLEISTEN KIRJASTOJEN KOKOELMIA

Olli Laiho

Tampereen yliopisto
Informaatiotieteiden yksikkö
Informaatiotutkimus
ja interaktiivinen media
Pro gradu -tutkielma
Helmikuu 2015

E-kirjat ovat Suomessakin jo varsin tuttu näky erinäisissä erikois- ja oppilaitoskirjastoissa. Monelle opiskelijalle sähköinen teos kelpaa tenttikirjaksi siinä missä painettukin. Mutta yleisissä kirjastoissa e-kirjojen tarjoaminen on toistaiseksi ollut huomattavasti harvinaisempaa, varsinkin mitä tulee ns. ajanvietelukemistoihin. Maailmalta löytyy kuitenkin paikkoja, joissa e-kirjat ovat yleistenkin kirjastojen kokoelmissa jo varsin vakiintunut sisältömuoto.

Tässä tutkimuksessa selvitetään review-analyysin ja metasynteesin keinoin, kuinka e-kirjojen käyttöönotto ja käyttö on sujunut yleisissä kirjastoissa näissä maailmankolkissa, pääasiallisesti Yhdysvalloissa ja muissa englantia puhuvissa maissa. Näin on saatu muodostettua kirjastojen ja e-aineistojen suhdetta käsittelevä, länsimaiseen kontekstiin asettuva kokempohjaiseen tietoon perustuva laajamittainen katsaus, jonka olisi tarkoitus auttaa edistämään sisältömuodon läpilyöntiä myös suomalaisissa kirjastoissa.

Tutkimusaineisto koostuu kokoelmasta asiantuntija-artikkeleita, joiden pohjalta muodostetusta tekstikorpuksesta on lähdetty etsimään vastauksia tutkimuskysymyksiin. Tämä yhteensä 26 artikkelista tai muusta kirjoituksesta koostuva korpus, joka sisältää kustakin lähteestä muodostetun, olennaiset aihetta käsittelevät väittämät esittelevän referaatin, on sisällytetty tutkimukseen kokonaisuudessaan. Tästä aineistosta on muodostettu kattava synteesi tunnistamalla erityisesti kirjoituksesta toiseen esiintyvät samankaltaiset väittämät, joiden voisi päätellä kuvastavan e-kirjojen kirjastokäytössä laajemminkin esiintyviä teemoja, pelkkien anekdoottien tai yksittäistapausten esittelyn sijasta. Lisäksi tutkimus sisältää kirjallisuuskatsauksen, jossa esitellään muuta e-kirjojen kirjastokäyttöön läheisesti nivoutuvaa tutkimusta.

Tutkimuksessa selvisi sähköisten teosten levinneen lopullisesti useimpien englantia puhuvien maiden yleisiin kirjastoihin 2010-luvun alkupuoliskolla. Pääosin e-kirjat ovat saatavilla verkon kautta levitettävänä kokoelmina, jotka vaihtelevat laajuudeltaan muutamasta tuhannesta joihinkin kymmeneen tuhansiin nimekkeisiin. Samalla selvisi, että kirjastojen asiakkaista läheskään kaikki eivät kuitenkaan vielä osaa tai viitsi sähköistä tarjontaa hyödyntää. Käyttö kuitenkin kasvaa tasaisesti päivä päivältä. Onkin todennäköisesti vain ajan kysymys, koska e-kirjat ovat yleisissäkin kirjastoissa painettujen aineistojen kanssa tasaisesti kilpaileva, mutta tuskin ne täysin syrjäyttävä sisältömuoto.

Tutkimuksessa käsitellään myös sitä, millaisilta laitteilta e-kirjoja nykyaikana luetaan. E-kirjojen kirjastolainaus ja muukin käyttö on pitkälti riippuvaista siitä, kuinka yleisiä asiakkaiden laukuissa ovat taulutietokoneiden ja älypuhelinien kaltaiset mobiilia teknologiaa edustavat välineet. Tutkimustulokset viittavat siihen suuntaan, että näiden laitteiden teknologisessa kehityksessä on saavutettu vaihe, jossa ne ovat lakanneet olemasta vain pienen, tekniikkaa hyvin ymmärtävän käyttäjäryhmän suosiossa ja muuttumassa arkipäiväiseksi kuluttajaelektronikaksi. Myös tämän pohjalta on helppo ennustaa e-kirjojen ja muidenkin verkon kautta levitettävien aineistojen käytön vain kasvavan, niin kirjastoissa kuin laajemminkin.

Avainsanat: sähkökirjat, sähköiset julkaisut, yleiset kirjastot, digitaaliset kirjastot, mobiililaitteet

SISÄLLYS

1. Johdanto.....	1
2. E-kirjaan liittyvät käsitteet ja sivuava tutkimus.....	4
2.1 Käsitteitä.....	4
2.1.1 E-kirja.....	4
2.1.2 Sähköinen aineisto.....	5
2.1.3 Lukulaite.....	6
2.1.4 Levityspalvelu.....	7
2.1.5 DRM.....	8
2.1.6 Sähköinen kirjasto.....	9
2.1.7 Hybridikirjasto.....	10
2.2 Aihetta sivuava tutkimus.....	11
2.2.1 Erot e-kirjan ja painetun käytettävyydessä.....	11
2.2.2 Lukemiseen soveltuvat laitteet ja niiden käytettävyys.....	12
2.2.3 E-kirjan kirjastokäyttöön liittyvät käyttöehdot ja lainsäädäntö.....	15
2.2.4 E-kirjojen hankkimisesta aiheutuvat kustannukset.....	19
2.2.5 E-kirjojen kaukolainat.....	21
2.2.6 E-kirjojen luettelointi.....	23
2.2.7 Sähköisten aineistojen pitkäaikaissäilytys.....	24
3. Menetelmien ja aineiston kuvaus.....	25
3.1 Tutkimuskysymysten määrittely.....	25
3.2 Tutkimusmenetelmät.....	27
3.3 Tutkimusaineiston kuvaus ja valintaprosessi.....	29
4. E-kirjat yleisissä kirjastoissa - tutkimuksia, katsauksia ja mielipiteitä.....	32
4.1 Gibbons, 2001.....	32
4.2 McKnight & Dearnley, 2003.....	33
4.3 Rao, 2005.....	36
4.4 Blummer, 2006.....	38
4.5 Korkeila, 2007.....	40
4.6 Genco, 2009.....	43
4.7 Buczynski, 2010.....	45
4.8 Duncan, 2010.....	47
4.9 Duncan, 2011.....	49
4.10 Palmer, 2011a.....	51

4.11 Palmer, 2011b.....	54
4.12 Ashcroft, 2011.....	56
4.13 Whitney, 2011.....	58
4.14 Platt, 2011.....	61
4.15 Felkner, 2012.....	64
4.16 Druda, 2012.....	65
4.17 Gray & Copeland, 2012.....	66
4.18 Moyer & Thiele, 2012.....	68
4.19 Hill & Bossaller, 2012.....	69
4.20 Zickuhr, Rainie, Purcell, Madden & Brenner, 2012.....	72
4.21 Sendze & Van Court, 2013.....	76
4.22 Maceviciute & Wilson, 2013.....	77
4.23 Ross, 2013.....	79
4.24 APLA, 2014.....	82
4.25 Library Journal, 2014.....	83
4.26 CILIP, 2014.....	88
5. Synteesi. E-kirjat yleisissä kirjastoissa.....	89
5.1 Tunnuslukuja ja keskiarvoja.....	89
5.2 E-kirja ennen vuotta 2010.....	91
5.3 Kuinka e-kirjoja tarjotaan.....	93
5.4 Lukulaitteiden lainaaminen.....	97
5.5 Laitteet, joilta e-kirjoja luetaan.....	98
5.6 E-kirjat kirjastojen asiakkaiden näkökulmasta.....	101
5.7 Yhteenvedoa.....	105
6. E-kirjat tulevaisuuden kirjastoissa.....	106
6.1 Kohti hybridikirjastoa.....	106
6.2 Kannattaako e-kirjoja hankkia?.....	107
6.3 E-kirjan elinkaari.....	109
6.4 E-kirjat ja Suomen yleiset kirjastot.....	110
6.5 Lopuksi: Kirja yleisissä kirjastoissa vuonna 2030.....	112
LÄHTEET.....	116

1. Johdanto

Tätä pro gradu -tutkielmaa on tavallaan tehty jo noin 25 vuotta. Kun opin lukemaan 1980-luvun loppupuolella, tekstuaalisten aineistojen muodostama maailma oli vielä kovin erilainen kuin nykypäivänä. Uutiset luettiin joka aamu postiluukusta kolahtavasta sanomalehdestä. Samoin kauempana asuvat sukulaiset ja tutut muistuttivat ajoittain olemassaolostaan niin ikään kotiin kannetulla postikortilla, joskus jopa kirjeellä. Kun piti saada vastaus mieltä askarruttavaan kysymykseen, joka sai hämmentymään jopa kaikkitietävät vanhemmat, ensimmäinen askel oli kaivaa olohuoneen kirjahyllystä paksu tietosanakirja.

Kun pohdin sekä omiani että ympärilläni oleilevien ihmisten lukutottumuksia, huomaan lähes kaiken muuttuneen. Sanomalehden selailu on vaihtunut joka-aamuiseen digitaalitrippiin Internetin uutissivustoille. Yhteydenpito tärkeisiin henkilöihin hoidetaan yhtä lailla tietokoneen äärellä, sähköpostin ja Facebookin kaltaisilla välineillä. Vuosien saatossa kuolevaisuutensa myöntäneitä vanhempiakaan ei tarvitse enää häiritä jokaisella päähän putkahtavalla kysymyksellä, kun sormenpäiden ulottuvilla ovat Google ja Wikipedia.

Yksi lukutaitoa vaativa tapa näyttää kuitenkin säilyneen muuttumattomana koko edellä kuvaillun ajan. Kun haluan lukea pitkää kirjallista teosta, toimin yhä samalla tavoin kuin ollessani pikkupoika: suuntaan yleiseen kirjastoon ja alan vaeltaa hyllyjen välissä niteiden selkämyksiä silmäillen.

Toki myös kirjastonkäyttöni on jossain määrin muuttunut. Vietän aikaa lehtienlukusalissa enää satunnaisesti, ja käsikirjastoon sekä asiantuntevaan tietopalveluhenkilökuntaan turvautumisen olen lopettanut lähes kokonaan. Vaikka edellä mainitut aineistot ja palvelut edelleen ovat kirjastoista saatavilla kaikille niistä tarvitseville, sähköisen julkaisutoiminnan vuoksi niiden lähistöllä on paljon hiljaisempaa kuin menneinä vuosikymmeninä.

Lineaariset e-aineistotkin ovat tehneet tuloaan jo pitkään. Tieteellisissä kirjastoissa lehtiaineistot ovat nykyisin lähes yksinomaan sähköisessä muodossa, ja monista suosituista kurssikirjoistakin on saatavilla painetun rinnalle elektroninen versio. Project Gutenbergin kaltaisista verkkopalveluista on

voinut lukea esimerkiksi *Kalevalan*, Kiven *Seitsemän veljestä* ja Juhani Ahon *Rautatien* jo 2000-luvun alkuvuosista lähtien. Mutta missä ovat yleisten kirjastojen e-kirjat?

Edellinen kysymys ei täysin jää vastauksetta, sillä nykyisin yleisistäkin kirjastoistakin jo löytyy e-kirjoja. Niiden vaikutus mainittujen laitosten palvelutarjontaan näyttää kuitenkin olleen paljon vähäisempi kuin muiden tietoyhteiskunnan mukanaan tuomien aineistojen, vaikka ihmiskunnan tapa omaksua uusia keksintöjä onkin varsin suoraviivainen. On toki olemassa yksilöitä, jotka tottumuksen voimasta tarrautuvat ikääntyneisiin ratkaisuihin, mutta kollektiivina lajillamme ei ole tapana suosia vanhempaa teknologiaa puhtaista nostalgiasyistä. Internetin ja muun sähköisen teknologian valtavista kehitysaskelista huolimatta yleisten kirjastojen "päätuote" on edelleen painettu kirja.

On tietenkin melkoinen looginen päättelyvirhe kuvitella, että oma käsitys jostakin aiheesta olisi sellaisenaan sovellettavissa koko maailmaan. Se, ettei suomalaisilla kirjastoilla vaikuta olevan vielä huomattavan kokoisia e-kirjakokoelmia, ja niillä merkittävää määrää käyttäjiä, ei tarkoita etteikö e-kirjoilla voisi olla vakiintunut, laajakin käyttäjäkuntansa jossakin muualla. Tämän pro gradu -tutkielman aiheen löi siis lopullisesti lukkoon halu lähteä ottamaan selvää siitä, onko heitä oikeasti - ja jos on, niin missä.

Katsaus akateemisiin julkaisuihin paljastaa, että e-kirjojen ja kirjastojen suhteesta on tehty jonkin verran tutkimusta, mutta enimmäkseen lähinnä tieteellisiin kirjastoihin liittyen. Vielä harvinaisempaa näyttäisi olevan suomenkielinen yleisten kirjastojen e-kirjoihin liittyvä tutkimus. Se mitä meillä on aiheesta tuotettu vaikuttaa lähinnä mielipidekirjoittelulta - kyse on blogiteksteistä ja väittelystä keskustelupalstoilla. Henkilökohtaisen kiinnostuksen lisäksi aihe vaikutti siis myös iskevän varsin tyhjän oloiseen markkinarakoon, mikä entisestään kasvatti motivaatiota tuottaa siitä perusteltuun tietoon pohjautuva tutkimus.

Tämä tutkimus ei varsinaisesti sisällä "uutta" tietoa, sillä se perustuu täysin jo olemassaoleviin tekstilähteisiin. Alun perin tarkoituksena oli tuottaa varsin suoraviivainen kyselytutkimus, joka kertoisi e-kirjojen nykytilasta Suomen yleisissä kirjastoissa. Mutta tehdessäni taustatutkimusta huomasin kuinka paljon ennakkoluuloja e-kirjoihin näyttää liittyvän - varsin tasapuolisesti sekä äärimmäisen varauksellisia että yltiöpositiivisia. Tämä muokkasi valittua näkökulmaa merkittävästi. Ei enää vaikuttanut tähdelliseltä kirjoittaa siitä, missä määrin e-kirjoja yleisissä kirjastoissa käytetään, vaan millaiselta niiden käyttäminen oikeasti tuntuu.

Se tarkoitti entistä syvällisempää taustamateriaaleihin uppoutumista. Niistä oli nyt nostettava esiin niiden sisältämä kokemuspohjainen tieto, eli kertomuksia henkilöiltä jotka ovat e-kirjaa käyttäneet, olivat he sitten kirjastojen asiakkaita, henkilökuntaa tai aiheeseen perehtyneitä tutkijoita. Tämän aineiston alkaessa kertyä selvisi varsin nopeasti, että jo siitä itsestään voisi muodostaa gradun mittaisen työn, varsinkin kun jo olemassa oleva kvantitatiivinen tieto voisi riittää aiheen taustoittamiseksi. Koska tällä tavoin kerätty tieto oli pääosin peräisin maailmankolkista joissa e-kirja on yleisissä kirjastoissa jo varsin arkipäiväinen sisältömuoto, tuntui loogiselta sisällyttää myös numeerinen data samasta kulttuuripiiristä. Viimeistään tässä vaiheessa omakohtainen empiria jäi sivuun lopullisesti.

Työn tarkempana aiherajauksena on e-kirjojen arkikäyttö yleisissä kirjastoissa ympäri maailmaa. Tavoitteena on siis tarkastella millaisia ja kuinka kattavia kokoelmat ovat, ja kuinka ne on otettu vastaan. Aivan globaalilla tasolla ei kuitenkaan liikuta, vaan siellä mistä tietoa löytyy kattavimmin ja tietenkin sellaisessa muodossa, että se on myös mahdollista tulkita. Käytännössä tämä tarkoitti länsimaihin ja pääosin englannin kielellä tuotettuihin aineistoihin keskittymistä.

Jo varsin varhaisessa vaiheessa selvisi, että e-kirjojen saapumista kirjastoihin ovat hidastaneet ennen kaikkea niihin kytkeytyvä teknologia - toisin ilmaistuna niiden lukemiseen käytettävien laitteiden käytettävyys - sekä sopimus- ja lakitekniset seikat. Koska laitteiden käytettävyys kytkeytyy saumattomasti arkikäyttöön, tässä tutkimuksessa pyritään luomaan verrattain kattava kuva e-kirjoihin liittyvän tekniikan kehityksestä. Jälkimmäistä kategoriaa, johon sisältyvät mm. kustantajien e-kirjoille asettamat käyttöehdot ja kansallisten tekijänoikeuslakien vaikutus aineistojen levittämiseen, on sen sijaan pyritty vain sivuamaan niiltä osin kuin niiden vaikutukset varsinaisiin käyttökokemuksiin heijastelevat. Aihepiiriin liittyvät, tutkielmassa mahdollisesti esiintyvät positiiviset tai negatiiviset arviot pohjautuvat alkuperäislähteisiin. Tämän kirjoittaja ei ole lainoppinut, eikä siten pyri ilmaisemaan näihin kysymyksiin liittyvää omaa kantaansa tai tekemään konkreettisia muutosehdotuksia.

Tutkielma koostuu kokonaisuudessaan kuudesta luvusta, joista tämä johdanto on ensimmäinen. Toisessa luvussa käydään läpi tutkimukseen liittyvät keskeiset käsitteet ja esitellään e-kirjojen kirjastokäyttöön liittyvää tutkimusta, joka ei varsinaisesti mahdu työn varsinaiseen rajaukseen, mutta sisältää kuitenkin hyödyllistä informaatiota aiheesta muodostuvaa kokonaiskuvaa ajatellen.

Kolmannessa luvussa esitellään tarkemmin tutkimuksessa käytetyt menetelmät ja kysymykset, joihin tutkielma pyrkii valittujen rajaustensa puitteissa vastaamaan. Neljäs luku on puolestaan omistettu kokonaisuudessaan varsinaiselle tutkimusaineistolle, eli tutkielmaa varten läpi käydystä tekstimassasta löytyneille väittämille ja (näissä lähteissä esitetyille) tutkimustuloksille, jotka käsittelevät e-kirjojen käyttöä yleisissä kirjastoissa. Lähteiden referointi on tässä vaiheessa vielä varsin suoraviivaista laadullista analyysia, ja kustakin yksittäisestä kirjoituksesta on koostettu oma alalukunsa.

Viidennen luvun tavoitteena on muodostaa esitellyistä lähteistä koherentti synteesi osoittamalla lähteiden väliltä löytyneitä samansuuntaisia tuloksia ja yhteneviä väittämiä, pyrkien näin vastaamaan e-kirjojen käytön nykytilaa käsitteleviin kysymyksiin. Kuudes ja viimeinen luku taas käsittelee e-kirjojen tulevaisuudennäkymiä yleisissä kirjastoissa. Se on täten luonteeltaan muita hypoteettisempi, sisältäen muita lukuja enemmän kirjoittajan omia päätelmiä. Siinä pyritään esittämään aiemmissa luvuissa läpi käytyyn perustuva valistunut arvio kehityksen suunnasta niin maailmalla kuin suomalaisissakin kirjastoissa.

2. E-kirjaan liittyvät käsitteet ja sivuava tutkimus

2.1 Käsitteitä

2.1.1 E-kirja

Yksinkertaisimmillaan ilmaistuna, e-kirja, joissain lähteissä myös "sähkökirja" tai "verkkokirja" (englanniksi *e-book*), on sähköisessä muodossa oleva, jonkin elektronisen laitteen ruudulta luettavissa oleva kirjallinen teos. Näin käsite ilmaistaan esimerkiksi Merriam-Websterin tietosanakirjassa vuodelta 2011. Tämä määritelmä on kuitenkin hyvin lakea. Sen voi ymmärtää tarkoittavan käytännössä mitä tahansa teoksen määritelmän täyttävää sähköisessä muodossa olevaa tekstiä, esimerkiksi Internetissä sijaitsevaa yksittäistä verkkosivua. Tämän työn ja siinä käsitellyn aineiston puitteissa e-kirja voidaan parhaiten ymmärtää esimerkiksi Cheekin ja Hartelin (2012, 3) sille antamien määritteiden avulla:

-E-kirjat luetteloidaan kirjoiksi.

-Ne ovat luettavissa useissa eri formaateissa ja useilla eri laitteilla, kotitietokoneista erilaisiin mobiililaitteisiin.

-Ne ovat digitaalisina syntyneitä teoksia, tai teoksia jotka ovat painettujen teosten sähköisiä kopioita, tai sisältävät saman sisällön kuin painetut kopiot, mutta sähköiseen maailmaan soveltuvalla lisäsisällöllä tai -ominaisuuksilla varustettuna.

Näistä määritteistä huomaa välittömästi, että nyt on kyse e-kirjoista nimenomaan kirjastojen näkökulmasta. Siihen viittaa erityisesti se, että e-kirjaksi määritettävän teoksen on oltava luetteloitavissa, ja sille on kyettävä muodostamaan selvä yhtäläisyys tai ainakin analogia painetun kirjan kanssa. Itse asiassa käsitteelle voisi hyvin lisätä vielä yhden määritteen, joka entistä paremmin kuvaa niiden konkreettista muotoa. Samalla tavoin kuin perinteistä kirjaa voidaan kuvailla paperille painettujen sivujen muodostamaksi yksittäiseksi niteeksi, e-kirja on teoksen sisältävä yksittäinen tiedosto, joka on levitettävissä esimerkiksi tietoverkon välityksellä.

Kuten esimerkiksi Armstrong ja Lonsdale (2011, XXI) huomauttavat, liikuteltavuus verkossa ei ole e-kirjan alkuperäinen ominaisuus, vaan jo ennen Internetin yleistymistä e-kirjaa on voitu levittää eteenpäin erilaisilla kannettavilla tallennusmedioilla, kuten tietokonelevykkeillä tai CD-ROM-levyillä. Tämän pohjalta voisi todeta, että tärkeimmät e-kirjan mistä tahansa muusta sähköisessä muodossa olevasta tekstistä erottavat ominaisuudet ovat sen lineaarisuus ja rajallisuus. E-kirja, kuten painettukin, on itsenäinen teos, jolla on selkeästi havaittavissa oleva alku ja loppu.

2.1.2 Sähköinen aineisto

Sähköinen aineisto, myös elektroninen aineisto tai e-aineisto (*electronic/digital materials*, *electronic content* tai *electronic resources*), on kirjastojen hankkimaa pääosin tekstistä ja/tai kuvista koostuvaa informaatioisisältöä, jota ei levitetä painetussa muodossa. Guyn (2000, 41) mukaan sähköisiin aineistoihin sisältyvät ainakin:

-Konkreettiset tallennusvälineet, kuten CD-ROM-levyt ja niiden sisältämä tieto.

-Sähköiset aikakauslehdet, joihin kirjastolla on etäkäyttöoikeus.

-Muut verkkosisällöt, joihin kirjasto on järjestänyt pääsyn, ja näihin liittyvä metatieto.

-Sähköisessä muodossa paikallisesti tallennetut dokumentit, kuten kuvat ja vastaavat.

E-kirjojen, ainakin siten kuin ne tämän tutkielman puitteissa ymmärretään, voi katsoa sisältyvän e-aineistojen käsitteeseen. Yksittäisessä e-kirjatiedostossa on nimenomaan kyse joko kirjaston tarjoamista verkkosisällöstä tai sen paikallisesti tallentamasta dokumentista. Sähköiset aineistot, etenkin e-kirjat, työllistävät kirjastojen henkilökuntaa jo siinä määrin, että yleisissä kirjastoissakin on jo havaittu tarvetta erityiselle sähköisistä aineistoista vastaavan kirjastonhoitajan (*electronic resources librarian*) viralle, jonka päätoimisena tehtävänä on edellä kuvattujen aineistojen valinta ja hankinta (Felkner, 2012, 40-41).

Sähköisten aineistojen käsite ei kuitenkaan kata aivan kaikkia sähköisille tallennusvälineille säilöttyjä sisältöjä. Sen ulkopuolelle jäävät ainakin CD-levyille tallennettu musiikki ja DVD-levyjen sisältämät elokuvat, vaikka ne puhtaasti teknisestä näkökulmasta Guyn (2000) määritelmään istuisivatkin. Monissa tutkimuksissa (esim. Zickuhr et al., 2012) on kuitenkin huomattu, että usein e-aineistojen valinnasta vastaavat henkilöt ovat vastuussa myös musiikin ja elokuvien hankinnasta.

2.1.3 Lukulaite

Lukulaite (englanniksi esim. *e-book reader* tai *e-reader*) on laite, joka on tarkoitettu e-kirjojen ja sähköisessä muodossa olevien aikakaus- ja sanomalehtien lukemiseen (Doucette & Lewontin, 2012, 66). Se on mukana kuljetettavan kokoiseksi suunniteltu väline, jonka muistiin voi ladata satoja tai jopa tuhansia e-kirjatiedostoja.

Wilson (2001) luokitteli lukulaitteet kolmeen kategoriaan:

- Nimenomaan e-kirjan lukemiseen suunniteltu laite (ns. dedikoitu lukulaite).
- Kämmentietokone, joka on muunnettu lukulaitteeksi lataamalla sille e-kirjatiedoston avaamiseen kykenevä ohjelma.
- Hybridilaite, joka osaa avata e-kirjatiedostoja, mutta jolla on mahdollista tehdä muutakin.

Gibson ja Gibb (2011) huomauttavat, että tämän kategorisoinnin ulkopuolelle jää koko tukku laitteita, joilla e-kirjaa on nykyisin mahdollista lukea. Näitä ovat esimerkiksi nykyaikaiset kotitietokoneet, kannettavat tietokoneet, taulutietokoneet eli tabletit ja älypuhelimet. Jopa joillakin

kannettavilla pelikonsoleilla on mahdollista lukea e-kirjatiedostoja (Gibson & Gibb, 2011, 306). Gibsonin ja Gibbin mukaan e-kirjan lukemiseen soveltuvat laitteet onkin parasta luokitella vain kahteen ryhmään, dedikoituihin laitteisiin ja muihin e-kirjatiedoston avaamiseen soveltuviin välineisiin. Myös Cheek ja Hartel (2012, 8) tarkoittavat e-reader -laitteen mainitessaan nimenomaan dedikoitua lukulaitetta, joita ovat esimerkiksi Amazon Kindle, NOOK Reader, Sony Reader ja Kobo. Hekin huomauttavat erikseen, että esimerkiksi tabletteja tai älypuhelimia voi myös käyttää e-kirjan lukemiseen.

Kun tässä tutkielmassa mainitaan joko "e-reader" tai suomenkielinen käsite "lukulaite", sillä viitataan nimenomaan dedikoituun e-kirjan lukemiseksi kehitettyyn laitteeseen, jolla ei ole muita ensisijaisia käyttökohteita. Kun on tarkoitus viitata kaikkiin laitteisiin, joilla e-kirja on mahdollista lukea (mukaanluettuna varsinaiset e-readerit), käytetään käsitettä "e-kirjan lukemiseen soveltuva laite" tai vastaavaa ilmausta.

2.1.4 Levityspalvelu

Levityspalvelu, tai yksinkertaisemmin levittäjä (englanniksi joko *vendor* tai *supplier*), on e-kirjat kustantajilta hankkiva ja ne kirjastojen saataville tuova taho. Yleensä e-kirjalevittäjä tarjoaa asiakaskirjastoille "avaimet käteen" -tyyppistä palvelua, jossa se vastaa myös e-kirjan tarjoamiseen liittyvistä teknisistä ratkaisuista. Tässä tapauksessa kirjaston rooliksi jää toimia rajapintana palveluntarjoajan ja kirjaston asiakkaan välillä. Levityspalveluista on nykyhetken kirjastoille suuri hyöty, koska ne mahdollistavat e-kirjojen tarjoamisen myös sellaisille kirjastoille, joilta puuttuu tarvittava tekninen tietotaito ylläpitää omia sähköisiä kokoelmia. (Grigson, 2011, 20-21.)

Levityspalvelut ovat yleensä yksityisiä, yrityspohjaisia toimijoita, joilla ei ole yhtenäisiä toimintamalleja. Ehdot, joilla kirjastot saavat e-kirjoja tarjota, ovat lähinnä levittäjän ja kustantajan välisestä sopimuksesta riippuvia. Toisin kuin hankkimiensa painettujen teosten kohdalla, kirjasto ei välttämättä saa päättää edes perustason kiertoon keskeisesti liittyvistä tekijöistä, kuten laina-ajoista tai formaateista, joissa teoksia tarjotaan, vaan on levittäjän määrittämien käyttöehtojen armoilla. (Grigson, 2011, 21.)

Yleisimmillään e-kirjat levitetään kirjaston käyttäjille lukemiseen soveltuvan laitteen muistiin

ladattavina tiedostoina, mutta sähköisiä teoksia on mahdollista levittää myös ns. pilvipalveluna. Pilvipalvelu ei tarjoa tiedostoa laitteen pysyvään muistiin ladattavaksi, vaan se tulee lukea suoraan päätelaitteen ruudulta käyttäjän verkkoselaimessa. (Library Journal, 2014, 96-97.)

Tunnettuja levityspalveluita ovat esimerkiksi amerikkalaisyhtiöt NetLibrary ja OverDrive. Näistä jälkimmäisestä on muodostunut miltei e-kirjalevityksen synonyymi, sillä yhtiön asiakkaana toimii yli 90 prosenttia Yhdysvaltain yleisistä kirjastoista (Library Journal, 2014, 90). Lukuisille kotimaisille kirjastoille e-kirjoja tarjoava Ellibs puolestaan on hyvä esimerkki merkittävän markkina-aseman Suomessa saavuttaneesta levityspalvelusta.

2010-luvun alkupuolella levityspalvelumarkkinoilla alkoi käydä melkoinen kuhina. Yhtä ainutta, "parasta" ratkaisua kirjastojen kaikkiin e-kirjatarpeisiin ei ole, vaan kenttä koostuu lukuisista eri yrityksistä. Niillä kaikilla on omat erikoisalueensa, joiden puitteissa ne pyrkivät sisältöä tarjoamaan. Löytyy OverDriven kaltaisia palveluita, jotka levittävät bestsellereitä, uutuuksia ja muuta suosittua kaunokirjallisuutta. On myös levittäjiä, jotka pyrkivät tarjoamaan esimerkiksi oppikirjoja tai yleistajuisia tietokirjoja. Markkinoilla toimii myös perustason koulutukseen tarkoitettuihin oppikirjoihin ja jopa lastenkirjoihin erikoistuneita pieniä levittäjiä. Samantyyppistä materiaalia tarjoavien levityspalvelujen välillä vallitsee kova keskinäinen kilpailu, ja ne pyrkivät tarjoamaan toisistaan poikkeavia nimekkeitä. Yksi levittäjä saattaa tarjota vain tiettyjen kustantajien julkaisemia teoksia, ja kilpailijalla on puolestaan sopimus toisen kanssa. (Roncevic, 2013, 6 ; 8-9.)

Kirjasto ei välttämättä tarvitse levityspalvelua tarjotakseen e-kirjoja. Se voi myös itse neuvotella nimekkeiden hankkimisesta suoraan kustantajien tai jälleenmyyjien kanssa ja kehittää omat ohjelmistonsa ja verkkopalvelunsa tuodakseen ne asiakkaiden saataville. Tämänkaltaisen palvelumallin pioneeritoimijana mainitaan yleensä Yhdysvaltain Coloradossa sijaitsevan Douglasin piirikunnan yleiset kirjastot, jonka innoittamana sadat muutkin Yhdysvalloissa toimivat kirjastot ovat lähteneet kehittämään omia levitysalustojaan. (Roncevic, 2013, 9.)

2.1.5 DRM

DRM (*digital rights management*), kopiosuojaus, on e-kirjatiedostoon liitettävä ohjelmallinen keino, jonka tarkoituksena on estää nimekkeen lainaajia käyttämästä sitä eräpäivän päätyttyä.

Laina-ajan mentyä umpeen lukemiseen soveltuva laite ei enää kykene avaamaan tiedostoa, vaan käyttäjä voi ainoastaan poistaa sen laitteen muistista. Kopiosuojaus voi myös esimerkiksi estää e-kirjan tulostamisen tai sen kopioinnin useammalle kuin yhdelle laitteelle. (Chiarizio, 2013, 642.)

Kopiosuojaus muuttaa periaatteessa rajattomasti levitettävissä olevan e-kirjan rajalliseksi hyödykkeeksi. Sitä pidetään elinehtona sille, että kustantajat ylipäättään sallivat kirjastojen levittää e-kirjoja. Kirjastot eivät juurikaan pidä siitä, että jokin kolmas osapuoli rajaa niiden hankkimien nimekkeiden käyttöä, vaikka ne periaatteessa ymmärtävätkin DRM:n tarpeellisuuden. Yhdysvalloissa onkin ehdotettu lakimuutosta, joka sallisi kirjastojen purkaa niiden hankkimiin teoskopioihin kustantajan, levittäjän tai myyjän toimesta liitetyt DRM-suojaukset. Ennen kuin kopio voitaisiin tuoda asiakaskunnan saataville, siihen täytyisi kuitenkin liittää samankaltaisella tavalla toimiva kirjaston oma kopiosuojaus, ettei teos pääse leviämään kirjaston kautta voimassaolevien tekijänoikeuslakien vastaisesti. (Chiarizio, 2013, 634-635.)

Kopiosuojaus on kirjastoille ristiriitainen asia. Vaikka henkilökunta ymmärtää miksi kustantajat sitä edellyttävät, kirjaston käyttäjät eivät välttämättä tajua, miksi sähköiselle tiedostolle on luotu keinotekoinen varausjono (Chiarizio, 2013, 642-643). Lisäksi DRM voi aiheuttaa yhteensopivuusongelmia tiedostoformaattien ja lukemiseen soveltuvien laitteiden välillä. Esimerkiksi Applen iPad-tabletti osaa avata EPUB-muotoisina tiedostoina julkaistuja e-kirjoja kunhan ne ovat DRM-vapaita, mutta ei välttämättä sellaisia joihin on liitetty kopiosuojaus. Tämän vuoksi käyttäjät saattavat hämmentyä, koska kirjaston antamat ohjeet kertovat yhtä ja heidän hankkimansa laitteen ohjekirja toista (Palmer, 2011a, 79-80).

2.1.6 Sähköinen kirjasto

Sähköinen, tai digitaalinen kirjasto (*electronic/digital library*) on kirjasto, jonka käyttö tapahtuu kokonaan verkon välityksellä. Sillä ei ole lainkaan konkreettista toimipistettä. Sitä pidetään yhtenä mahdollisena, joskaan ei ainoana muotona jonka yleiset kirjastot voivat tulevaisuudessa ottaa. Kirjaston kokoelmat koostuvat yksinomaan e-kirjoista ja ladattavissa olevista tai suoratoistopalveluna tarjottavista musiikki- ja elokuvatiedostoista. Asiakkaat saavat kirjaston ylläpitäjiin yhteyden joko sähköpostin, chat-sovellusten tai sosiaalisen median kautta. Digitaalisen kirjaston käyttö voi sopia esimerkiksi asiakaskunnalle, joka asuu urbaaneilla alueilla, liikkuu paljon,

ja jolle uuden teknologian käyttäminen on helppoa. (Hernon & Matthews, 2013, 158-159 ; 166.)

2.1.7 Hybridikirjasto

Hybridikirjasto on tila, jossa perinteinen ja digitaalinen kirjasto kohtaavat ja sulautuvat yhdeksi. Hybridikirjasto tarjoaa yhtäläisessä määrin niin fyysisiä kuin sähköisiä aineistoja. E-aineistot ovat käytettävissä niin verkossa kuin kirjastorakennuksessa vierailemallakin. Kirjaston kokoelmien ylläpitäjät eivät enää pohdi lainkaan sitä, missä muodossa informaatio tulisi saattaa suuren yleisön saataville, kunhan saatavuus vain on mahdollisimman mutkattomasti toteutettavissa. (Pinfield, 1998, 3-4.)

Käsitteet "digitaalinen kirjasto" tai "hybridikirjasto" eivät juurikaan esiinny tämän tutkimuksen tarpeisiin kerätyssä aineistossa, ainakaan konkreettisiin ratkaisuihin viittaavissa yhteyksissä. Kyse on ainakin toistaiseksi tulevaisuusvisiosta, jonka esiasteena kirjastojen nykyistä e-kirjatarjontaa voidaan pitää. Guyn (2000, 42-43) mukaan yksi hybridikirjaston keskeisimmistä edellytyksistä on se, että kirjastolta löytyy riittävä osaaminen pystyttää oma laitteistoinfrastruktuurinsa, eli hankittujen sähköisten aineistojen jakamiseksi tarvittavat verkot ja palvelimet. Ainakin toistaiseksi yleisten kirjastojen e-kirjatarjonta on ollut laajalti levityspalveluista riippuvaista, joten todellisia hybridikirjastoja tuskin nähdään ennen kuin tämä napanuora katkeaa.

On mahdollista, että tulevaisuudessa Internetiin perustetaan digitaalisia kirjastoja, joiden sisältämä informaatiomäärä voi hyvinkin ylittää suurimmatkin perinteisen muotoiset, pääasiassa fyysisiä aineistoja tarjoavat kirjastot. Hybridikirjasto on kuitenkin jo olemassa oleville perinteisille kirjastoille paljon todennäköisempi kehityssuunta. Kovinkaan moni taho (esim. Guy, 2000; Korkeila, 2007; Palmer, 2011a) ei jaksakaan uskoa, että kirjastot alkaisivat yhtäkkiä hankkiutua eroon suurella vaivalla kerätyistä painetuista kokoelmistaan ja korvata niitä kliinisillä tietokonesaleilla.

2.2 Aihetta sivuava tutkimus

2.2.1 Erot e-kirjan ja painetun käytettävyydessä

Yksi kiinnostavimmista e-kirjaan liittyvistä kysymyksistä on se, tulevatko ne millään lailla uhkaamaan painettujen kirjojen asemaa - tai jopa syrjäyttämään ne tarjoamalla joko ylivertaisen käytettävyysskokemuksen tai tavan levittää uusia sisältöjä. On tietenkin vaikea ennakoida mitä tulevaisuudessa tapahtuu. Trendit voivat kehittyä ja muuttua nopeastikin, sillä sähköisiä aineistoja on luonnollisesti helpompi tuottaa kuin painettuja. Mutta ainakaan toistaiseksi e-kirjojen tarjoaminen sisältöjen ei ole juurikaan havaittu poikkeavan painetuista (Zhang & Kudva, 2014, 4).

Varhaisissa e-kirjan käytettävyyteen liittyvissä tutkimuksissa painettua kirjaa on puolustettu ainakin seuraavilla argumenteilla: Sitä on helpompi selailla ja silmäillä, kuljettaa mukana ja käsitellä. Lukuasennon vaihtaminen onnistuu helpommin, paperille on helpompi merkitä muistiinpanoja, ja siltä lukeminen ei rasita silmiä samalla tavoin kuin näyttöpäätteeltä lukeminen. (Rajala, 2004, tässä Korkeila, 2007, 11-12.)

E-kirjan ja lukemiseen soveltuvien laitteiden teknologinen kehitys näyttää sittemmin muuttaneen ainakin osan näistä argumenteista vanhentuneiksi. E-kirja on kuitenkin vielä kaukana siitä, että sen käytettävyyssominaisuudet tekisivät painetun tarpeettomaksi. On käynyt pikemminkin niin että sekä painetulle että e-kirjalle on kehittynyt omat käyttökontekstinsa, joihin ne soveltuvat vastakkaista sisältömuotoa paremmin (Zhang & Kudva, 2014, 11).

Ns. itsenäinen viihdelukeminen on yksi niistä lukemisen konteksteista, jossa ei olla vielä havaittu merkittävää lukijan preferenssiä suuntaan tai toiseen. Kun lukijoilta kysyttiin, minkä muotoista kirjaa he lukisivat mieluiten sängyssä, tilastot osoittavat e-kirjan ja painetun olevan kuta kuinkin tasoissa. Tosin sellaisiakin konteksteja löytyy, joissa jompikumpi sisältömuoto on havaittu toista näppäremmäksi. E-kirjan käyttöaste nousee merkittävästi, jos e-kirjaa käytetäänkin hyötylukemiseen, kuten opiskeluun. E-kirja on havaittu hyödylliseksi myös äkillisen tiedontarpeen yllättäessä, kun jokin teos on saatava nopeasti tarkasteltavaksi. E-kirjaa on havaittu myös suosittavan tilanteissa, joihin ei liity yhdessä paikassa oleskelua, kuten matkustellessa. Toisaalta taas on havaittu, että yksityishenkilön on helpompi levittää painettujen kirjojen sisältämää

informaatiota. Painetun kirjan lainaaminen ystävälle tai tuttavalle on huomattavasti vaivattomampaa, ja myös esimerkiksi lapsilleen lukevat vanhemmat suosivat vielä painettua kirjaa sähköisten aineistojen sijasta. Näiden tapojen ei myöskään odoteta aivan heti muuttuvan. (Zhang & Kudva, 2014, 8 ; 11.)

Kirjastojen ja muiden e-kirjaa levittävien tahojen voi olla mahdollista arvioida sähköisten aineistojen käyttöastetta, jos ne tuntevat asiakaskuntansa sosioekonomisen taustan. Siihen liittyvillä tekijöillä kuten iällä, sukupuolella ja koulutuksella on havaittu olevan merkitystä lukijoiden alttiuteen omaksua e-kirjoja. Miesten on havaittu ottavan e-kirjan käyttöön jokseenkin helpommin kuin naisten, ja korkeasti koulutetuilla on pienempi kynnys valita se verrattuna vähemmän kouluja käyneisiin. Vaikkei ole havaittu yhtään ikäryhmää, joka selvästi suosisi e-kirjoja painettujen teosten kustannuksella, tilastojen perusteella on kuitenkin helppo sanoa, että mitä iäkkäämmästä ihmisestä on kyse, sitä todennäköisemmin hänen voi arvioida lukevan yksinomaan painettuja kirjoja. Myös valmiudet käyttää muuta teknologiaa helpottavat e-kirjankin omaksumista. Säännöllisten Internetin käyttäjien on havaittu lukevan muita useammin e-kirjoja, joskin heidän on arvioitu myös lukevan painettuja kirjoja jossain määrin ei-käyttäjiä enemmän. (Zhang & Kudva, 2014, 5-7 ; 9.)

Vaikka on havaittu tilannelähtöisiä tekijöitä joissa e-kirja peittoaa painetun selvästi, tilastot eivät silti osoita, että e-kirja olisi muotonsa ansiosta syrjäyttämässä painetun. Vain murto-osa säännöllisesti ja paljon lukevista ihmisistä lukee nykyään lähes yksinomaan e-kirjoja. Selvästi yleisempää e-kirjan käyttäjien keskuudessa on se, ettei painettua ole unohdettu. On kuitenkin edelleen mahdollista, että e-kirjaformaattien tai lukulaitteiden tekninen evoluutio entisestään muuttaa tilannetta. (Zhang & Kudva, 2014, 11.)

2.2.2 Lukemiseen soveltuvat laitteet ja niiden käytettävyys

Koska e-kirja teki 2000-luvun alussa vasta tuloaan verkkolevitykseen, merkittävästä osasta varhaisia e-kirjan ja kirjastojen suhdetta käsittelevistä tutkimuksista muodostui samalla lukulaitteiden käytettävyystutkimuksia (esim. Gibbons, 2001; McKnight & Dearnley, 2003). Ne kertoivat karua kieltä siitä, miksi e-kirjaa ei vielä tuossa vaiheessa voinut pitää muuna kuin teknologisenä kuriositeettina. Ensimmäisen sukupolven lukulaitteet olivat kömpelösti muotoiltuja ja painavia, akun kestossakaan ei ollut kehumista, ja näytölle piirretty teksti ei vastannut laadultaan

paperille painettua (McKnight & Dearnley, 2003, 241).

E-kirjat näyttävätkin läpi niiden lyhyen historian yleistyneen aivan eri laitteiden kuin varsinaisten e-readereiden kehityksen myötä. Varhaiset omaksijat tutustuivat sähköisen tekstin lukemiseen kotitietokoneidensa ruudulta kömpelöiden e-kirjalukijoiden sijasta. Toisessa aallossa sisältömuotoa taas tekivät tunnetuksi kämmentietokoneet eli PDA:t. Dearnley ja kumppanit (2004) käyttivätkin Hewlett-Packardin valmistamaa iPaq -kämmentietokoneita tutkiessaan käytettävyyssnäkökulmasta e-kirjan soveltuvuutta yleisiin kirjastoihin.

iPaqilta e-kirjoja lukeneet kirjaston asiakkaat kehuivat ennen kaikkea laitteen liikuteltavuutta. Sen saattoi näppärästi ottaa esiin esimerkiksi odotushuoneessa tai työmatkalla. Myös laitteen näytön kehuttiin piirtävän tekstiä selvästi, ja taustavalon ansiosta lukeminen onnistui myös kehnommassa valaistuksessa. Toisaalta laitteen pienen koko aiheutti myös ongelmia. Sen painetusta kirjasta poikkeava yhden käden käsittelyasento saattoi aiheuttaa käsikipuja ja kramppeja. Pieneltä ruudulta lukeminen aiheutti vaivaa nopeille lukijoille, sillä tekstiä joutui jatkuvasti selaamaan alaspäin. Joistakin lukijoista asetelma tuntui vieraalta yksinkertaisesti siksi, että he olivat tottuneet painetuista kirjoista tuttuun mahdollisuuteen tarkastella tekstiä kokonainen aukeama kerrallaan. Akun liian lyhyt kesto aiheutti yhä ongelmia. (Dearnley et al., 2004, 179.)

Tutkimuksesta selvisi myös, että pelkkä taitavasti kirjoitettu teksti itsessään ei aiheuta uppoutumista lukukokemukseen, vaan painetun kirjan tuoksu, tuntu ja ulkoasu ovat yhtä lailla voimakas osa samaa kokemusta. Varhaisella iällä lukemaan oppiminen ei edistä vain kykyä sisäistää tekstiä, vaan jättää samalla vahvan muistijäljen vuosisatoja vanhan sisältömuodon käsittelystä. Toisaalta kämmentietokoneiden käsittely sai jotkin kokeilijat tuntemaan myös uutuudenviehätystä ja arvioimaan, että riittävällä totuttelulla myös pienen kannettavan laitteen ruudulta lukemisesta voisi tulla entistä intuitiivisempaa. (Dearnley et al., 2004, 179-180.)

Landoni ja Hanlon (2007) tekivät tapaustutkimuksen, jossa keväällä 2005 Skotlannin Glasgow'n yleisen kirjaston toimipisteissä kokoontuviin kahteen lukupiiriryhmään tuotiin painettujen niteiden sijasta luettavaksi teoksia sähköisessä muodossa. Varsinaisten e-readereiden sijasta koehenkilöiden käyttöön tarjottiin PDA:t, joiden muistiin teokset oli valmiiksi ladattu.

Kämmentietokoneet eivät saaneet tutkimukseen osallistuneilta yhdeksältä henkilöltä kovinkaan korkeita pisteitä käyttömukavuudesta. Kaikki heistä totesivat, että tekstin lukeminen laitteen

näytöltä oli hankalaa. Vain viisi vastaajista oli koettanut hyödyntää laitteen kehittyneempiä ominaisuuksia lukumukavuuden parantamiseksi. Kysyttäessä kokemuksen jälkeisiä tuntemuksia suhteessa ennakko-odotuksiin, kolme vastanneista sanoi kuitenkin laitteen käytön olleen odotettua helpompaa, kaksi totesi sen olleen suunnilleen odotusten mukaista ja neljä odotuksia vaikeampaa. Landoni ja Hanlon arvioivat, että tutkimus onnistui vain lisäämään ennakkoluuloja e-kirjoja kohtaan. Vastaajat olivat asiasta kysyttäessä varsin yksimielisiä siitä, että he suosivat edelleen painettuja kirjoja. Kaksi vastaajaa huomautti kuitenkin, että kämmentietokoneelle ladatut e-kirjat voisivat olla käteviä lomalle lähdettäessä tai muuten matkustellessa. (Landoni & Hanlon, 2007, 604.)

Loppupäätelmänä Landoni ja Hanlon totesivat, että huolimatta osallistujien kohtuullisen positiivisista arvioista kämmenmikrojen käytettävyyttä koskien, PDA:t eivät kuitenkaan ole paras mahdollinen tapa lukea mittavaa romaanimuotoista tekstiä. He kuitenkin pitivät mahdollisena, että toisenlainen käyttäjäryhmä tai käyttöympäristö olisi saattanut tuottaa positiivisempia reaktioita, eivätkä suoraan tyrmänneet e-kirjojen käyttökelpoisuutta kirjastoissa. He spekuloidivat myös, ettei lukupiiriryhmien käyttö ollut välttämättä paras mahdollinen ratkaisu. Oli nimittäin mahdollista, että jotkut antoivat e-kirjalle tavallista tyrmäävämmän tuomion muun ryhmän paineesta johtuen. (Landoni & Hanlon, 2007, 606.)

Gibson ja Gibb (2011) ottivat tarkastelun kohteeksi toisen sukupolven e-kirjalukijoiden käytettävyyden verrattuna painettuun tekstiin. Testattavia laitteita oli neljä, joista kolme oli varsinaisia e-readereita ja yksi pienikokoinen sylimikro. Tutkimusta ei tehty kirjasto-olosuhteissa, vaan koehenkilöt olivat informaatiotieteiden opiskelijoita.

Vaikka sähköisen tekstin lukemista tietokoneen näytöltä pidetään usein vaivalloisempana tapana lukea kuin käsissä pideltäviksi suunnitelluilta laitteilta, koehenkilöt hieman yllättävästi arvioivat kokeen ainoan kannettavan tietokoneen käytettävyydeltään selvästi parhaaksi. Tämän arvioitiin johtuvan ennen kaikkea siitä, että valtaosa koehenkilöistä oli noviiseja mitä tuli lukulaitteiden käsittelyyn, mutta selvälle enemmistölle - noin kahdelle kolmasosalle - läppäreiden käyttäminen oli tuttua. Lisäksi tietokoneen ruudun ilmaistiin piirtävän selkeämpää tekstiä huolimatta lukulaitteiden painettua jälkeä simuloivasta e-ink -teknologiasta. (Gibson & Gibb, 2011, 313 ; 316.)

Varsinaisten lukulaitteiden merkittävimpinä etuina verrattuna painettuihin kirjoihin pidettiin liikuteltavuutta ja mahdollisuutta kuljettaa mukana useampia teoksia niiden viemättä paljoa tilaa. E-

readereista arvioitiin olevan iloa etenkin lomailun tai muun matkailun yhteydessä. Jotkin koehenkilöt arvioivat myös lukulaitteiden olevan painettua kirjaa ekologisempi vaihtoehto. E-ink -teknologiaa pidettiin vähemmän silmiä rasittavana kuin kirkaspintaiselta näytöltä lukemista. Käyttöliittymältään toisen sukupolven lukulaitteita pidettiin intuitiivisina ja suoraviivaisina, joskin yksittäiset ominaisuudet jakoivat mielipiteitä. Yksi käyttäjä saattoi sättiä toimintoja, joita toinen piti helppokäyttöisinä. (Gibson & Gibb, 2011, 314-315.)

Haittapuolina nähtiin akun kesto ja lukulaitteen käsittelyyn liittyvä erityisen huolellisuuden edellytys. Rikkoutuneen e-readerin korvaaminen kun saattaisi satuttaa lompakkoa huomattavasti enemmän kuin painetun kirjan. Mielenkiintoisena yksityiskohtana varsinaisiin lukulaitteisiin sisällytettyä ominaisuutta suurentaa tai tarkentaa tekstiä ei pidetty kovinkaan käyttökelpoisena, mutta sylimikron kohdalla sitä lähinnä kiiteltiin. Kaikkiaan lukulaitteiden todettiin jättäneen hieman negatiivisen kuvan myös siksi, etteivät ne vastanneet ennakko-odotuksia. Vaikka niiltä lukeminen ei ollut varsinaisesti epämiellyttävää, lukukokemuksen odotettiin kuitenkin olevan vielä jonkin verran lähempänä painetun tekstin lukemista. (Gibson & Gibb, 2011, 315.)

Tässä esiteltyjen tutkimusten välillä ehti kulua muutama vuosi aikaa. Vaikuttaisi siltä, että siinä ajassa sähköiseen lukemiseen tarkoitetut laitteet ovat onnistuneet selättämään joitakin varhaisemmissa laitesukupolvissa esiintyneitä ongelmia, varsinkin tekstin piirtämisen selkeyteen liittyviä. Yhtä lukulaitteita vaivaavaa tekijää etevinkään suunnittelija ei silti välttämättä osaa ratkaista. Dearnley ja kumppanit (2004, 179-180) totesivat, että laitteet tuntuivat vieraalta painetun kirjan tuoksuun ja tuntuun tottuneille, ja Gibsonin ja Gibbinkin (2011) tutkimuksessa käyttäjät vierastivat niitä, koska niiden käsittely poikkeaa painettujen kirjojen hypistelystä. On vain toivottava, että laitteet alkavat tuntua luontevammilta käsitellä niiden yleistettyä tarpeeksi ja ihmisten opittua käyttämään niitä.

2.2.3 E-kirjan kirjastokäyttöön liittyvät käyttöehdot ja lainsäädäntö

Kun e-kirjat entisestään yleistyvät, niiden julkaisemiseen ja levittämiseen liittyvästä, niin kansallisista lainsäädännöistä kuin kustantajien monenkirjavista käyttöehdoistakin koostuvasta pykälien sekamelskasta voi muodostua kirjastoille todellinen ongelma. Levityspalvelut ovat ainakin toistaiseksi säästäneet useimmat kirjastot pykälien pähkäilyltä, sillä kokoelmien teknisen

toteutuksen lisäksi palvelut huolehtivat myös siitä, että e-kirjojen jakelu sujuu niin paikallisia lainsäätäjiä kuin kustantajiakin miellyttävällä tavalla (Armstrong & Lonsdale, 2011, XXV-XXVII). Tämä tukiverkko kuitenkin katoaa välittömästi jos kirjastot vielä joskus yrittävät irtautua sähköisten aineistojenkin osalta itsenäisiksi toimijoiksi, eli aidoiksi hybridikirjastoiksi.

Koska avoimimmillaan e-kirjojen jakelu voi tarkoittaa ilmaisten kirjakopioiden käytännössä rajoittamatonta jakamista, asian keskiössä ovat ennen kaikkea kansalliset tekijänoikeuslait. Yhdysvalloissa asiasta on jo väännetty julkisessa keskustelussa roimastikin kättä. (Chiarizio, 2013, 625-626). Myös kustannusyhtiöiden e-aineistoilleen asettamien paikoin varsin sekavien ja vaikeasti tulkittavien lisenssiehtojen takana on huoli siitä, että sähköinen maailma tekee tähän asti painettuna rajallisena hyödykkeenä levitetystä kirjasta rajattoman ja esteettä leviävän. Macmillan-kustantamon johtaja Brian Napack on todennut suurimman pelkonsa olevan, että "yhtenä päivänä hän saa yhden ainoan kirjastokortin eikä sen jälkeen osta enää ainuttakaan kirjaa" (Whitney, 2011, 12).

Käytännössä kaikissa länsimaissa, niin Pohjois-Amerikassa kuin Euroopassakin, sovelletaan periaatetta nimeltä Public Lending Rights. Sen on tarkoitus taata julkisorganisaatioina operoivien kirjastojen tehokas toiminta. EU on muodostanut käytännöstä direktiivin, jota se edellyttää jäsenmaidensa noudattavan. On kuitenkin epäselvää, kuinka direktiivi vaikuttaa verkon kautta ladattaviin e-aineistoihin. Sen mukaan lainaksi määriteltäväksi transaktioksi katsotaan ainoastaan tilanne, jossa nimeke annetaan lainaksi kirjaston tiloissa. Kirjaston tarjoamaa e-kirjaa direktiivi ei siis välttämättä edes koske, ellei teosta ladata lukulaitteen muistiin nimenomaan kirjastossa vierailtaessa. (Whitney, 2011, 30.)

Tilanne on herättänyt debattia erityisesti Kanadassa. Siellä tarkka määritelmä sille, mikä ylipäättään on kirja, löytyy ainoastaan tekijänoikeuslain painettuja teoksia käsittelevistä pykälistä (Whitney, 2011, 28). Kanadan ranskankielisillä alueilla, erityisesti Quebecissa, e-kirjojen tuloa kirjastoihin on hidastanut myös "Laki 51" -nimellä tunnettu lainsäädännöllinen kiemura. Se velvoittaa julkisinstituutiot ostamaan hankkimansa teokset täysihintaisina paikallisista kirjakaupoista. Quebecilaisilta kirjastoilta löytyy halu ja henkinen valmius soveltaa lakia myös e-kirjahankintoihin, mutta on ollut toistaiseksi epäselvää kuinka asia toteutetaan käytännössä tai koskeeko laki edes e-kirjoja. Lain soveltamisen mahdollistavia pilottihankkeita on ollut käynnissä, mutta asia vaatii lisäselvityksiä. (Whitney, 2011, 21-22 ; 25.)

Chiarizio (2013) pohti e-kirjan osto- ja eteenpäinmyyntioikeuksia, kirjastojen lainausoikeuksia ja

DRM -sovellusten vaikutuksia Yhdysvaltain lainsäädännön näkökulmasta. Hän tunnisti joitakin ilmiselviä ristiriitoja kaupallisesti levitettävien e-kirjojen kopiosuojaustratkaisuissa, kun asiaa vertailtiin lain määrittelemään hankkijan oikeuteen hallinnoida omaisuuttaan haluamallaan tavalla nk. "ensioston" jälkeen. Yhdysvaltain lainsäädännössä tämä periaate on kirjastojen kannalta keskeinen, koska sille perustuu niiden oikeus lainata hankintojaan eteenpäin. Nimenomaan e-kirjoja koskevia tapauksia ei oltu vielä ehditty käsittelemään eri oikeusasteissa, mutta Chiarizio toteaa, että joitain aihetta sivuavia materiaaleja, kuten tietokoneohjelmia, on jo ehditty puimaan. Joissain tapauksissa oikeus on todennut, että hankkiessaan digitaalisia sisältöjä ostajat eivät hankikaan vapaasti hallittavissa olevaa kopiota, vaan ainoastaan lisenssin tai käyttöoikeuden kopioon. On vielä hämärän peitossa, tulevatko nämä toimimaan myös e-kirjojen jakeluun mahdollisesti vaikuttavina ennakkotapauksina. (Chiarizio, 2013, 617-618.)

Braet (2012) tutki, millaisia liiketoimintamalleja hyödyntäen kustantajat tuovat e-kirjoja suuren yleisön saataville, ja olisiko näiden voittoa tavoittelevien toimijoiden ja julkista kirjastopalvelua tarjoavien tahojen välille mahdollista muodostaa yhteisymmärrys. Belgiassa tehty tutkimus toteutettiin muodostamalla viisi interaktiivista työryhmää, joihin kuului sekä kustannus- että kirjastoalan ammattilaisia. Ryhmien jäsenet yrittivät sitten tuoda ilmi asiaan liittyviä keskeisiä toiminnallisia tekijöitä omista näkökulmistaan. Näin pyrittiin saamaan arvoverkkoanalyysin keinoin selville, millaisia eroja alojen välillä on muun muassa organisaatorakenteissa, tarjotuissa palveluissa ja taloudellisissa odotuksissa.

Tutkimuksen yhteydessä nousi esiin kourallinen tapoja, joilla asian voisi ratkaista. Yksi ehdotus oli jakaa samantyyppiset sisällöt erilaisiin käyttöoikeuksiin perustuviin kokoelmiin. Kustantaja voisi tarjota esimerkiksi kolmea eri vaihtoehtoa. Yhdestä kokoelmasta teoksia olisi mahdollista vain ostaa. Toisen kokoelman sisällöt taas olisi mahdollista vuokrata, ja sitten "lainata" teoksia eteenpäin käyttäjälle oman palvelumallin rajoissa. Kolmantena vaihtoehtona ehdotettiin kokoelmaa, jonka kaikkia sisältöjä olisi mahdollista selailla veloitusetta, mutta vain rajatulla toimialueella, kuten esimerkiksi kirjakaupan tai kirjastorakennuksen sisällä. Kirjan hankkiminen omalle lukulaitteelle ei tässä vaihtoehdossa olisi mahdollista, vaan asiakkaalla olisi oltava myös pääsy joko ostamisen tai lainaamisen mahdollistavaan kokoelmaan. Tutkimuksessa selvisi myös sekä kustannus- että kirjastoalalla toimivien olevan samaa mieltä siitä, että kaikkiin e-kirjan jakelumalleihin tulee sisällyttää edes jonkinlaisia rajoituksia. Keveimmilläänkin kirjastojen e-aineistojen käyttäjiltä olisi vaadittava kirjaston asiakkuutta, ts. kirjastokorttia. (Braet, 2012, 114-118.)

Koska Pohjois-Amerikassa e-kirjat ovat jo levinneet laajan kuluttajakunnan keskuuteen, uuden mantereen kustannusyhtiöt ovat asettaneet varsin tuntuviakin rajoituksia kirjastoille tarkoitettujen aineistojen käyttöehtoihin. Besen ja Kirby (2012) tunnistavat seuraavat:

-Samanaikaista käyttöä koskevat rajoitukset, joiden ansiosta yhtä kopiota ei voi lainata kuin rajatulle määrälle asiakkaita kerrallaan. Yleisin näistä on painetun kirjan lainausta simuloiva malli, jonka vuoksi käyttäjä ei voi kopioida teosta ennen kuin edelliselle lainaajalle myönnetty käyttöaika on umpeutunut.

-Kokonaiskäyttöä koskevat rajoitukset. Tässä mallissa yhtä kopiota voi olla mahdollista lainata useammalle kuin yhdelle käyttäjälle kerrallaan, mutta lainakertojen kokonaismäärä on rajallinen. Esimerkiksi suuri amerikkalainen HarperCollins -kustantamo sallii julkaisemilleen e-kirjoille vain 26 lainauskertaa kopiota kohti. Näiden täytyttyä kirjasto joutuu hankkimaan uuden kopion, joskin sen saa alennettuun hintaan.

-Aikaan perustuvat rajoitukset. Kustantaja myöntää kirjastolle rajattomat oikeudet levittää nimekettä, mutta vain määrätyksi ajaksi. Kun tämä ajanjakso umpeutuu, kirjaston on uusittava lisenssi voidaakseen jatkaa teoksen tarjoamista.

-Maksu käytön mukaan. Tässä mallissa ei ole rajoituksia, mutta kirjasto joutuu tilittämään kustantajalle pienen summan jokaista yksittäistä lainauskertaa kohti. (Besen & Kirby, 2012, 10-12.)

Suomalaisissa kirjastoissa tässä alaluvussa esitettyyn informaatioon kannattaa suhtautua esimerkinomaisesti, eikä niitä tule soveltaa kotimaisiin oloihin ainakaan sellaisenaan. Suomessa kirjastolaki (4.12.1998/90) ja tekijänoikeuslaki (8.7.1961/404) määrittävät kirjastoille laajat erivapaudet teosten jakamiseen kaikissa sisältömuodoissaan. Nykyisten pykälien pätevyyttä ei tiedettävästi ole kuitenkaan vielä testattu tilanteessa, jossa kirjasto tahtois jakaa tekijänoikeuden alaista sähköistä materiaalia rajoituksetta eteenpäin.

Ulkomaisten kustantajien määrittämien e-kirjan lisensointimallien kehitystä kannattaa tosin Suomessakin seurata. Toimiviksi havaitut bisnesideat voivat ylittää kansallisia rajoja nopeastikin. Eivätkä kirjastot ole sidottuja tekemään hankintoja vain omalla maantieteellisellä alueellaan ja sillä vallitsevien käyttöehtojen piirissä. Varsinkin Yhdysvaltojen tapaisessa, kaupallisesti merkittävässä asemassa olevassa valtiossa tehdyt oikeudelliset ratkaisut e-kirjojen jakelukysymyksiä ratkottaessa saattavat heijastua kauaskin.

2.2.4 E-kirjojen hankkimisesta aiheutuvat kustannukset

E-kirjojen ja kirjastojen suhteesta keskusteltaessa on vaikea välttää sitä, ettei aihe jossain vaiheessa kääntyisi rahaan tai ainakin sivuaisi rahaan liittyviä kysymyksiä. Monissa tutkimuksissa (esim. Zickuhr et al., 2012; Library Journal, 2014) on selvinnyt, että e-kirjakokoelmat ainakin toistaiseksi sivuuttaneissa kirjastoissa syyt ovat yleisimmin budjettiin liittyviä.

Yksi yleisesti esitetty väittämä e-kirjoista on, että niiden hankkimisen tulisi olla edullisempaa, koska julkaisuun liittyvät materiaali- ja jakelukustannukset ovat painotuotantoon verrattuna lähes olemattomat. Todellisuus voi kuitenkin olla jotain täysin muuta. Logistiset kustannukset, jotka aiheutuvat kirjan painamisesta paperille ja kuljettamisesta jälleenmyyjille tai muille levittäjille, voivat muodostaa kokonaiskuluista vain murto-osan. Kustantaja joutuu maksamaan teoksesta mm. kirjailijan kustannuspalkkion, toimituskulut sekä tuotantoon ja markkinointiin liittyvät kulut. Ne ovat aina samansuuruisia huolimatta siitä, julkaistaanko kirja sähköisessä vai painetussa muodossa. Lisäksi kirjailija, kustantaja ja jälleenmyyjä haluavat jokaisesta myydyistä kopiosta omat rojaltinsa, eikä kellään heistä ole mielenkiintoa harjoittaa ylimääräistä hyväntekeväisyyttä e-aineistojen jakelussa. (Besen & Kirby, 2012, 4-5.)

Kustantajat tapaavat operoida e-kirjamarkkinoilla kahta vaihtoehtoista myyntimallia käyttäen. Myös painettujen kirjojen markkinoilla käytetyssä, niin sanotussa tukkumyyntimallissa kustantaja asettaa ensin teokselle jonkin ohjehinnan ja myy sitä sitten jälleenmyyjälle puolikkaalla tästä hinnasta. Kustantaja antaa näin jälleenmyyjälle jonkin verran liikkumavaraa sen päättäessä omista tuotoistaan ohjehinnan ja varsinaisen myyntihinnan välillä. Tämä malli on etenkin pienten kustantajien suosiossa, koska se on levittäjälle houkuttelevampi kuin suurten kustantajien standardikseen omaksuma vaihtoehto. (Besen & Kirby, 2012, 5.)

Toista e-kirjojen markkinointitapaa voisi kutsua vaikkapa "välittäjämalliksi". Siinä julkaisija tulkitaan pääasialliseksi myyjäksi varsinaisen jälleenmyyjän sijasta. Kustantaja määrittää teoskopiolle hinnan, josta jälleenmyyjä ottaa kiinteän prosentuaalisen osuuden ennalta solmitun sopimuksen mukaisesti. Suuret kustantajat suosivat tätä mallia, koska se ei tarjoa heille mahdollisuutta määritellä vain e-kirjakopion ohjehintaa, vaan sen varsinaisen myyntihinnan. Käytäntö on saanut kiistanalaisen vastaanoton, koska sen on väitetty ajavan pieniä kustantajia pois

markkinoilta viemällä näiltä mahdollisuuden reiluun hintakilpailuun. (Besen & Kirby, 2012, 6.)

Kirjastoja nämä kysymykset koskettavat välillisesti, sillä myös levityspalveluita kohdellaan kustantajien taholta jälleenmyyjinä. Vaikka kirjasto haluaisi neuvotella palveluntarjoajan kanssa itselleen edullisemmista ehdoista, tämä ei ole mahdollista jos jälkimmäisen kädet ovat julkaisijan taholta sidotut. (Besen & Kirby, 2012, 6-7.)

Edellisessä alaluvussa tarkasteltujen käyttöehtorajoitusten lisäksi kustantajat voivat asettaa kirjastolevitykseen tarkoitetuille e-kirjoille taloudellisia reunaehtoja. Niiden avulla ne pyrkivät hankkimaan tuloja, joita niiltä jää saamatta suhteessa kaupallisiin markkinoihin. Kustantajat voivat esimerkiksi myöntää kirjastoille nimekkeen käyttöoikeuden tietyllä viiveellä normaaliin kappalemyyntiin verrattuna, säädellä hintaa kysynnän mukaan tai yksinkertaisesti määrittää hinnan käsikauppakappaleita korkeammaksi. Lisäksi kustantajan on mahdollista tarjota laajempaa kokoelmaa tai lisenssiä kirjastojen käyttöön yhdellä suurella kertamaksulla. (Besen & Kirby, 2012, 14-15.)

Kirjastot eivät perinteisesti ole aineistoja valitessaan yrittäneet määrittää teosten käyttöarvoa kirjaston itsensä, vaan asiakaskuntansa kannalta. E-kirjojen yleistytessä tähän arvonmäärittämiseen alkavat vaikuttaa sisällön lisäksi myös muotoon liittyvät seikat. Sähköisenä tarjottava teos voi olla asiakkaalle arvokkaampi kuin painettu, jos se esimerkiksi tekee matkan kirjaston fyysisiin tiloihin tarpeettomaksi ja on täten nopeammin ja suoraviivaisemmin saatavilla. Tällaisella päättelyketjulla voidaan perustella kirjastoille tarjottavan e-kirjan kalliimpaa hintaa painettuun verrattuna, koska kirjaston voidaan olettaa olevan valmis maksamaan ylimääräistä tästä lisäarvosta. (Besen & Kirby, 2012, 8.)

E-kirjoissa on asiakkaille tärkeän käyttöarvon lisäksi muitakin ominaisuuksia, joilla on mahdollista perustella niistä kirjastoille aiheutuvia kustannuksia. Näitä ovat esimerkiksi aineettomaan materiaaliin luonnostaan liittyvä mahdollisuus levittää aineistoa rajattomasti eteenpäin ja sähköisen sisältömuodon mahdollistamat lisäominaisuudet, kuten lukulaitteista löytyvät toiminnot. Osa kustantajien e-aineistoille asettamista käyttörajoituksista kuitenkin kahlitsee tehokkaasti nämä hyötyseikat, jolloin kirjastojen halukkuus maksaa e-kirjoista ylimääräistä voi pikemminkin vähentyä. Yksi kirjastojen merkittävimmistä tulevaisuuden tavoitteista onkin kyetä todistamaan, että niiden on mahdollista olla e-kirjamarkkinoilla julkaisijoiden kannalta pikemminkin hyödyllinen kuin haitallinen toimija. (Besen & Kirby, 2012, 15-16.)

2.2.5 E-kirjojen kaukolainat

Asiakkaan kysyessä tiettyä teosta, kirjastoille on etua siitä etteivät ne ole riippuvaisia vain omista kokoelmistaan. Tilanteissa joissa asiakkaan etsimää nimekettä ei kirjaston omista (tai paikallisen kirjastoverkon) kokoelmista löydy, kirjastoilla on mahdollisuus turvautua kaukolainapalveluun. Tällöin teos hankitaan asiakkaan saataville lähettämällä lainapyyntö sellaiseen kirjastoon, josta se löytyy.

Teoriassa e-kirjan kaukolainaamista voi pitää vielä painettujen teosten siirtelyäkin yksinkertaisempana prosessina. Lainaavan kirjaston ei tarvitse pyynnön vastaanotettuaan kuin esimerkiksi lisätä e-kirjatiedosto sähköpostin liitteeksi, ja parhaimmillaan nimeke on asiakkaan saatavilla vain minuuttien päästä pyynnön lähettämisestä. Käytännössä kirjastot suosivat kuitenkin edelleen painettujen teosten pyytämistä, sillä e-kirjoihin liittyvä lakipykälä- ja käyttöoikeusviidakko on usein liian monimutkainen tulkittavaksi (Frederiksen et al., 2011, 122-123). Joko kaukolainaoikeuksia ei e-aineistojen kohdalla yksinkertaisesti ole, tai ne ovat niin mutkikkaalla tavalla ilmaistuja, etteivät kirjastot ole niistä tietoisia.

Frederiksenin ja kumppaneiden (2011) e-kirjojen kaukolainoja koskevaan kyselyyn vastanneista 185 eri tyyppisestä amerikkalaisesta kirjastosta vain hyvin pieni osa (n. 2,5%) totesi, että heidän kaikilla e-aineistoillaan on kaukolainaoikeudet. Noin neljännes ilmoitti, että nämä oikeudet löytyvät osaan e-aineistoista. Peräti 40 prosenttia vastaajista totesi, etteivät he tiedä tai ole vaivautuneet ottamaan asiasta selvää, koska se olisi vaatinut liikaa henkilöstöresursseja oletettuihin hyötyihin suhteutettuna. Neljä viidestä kirjastosta tunnusti myös, että ne saattavat omaehtoisesti perua kaukolainapyyntönsä huomattuaan halutun teoksen olevan kohdekirjastossa tarjolla vain e-kirjana. Entisestään sekaannusta aiheuttavat Suomessa tuntemattomat, amerikkalaiseen oikeusperiaatteeseen kuuluvat fair use -käytännöt, jotka mahdollistavat teoksen osien, kuten vaikkapa yksittäisen luvun kopioinnin. (Frederiksen et al., 2011, 122-124.)

Ratkaisuiksi näihin ongelmiin suositellaan paitsi kirjastojen sisäistä, niin myös niiden välistä kommunikaatiota. Kirjastoissa työskentelevien tulisi olla paremmin selvillä siitä, millaisin oikeuksin he saavat e-kirjojaan levittää, ja pitää huolta tämän tiedon saattamisesta myös muiden kirjastojen saataville. Jos tarkkoja standardeja ei ole olemassa, ohjeellisetkin käytännöt olisivat

paremmat kuin ei käytäntöjä lainkaan. Kirjastoilla tulisi olla edes alkeellinen ymmärrys siitä, millaisin perustein ne uskaltaisivat sähköisiä aineistoja koskevia kaukolainapyyntöjä lähettää tarvitsematta pelätä kieltävää vastausta. Lisäksi olisi suotavaa saada julkaisijat ja levittäjät tarkastamaan kaukolainoja koskevia käyttöehtojaan ja pitämään huolta myös siitä, että teostiedostoihin liitetyt kopiosuojaukset mahdollistavat sähköisten aineistojen siirtelyn kirjastojen välillä. (Frederiksen et al., 2011, 126-127.)

E-kirjojen kaukolainaehtojen höllentäminen ei kuitenkaan näytä olevan kustantajapuolella prioriteettilistan kärkipäässä. Percy (2013, 44) huomauttaa, että nykyisellään lähinnä tieteelliseen materiaaliin erikoistuneet julkaisijat, kuten Springer, myöntävät kustantamilleen e-kirjoille kaukolainaoikeuksia. Percyn omaan kyselytutkimukseen vastasi 66 eri tyyppistä kirjastoa ympäri Yhdysvaltoja, ja siitä selvisi, että niistä vain neljässä hyväksyttiin e-kirjojen kaukolainat.

Percy ehdottikin tapaa, jolla kirjastot voisivat kiertää nykyisiä e-kirjojen kaukolainarajoitteita. Eastern Washington Universityn kirjasto hankki käyttöönsä kymmenen Kindle-lukulaitetta nimenomaan kaukolainapalvelun käyttöön. Asiakkaalle tarjottiin kaukolainapyynnön yhteydessä vaihtoehtoista ratkaisua, jossa kirjasto hankkii nimekkeen suoraan Amazonin verkkokaupasta. Tämän jälkeen teoskopion sisältävä lukulaite lainattiin asiakkaalle. Palvelu otettiin hyvin vastaan, ja se myös toimi hyvin. Hankinnasta aiheutuvien kustannusten ei havaittu kasvattavan kokonaiskuluja merkittävästi, kun niistä saatettiin vähentää mm. logistiikkaan ja henkilökunnan työaikaan liittyvät kulut. Kirjasto sai myös hyödyn e-kirjojen painettuja halvemmasta käsikauppahinnasta, koska nimekkeet hankittiin yksityisasiakkaille tarkoitetusta verkkokirjakaupasta eikä levityspalvelun kautta. (Percy, 2013, 45-46.)

Teokset jäivät hankinnan jälkeen saataville myös kirjaston Amazon-pilvipalvelutilille, josta niitä on mahdollista siirtää eteenpäin myös asiakkaiden omille lukulaitteille. Tämä palvelu oli tosin vielä hyvin varhaisella kokeiluasteella, koska vain muutaman hankitun nimekkeen teoskohtaiset käyttöehdot mahdollistivat tämän. Se osoittaa kuitenkin, että e-kirjojen laajamuotoisempi kaukolainaaminen voi olla vielä joskus mahdollista. (Percy, 2013, 46.)

2.2.6 E-kirjojen luettelointi

Kuten Cheekin ja Hartelin (2012) e-kirjaa koskevassa määritelmässä todetaan, sähköisen teoksen tulee olla luetteloitavissa kirjaksi siinä missä painetunkin. Periaatteessa minkä tahansa monografiamuotoisen teoksen luettelointi ja lisääminen kirjaston tietokantaan tulisi taten olla rutiinitoimenpide, mutta aihetta käsitelleet tutkimukset (esim. Martin & Mundle, 2010; Traill, 2013) osoittavat, ettei prosessi ole e-kirjojen kohdalla vielä täysin ongelmaton.

Erityisesti hankaluuksia ovat aiheuttaneet levityspalveluiden tarjoamat esitetyt MARC-pohjaiset tietueet, joissa on havaittu vakavia ongelmia kun niitä on yritetty integroida kirjastojen tietokantoihin. Traill (2013) tutki 89 tietuesettiä, jotka oli kerätty eri levittäjiltä eikä löytänyt niiden joukosta ainuttakaan, joka ei olisi sisältänyt minkäänlaisia virheitä. Peräti viidennes näistä seteistä sisälsi kriittisiä virheitä, jotka estivät niiden suoran integroinnin tutkimusta varten perustettuun tietokantaan. Melkein kaikista löytyi myös virheitä, jotka mahdollistivat tietueen lisäämisen mutta estivät niiden näkymisen hakukäyttöliittymässä. Hyvin harva sisälsi vain virheitä, jotka eivät sinänsä haitanneet käyttöä, kuten lievästi virheellistä tai väärään kenttään merkittyä tietoa. (Traill, 2013, 216-220.)

Vakavienkin virheiden löytyminen yksittäisestä joukosta teki kuitenkin suhteellisen harvoin koko joukon käyttökelvottomaksi. Settejä, joista ainutkaan tietue ei latautunut tietokantaan sellaisenaan, löytyi vain neljä kappaletta (Traill, 2013, 220). Yksi seteistä muodostui kuitenkin niin suuresta määrästä tietueita, että niiden korjaaminen yksi kerrallaan muodostui kirjaston henkilökunnalle mahdottomaksi urakaksi. Ainoa vaihtoehto oli raportoida asiasta levittäjälle ja odottaa, että he korjaisivat virheet. (Traill, 2013, 216.)

Tietueita voi olla hyvä myös hankkia useammasta lähteestä, eikä vain tyytyä ilmeisimmän toimittajan palveluksiin. Martin ja Mundle (2010) huomasivat, että hankittaessa tietueet maksullisena raakadatana suoraan e-kirjakokoelman julkaisijalta, niistä oli mahdollista muodostaa kirjastokäyttöön toimiva tietokanta paljon vähemmällä työajalla kuin mitä olisi kulunut palveluntarjoajan toimittaman tietuepaketin kaikkien virheiden korjaamiseen.

Ongelmia voivat aiheuttaa myös käytännön erot eri sisältömuotojen välillä. Luetteloiijat joutuivat

käyttämään jonkin verran luovuutta, kun vertailun kohteena olivat moniosainen tietokirjasarja ja siitä otettu e-kirjavedos. Painettu julkaisu oli jaettu useammaksi yksittäiseksi teokseksi, kun taas sähköinen versio sisälsi koko sarjan vain yhdessä tiedostossa. (Martin & Mundle, 2010, 234.)

Standardien puutteesta on kirjastoille riesaa myös tämän aiheen yhteydessä. Vaikka sellaisia alkaisikin muodostua, on hyvä muistaa, että yksittäistä kaikkien kirjastojen käyttöön sopivaa ratkaisua tuskin tullaan koskaan kehittämään. Vastaantultavaa on tosin kirjastoillakin. Niiden olisi niinkään hyvä varautua muokkaamaan vakiintuneita luettelointikäytäntöjään sähköisten sisältömuotojen entisestään yleistyessä. (Traill, 2013, 222.)

2.2.7 Sähköisten aineistojen pitkäaikaissäilytys

Kuten monet e-kirjoihin ja muihin sähköisiin aineistoihin perehtyneet tutkijat (esim. Rao, 2005; Dooley, 2011; Ravenwood et al., 2012) toteavat, kirjastojen ainut tehtävä ei ole vain huolehtia asiakaskuntaansa kiinnostavan lukumateriaalin tarjoamisesta, vaan myös kulttuurihistoriallisesti tärkeiden informaatio sisältöjen säilyttämisestä jälkipolville. Vaikka tietotekniikka on kehittynyt viime vuosikymmeninä huimin harppauksin, valitettavasti tähän aihepiiriin liittyvistä kysymyksistä kunnollinen vastaus on saatu vain ani harvaan.

Kyse on problematiikasta, joka kirjastojen lisäksi koskettaa lukuisia eri aloilla toimivia organisaatioita ja monia muitakin aineistoja kuin vain e-kirjoja. Suomessa digitaalisen pitkäaikaissäilytyksen avoimia kysymyksiä on pohdittu ensisijaisesti arkistotieteen puolella, jossa aiheeseen liittyvät ongelmat on varsin hyvin tunnistettu. Niihin liittyvät potentiaaliset ratkaisut ovat niin ikään pohdittavina, mutta ainakaan toistaiseksi lopullisia keinoja ei ole keksitty. Siinä missä paperille painettu aineisto voi lojua hyllyssä vuosikausia kunhan tilat vain ovat asianmukaiset, sähköiset tietojärjestelmät vaativat jatkuvaa ylläpitoa ja säännöllistä päivittämistä, niin ohjelmistojen kuin laitteistojenkin osalta. (Valtonen & Henttonen, 2010, 229-231.)

E-kirjakokoelmien jatkuvaan toimivuuteen liittyvä epävarmuus onkin seikka, josta kirjastot levityspalveluita jatkuvasti kritisoivat. Painettu kirja säilyy hankkimisen jälkeen hyllyssä, ellei asiakas sitä turmele. Elektroninen aineisto sen sijaan saattaa kadota asiakaskunnan saatavilta esimerkiksi teknisen vian takia. Palveluntarjoaja voi myös syystä tai toisesta lopettaa kokonaan

toimintansa, jopa hyvin vähäisellä ellei olemattomalla varoitussajalla. Jotkin levittäjät ovatkin lupautuneet jakamaan kirjastoille tiedostokopiot niiden hankkimista materiaaleista, jos palvelun tulevaisuudennäkymät alkavat näyttää epävakailta. Mutta tämä vain muuntaa ongelman toiseen muotoon. Ilman palveluntarjoajan tukea kirjaston on löydettävä henkilökuntansa keskuudesta tarvittava osaaminen, jolla sähköisen aineiston säilytys ja saatavuus turvataan myös tulevaisuudessa. (Dooley, 2011, 129-130.)

Kyse on tutkimussuunnasta, josta varmasti saisi aikaiseksi paljonkin uutta materiaalia monesta eri näkökulmasta esitettynä. Kirjastoissa aihepiiri voi turhauttaa, varsinkin jos pelkät e-aineistojen päivittäiskäyttöön liittyvät pulmatilanteet jo aiheuttavat harmaita hiuksia. Jonkinlaista lohtua voi hakea siitä tosiseikasta, että kirjastot eivät tosiaankaan ole yksin kyseisen ongelman kanssa.

3. Menetelmien ja aineiston kuvaus

3.1 Tutkimuskysymysten määrittely

Olin alun perin kiinnostunut e-kirjojen käytöstä suomalaisissa kirjastoissa, erityisesti yleisten kirjastojen osalta. Se vaikutti aihepiiriltä, josta olisi ollut mahdollista löytää paljonkin uutta sanottavaa. Vähäinen olemassaoleva teoriapohja ei hirvittänyt, vaan pikemminkin rohkaisi. Parhaassa tapauksessa lopputuloksena olisi tutkimus, josta olisi aiheesta kiinnostuneille vielä pitkään iloa.

Varsin pian sain kuitenkin havaita, että e-kirjojen käytöstä Suomen yleisissä kirjastoissa on hyvin vähän dokumentoitua tietoa. Tätä oletusta on tietenkin vaikea todistaa oikeaksi ilman jonkinasteista empiiristä tutkimusta, mutta alkoi vaikuttaa siltä, että e-kirjat ovat Suomen yleisissä kirjastoissa edelleen lähinnä kuriositeetin asemassa. Esimerkiksi vuonna 2013 opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisemissa Suomen yleisten kirjastojen tilastoissa e-kirjoja, tai edes sähköisiä aineistoja, ei noteerattu materiaaliryhmänä yksinkertaisesti millään tavalla. Tilastosta löytyy kyllä kaatoluokka "muut aineistot", mutta senkin kohdalla mainitaan esimerkkeinä vain "lehtien irtonumerot, karttalehdet, diasarjat/kuvat, pelit, mikrokortit ja -rullat" (Ahlgren, 2014). Digitaalisia materiaaleja ei tässä yhteydessä mainita. Tämä viittaisi siihen, että e-aineistot eivät muodosta riittävän suurta

joukkoa tullakseen erikseen mainituiksi. Toinen mahdollinen selitys on, että niitä pidetään yksinkertaisesti muodoltaan liian epämääräisinä tilastoitaviksi. Tätä vaihtoehtoa vastaan näyttäisi tosin puhuvan se, että Tieteellisten kirjastojen tilastotietokannassa (Kansalliskirjasto, 2014) on kyetty varsin tarkkaankin erikseen laskemaan elektronisten kirjojen määrä.

Teoriapohjaa, joka takaisi riittävän nojan ja kannustimen aihepiirin empiiriselle tarkastelulle - ainakaan kotimaisessa kontekstissa - ei siis oikein löytynyt. Yleistajuista, helposti Suomenkin oloihin sovellettavaa tutkimusaineistoa e-kirjan kirjastokäyttöön kytkeytyvistä ilmiöistä toki löytyi. Ne auttoivat osaltaan jäsentämään lopullista kysymyksenasettelua antamalla taustatietoa e-kirjan käytöstä erityyppisissä kirjastoissa, minkä vuoksi joitakin niistä on esitelty luvun 2 kirjallisuuskatsauksessa.

Tutkimusaluetta oli kuitenkin tarpeen laajentaa, joko Suomen ulkopuolelle tai ottamalla mukaan muitakin kirjastotyyppejä. Koska tieteelliset kirjastot vaikuttivat jo olevan tutkimuskentällä selvästi kattavammin edustettuna - esimerkiksi Korkeila (2007) teki kyselytutkimuksen johon otettiin mukaan suomalaisia kirjastoja erikoisalasta välittämättä ja myös Kansalliskirjasto (esim. 2013) on julkaissut raportteja ja tilastoja joissa pyritään kartoittamaan e-aineistojen tilaa kautta koko kirjastokentän - tuntui varsin luonnolliselta vaihtoehdolta lähteä katsomaan, mitä maamme rajojen ulkopuolelta löytyy.

Tämän varhaisen tutkimusprosessin pohjalta muodostuivat seuraavat kolme lopullista tutkimuskysymystä:

1. Millaisin tavoin e-kirjojen hankinta ja saataville asettelu on toteutettu yleisissä kirjastoissa ympäri maailmaa?
2. Millä tavoin kirjaston henkilökunta ja asiakkaat ovat suhtautuneet e-kirjojen hankintaan ja käyttöön asettamiseen?
3. Millaisia johtopäätöksiä on mahdollista tehdä e-kirjan tulevaisuudennäkymistä yleisissä kirjastoissa kahden edellisen kysymyksen pohjalta?

Myös tutkimuskysymysten muodostamisen jälkeen oli tehtävä rajauksia, mikä jätti joitakin kysymysten piiriin hyvin soveltuvia teemoja työn ulkopuolelle. Joko näiden aiheiden mukaanotto

olisi kasvattanut tutkimuksen mittakaavaa turhan laajaksi, tai niistä ei yksinkertaisesti ollut saatavilla niiden käyttöä yleisissä kirjastoissa koskevia viittauksia. Tällaisia olivat esimerkiksi luettelointiin, kaukolainoihin ja pitkäaikaissäilytykseen liittyvät ongelmat. Niitä joudutaan varmasti pohtimaan e-kirjojen entisestään yleistyessä myös yleisissä kirjastoissa, mutta aineistoa ja muita taustamateriaaleja kerätessä löytyneet harvat kuvaukset olivat kaikki peräisin tieteellisistä kirjastoista.

Hyviä esimerkkejä työtä liian suureksi paisuttavista teemoista voisivat olla esimerkiksi e-kirjojen kirjastolainaukseen liittyvät säädökset ja käyttöehdot, joita koskien olisi löytynyt runsaastikin materiaalia. Niihin paneutuminen olisi kuitenkin kasvattanut työtaakkaa entisestään, vieläpä ilman takeita siitä, että tehdyt johtopäätökset olisivat olleet millään tavalla relevantteja kotimaisen lukijan näkökulmasta. Suomalainen kirjastonhoitaja saattaisi pitää lähinnä kuriositeettina esimerkiksi amerikkalaisen kollegan kuvausta Yhdysvaltain tekijänoikeuslain vaikutuksista työhönsä, koska oman vastaavan lakimme puitteissa päänvaivaa voivat aiheuttaa aivan eri tekijät.

3.2 Tutkimusmenetelmät

Tämän työn toteuttamiseen on käytetty laadullisen review -tutkimuksen yhteydessä määriteltyjä menetelmiä, ja sen tulokset on pyritty koostamaan metasynteesin keinoin. Se pohjautuu siis kokonaisuudessaan aiempiin tutkimuksiin ja muihin kirjoituksiin eikä sisällä empiiristä osuutta.

Vaikka käytännössä kaiken tutkimuksen yhteydessä luodaan katsaus aihepiiriin aiempiin tarkasteluihin ja pyritään näin luomaan omalle työlle riittävä synteettinen tietopohja, review -analyysi toimii myös itsenäisenä tutkimusmuotona. Sen tavoitteena on "luoda yleiskatsaus tiettyyn aihepiiriin ja tiivistää valtavasta tietomassasta esiin olennaisin" (Kallio, 2006, 18). Laadullinen review -tutkimus sopii erityisesti yhteiskuntatieteellisten aineistojen tarkasteluun, ja sillä voi pyrkiä vastaamaan mm. seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Miten aihepiiri on syntynyt ja kuinka sitä on määritelty?
- 2) Mitä aihepiiristä on kirjoitettu, mitkä ovat keskeiset lähteet/julkaisut?
- 3) Kuinka aihepiiriä koskeva tieto on muotoutunut ja jäsentynyt?
- 4) Mitkä ovat alan keskeiset teoriat, käsitteet ja ideat?

- 5) Mitkä ovat alan keskeiset epistemologiset ja ontologiset perustat?
- 6) Mitkä ovat aihepiirin keskeiset kysymykset ja kiistanaiheet?
- 7) Millaisia poliittisia näkökulmia aihepiiriin kytkeytyy?
- 8) Mitkä ovat ne alan keskeiset kysymykset ja ongelmat, joihin ei ole vastattu? (Kallio, 2006, 22.)

Kirjastojen ja e-kirjojen suhdetta koskien tämän työn voidaan katsoa pyrkivän vastaamaan etenkin kolmanteen, kuudenteen ja kahdeksanteen kohtaan. Lisäksi se jossain määrin sivuaa kysymyksiä kaksi ja seitsemän.

Aineiston pohjalta syntyneitä johtopäätöksiä on pyritty muodostamaan metasynteessin keinoin. Thorne (2008) kuvailee menetelmää seuraavasti:

Löytyneen materiaalin pohjalta on ensin laadittava alustava kirjallisuuskatsaus. Tämän katsauksen avulla taataan se, että aineistosta voidaan muodostaa tarpeeksi laaja paketti kattavan synteessin tekemiseksi ja sen varmistamiseksi, että aineiston pohjalta on ylipäättään mahdollista vastata tutkimuskysymyksiin. Tämän jälkeen on luotava säännöstö ja rajoitteet, joita noudattamalla on mahdollista määrittää varsinainen aineisto. Näihin rajoitteisiin kuuluvat mm. sen määrittäminen, minkä tyyppisiä aineistoja ylipäättään otetaan tarkastelun kohteeksi. Tältä osin joudutaan vastaamaan mm. kysymykseen, hyväksytäänkö varsinaisen tieteellisen tutkimuksen lisäksi esimerkiksi julkaisemattomat tutkimukset, opinnäytteet ja "harmaa aineisto", eli kaikki sellaiset kirjoitukset, jotka vaikuttavat relevanteilta, mutta joiden sisällön todenmukaisuutta ei voida täysin aukottomasti todentaa. Seuraavaksi tulee koodata aineistosta esiin kaikki relevantti data ja tarkastella eri lähteiden väittämiä toisiaan vasten niin yhtäläisten löydösten kuin ristiriitaisuuksienkin tunnistamiseksi. Muita seikkoja, joita tässä vaiheessa tulee ottaa huomioon, ovat päällekkäiset viittaukset (eli erilliset väittämät, jotka näyttävät pohjautuvan samaan primaarilähteeseen), toisen käden analyysit (eli väittämät, jotka on muodostettu aiempien synteisien pohjalta) ja ylipäättään erilaisilla käsityksen tasoilla liikkuvien kirjoitusten arvottaminen.

3.3 Tutkimusaineiston kuvaus ja valintaprosessi

Tämän tutkimuksen materiaali koostuu joukosta asiantuntija-artikkeleita. Mukana on tieteellisiä tutkimuksia, vapaamuotoisempia kirjoituksia, jonkin virallisen tahon (ministeriöt, komiteat, ym.) pyynnöstä laadittuja raportteja, lukuja opaskirjoista, opinnäytteitä ja mielipide- tai tilastollisten tutkimusten pohjalta laadittuja selvityksiä. Kaikkia yhdistää se, että ne tavalla tai toisella käsittelevät e-kirjojen käyttöön liittyviä kokemuksia yleisissä kirjastoissa, joko kirjaston asiakkaan, henkilökunnan, tai tutkijan näkökulmasta.

Suurin osa tutkimusaineistosta paikannettiin tekemällä hakuja informaatiotieteitä käsittelevää materiaalia sisältäviin sähköisiin tietokantoihin, joiden tuloksista valittiin lähempään tarkasteluun lupaavilta tuntuvia lähteitä, esimerkiksi silmäilemällä artikkelin tiivistelmää tai johdantoa. Näin saatiin kasaan n. 50-60 kirjoituksen alkujoukko. Tämän jälkeen kaikki kirjoitukset luettiin läpi, ja niille tehtiin alustava sisällönanalyysi sen varmistamiseksi, että ne todellakin kohdentuvat tutkimuksen aihepiiriin. Tässä vaiheessa joukosta karsiutui esimerkiksi tekstejä, jotka saattoivat käsitellä toisia kirjastotyypppejä tai kohdentuivat lähiaiheisiin, kuten e-kirjoihin liittyvään teknologiaan tai e-kirjamarkkinoihin vähittäiskaupassa. Osa lähteistä ei sisältänyt lainkaan kokemuspohjaista tietoa. Jotkut niistä taas lähestyivät aihetta näkökulmasta, josta ei välttämättä olisi suomalaiselle lukijalle paljoakaan käytännön hyötyä, kuten toisen maan lainsäädännön aiheuttamat ongelmat. Joitakin löytyneistä artikkeleista on kuitenkin hyödynnetty edempänä, luvussa 2.

Lopulliseksi tekstikorpukseksi valikoitui 26 mainittuja aineistotyypppejä edustavaa kirjoitusta. Yhtä suomeksi kirjoitettua poikkeusta lukuunottamatta kaikki aineistoon valitut kirjoitukset olivat englanninkielisiä. Tekstit otettiin seuraavaksi tarkemman review -analyysin kohteeksi, jonka pohjalta jokaisesta artikkelista koostettiin keskimittainen referaatti. Siinä nostettiin esiin keskeisin artikkelin tarjoama e-kirjojen käyttöä koskeva informaatio. Tavoitteena oli näin uuttaa tekstimassasta esiin nimenomaan e-kirjojen ja kirjastojen suhdetta käsittelevä tieto, ei luoda kustakin kirjoituksesta yleisluontoista lyhennelmää. Tämä aineisto esitetään luvussa 4.

Koska relevantteja kirjoituksia on saattanut jäädä tarkastelun ulkopuolelle jo aivan varhaisimmissa hakuvaiheissa, aineistoa ei voi väittää täysin kaikenkattavaksi. Toisaalta tähän pääseminen lienee

valituilla metodeilla varsin vaikeaa, ellei mahdotonta. Löytyneitä osumia tarkastellessani pyrin kuitenkin tekemään karsintaa jopa hieman laveaa rajausta käyttäen, taatakseni lukumääräisesti mahdollisimman kattavan tutkimusjoukon.

Aineisto on kerätty pääosin syksyn 2013 ja alkuvuoden 2014 aikana. Viimeinen mukaan päässyt lähde lisättiin lokakuussa 2014, työn ollessa muuten jo lähes valmis. Artikkeleista varhaisin on julkaistu vuonna 2001 ja tuorein syksyllä 2014. Ne siis kattavat yhteensä noin 15 vuotta e-kirjojen ja yleisten kirjastojen yhteistä historiaa, joskin aineistoa valitessa pyrittiin painottamaan mahdollisimman tuoretta materiaalia. Lähes kolme neljäsosaa löytyneestä materiaalista - yhteensä 20 lopullisen joukon teksteistä - onkin julkaistu 2010 -luvulla.

Aineiston heterogeeninen luonne johti siihen, että referointiperiaatteet eivät välttämättä olleet kautta linjan yhteneväisiä. Esimerkiksi pienimuotoisissa tapaustutkimuksissa metodologiaa ja tuloksia on saatettu toistaa hyvinkin yksityiskohtaisesti, kun taas laajamittaisissa mielipidekyselyissä on joidenkin löydösten kohdalta pyritty esittelemään vain pääpiirteet, ja demografisten tietojen kaltaisia taustoittavia tekijöitä on toistettu ylimalkaisesti, jos lainkaan. Samoin yhden henkilön kirjoittamat kokemuspohjaiset kuvaukset on saatettu ottaa mukaan lähes lyhentämättöminä, kun taas laajemmasta raportista on toistettu vain ylimmän tason johtopäätöksiä ja valikoituja yksityiskohtia. Kaikki referaateissa esiintyvät väittämät on kuitenkin pyritty siirtämään alkuperäislähteistä sellaisinaan, ilman tämän kirjoittajan omia lisäyksiä tai tulkintoja. Jos tästä säännöstä on poikettu, liittyvät ne lähinnä lähteen itsensä sisällä esiintyviin ristiriitaisiin väittämiin. Näissä tapauksissa on katsottu tarpeelliseksi osoittaa, ettei kyse ole tämän tutkielman kirjoittajan tekemästä virheellisestä tulkinnasta tai kirjoitusvirheestä. Nämä kohdat on pyritty merkitsemään tekstiin mahdollisimman selkeästi. Lisäksi joissain tapauksissa tutkimuksista löytyneitä prosentuaalisia lukuja on saatettu pyöristää lähimpiin kokonaislukuihin tai pienempiin desimaaleihin. Kaikki väittämät eivät myöskään välttämättä esiinny samassa järjestyksessä kuin alkuperäisteksteissä, koska kustakin referaatista on pyritty muodostamaan mahdollisimman johdonmukaisesti etenevä ja helpopolukuinen yksittäinen kokonaisuus.

Aineistosta on pyritty löytämään yleisten kirjastojen e-kirjatarjontaa koskevia trendejä, edelleen auki olevia päivänpolttavia ongelmia ja niihin ehdotettuja mahdollisia ratkaisuja. Nämä kaikki saattavat ilmetä esimerkiksi referaatista toiseen toistuvina samankaltaisina väittäminä. Tämän vuoksi eri artikkeleista koostetuissa referaateissa saattaa esiintyä toistoa, jota on vaikea välttää laadittaessa alustavaa kirjallisuuskatsausta (Thorne, 2008). Artikkeleissa on saatettu kuvata varsin

samankaltaisia ilmauksia käyttäen esimerkiksi tapoja, joilla kirjastot eri maissa ovat ottaneet käyttöön e-kirjoja. E-kirjojen käyttöä asiakasnäkökulmasta kuvaavissa osuuksissa esiintyy niin ikään paikoitellen toistoa. Eri tutkimuksia referoiva osio on verrattain laaja, sillä se käsittää noin 50 sivua.

Jos vastaavanlainen tutkimus olisi tehty hyödyntämällä perinteistä laadullista sisällönanalyysia, luvussa 4 esitetyt artikkelireferaatit olisivat jääneet pois, ja tuloslukuna olisi esitetty luvun 5 sisältö. Tutkimuksen löydökset olisi näin voitu esittää jokseenkin tiivistetympin. Tiivistetympi esitystapa olisi kuitenkin jättänyt vähemmälle huomiolle eri tutkimusten sisäisen variaation ja tutkimuskohteen eri puolien tarkastelun. Laadullinen review-tutkimus mahdollistaa tämän, joskin tulosten esitystapa voi vaatia lukijalta enemmän ponnistuksia. Nyt on tarpeen on perehtyä ensin alustavan kirjallisuuskatsauksen referaatteihin, joista lopullinen synteesi muodostuu.

Luvun 4 pois jättäminen olisi kuitenkin saattanut puolestaan kasvattaa lukua 5, koska joitakin alkuperäisartikkeleissa esiintyneitä väittämiä olisi tässä tapauksessa pitänyt perustella yksityiskohtaisemmin tulosten esittämisen yhteydessä. Valittu esitystapa saattaa joissain tilanteissa jopa palvella yksilöllisen lukijan tarpeita, sillä pelkän yleiskuvan aiheesta haluava voi myös hypätä luvun 4 yli ja palata sen sisältöihin vain kaivatessaan lisätietoja luvussa 5 esitettyihin väittämiin. Tämä palvelee erityisesti lukijaa, jolla ei ole aikaa tai mahdollisuutta tutustua alkuperäislähteisiin. Valittu tutkimusmenetelmä tarjoaa täten mahdollisesti jopa normaalia sisällönanalyysia tai kirjallisuuskatsausta vivahteikkaamman esitystavan.

Koska aineisto luvussa 4 on aseteltu kronologiseen muotoon julkaisuajan mukaan, sieltä voi myös tunnistaa joitakin kirjastoille e-kirjailmiön ensivaiheissa päänvaivaa aiheuttaneita, mutta sittemmin ratkenneita ongelmia. Tästä esitysmuodosta johtuen työtä on mahdollista myös lukea e-kirjan ja kirjastojen välisen yhteistaipaleen lyhyenä historiikkina.

4. E-kirjat yleisissä kirjastoissa - tutkimuksia, katsauksia ja mielipiteitä

4.1 Gibbons, 2001

Gibbons (2001) kuvaa varhaista tutkimusta, jolla pyrittiin kokeilemaan kuinka e-kirjat sopivat eri tyyppisten kirjastojen palveluihin. Syksyllä 1999 New Yorkin Monroen piirikunnassa toimiville kirjastoille myönnettiin apuraha, jonka avulla kuudelle Rochesterin kaupungissa tai sen lähialueilla toimivalle kirjastolle hankittiin pieni kokoelma lainauskäyttöön tarkoitettuja e-kirjan lukulaitteita. Kirjastoista kaksi oli yleisiä kirjastoja, kaksi yliopistokirjastoja ja kaksi perus- tai toisen asteen yhteydessä toimivia koulukirjastoja. Tarkoituksena oli, että jokainen laitetta käyttänyt asiakas ja henkilökunnan jäsen täyttäisi lyhyen kyselyn, jotta e-kirjojen käyttömahdollisuuksia erityyppisissä kirjastoissa voitaisiin kartoittaa.

Tuohon aikaan markkinoilla oli vain kaksi vapaassa myynnissä olevaa e-reader -laitetta, NuvoMedian Rocket eBook ja SoftBookin SoftBook Reader. Jokainen kuudesta kirjastosta sai käyttöönsä kaksi SoftBookia ja kolme Rocketia. Kunkin kirjaston annettiin itse päättää laitteiden käyttöönoton yksityiskohdista ja henkilökunnan perehdyttämisestä. (Gibbons, 2001, 72.)

Käyttöönotto ei sujunut ongelmitta tutkimukseen osallistuneissa yleisissä kirjastoissa. Molemmat mainituista lukulaitemalleista oli tarkoitettu yksityishenkilöiden, ei kirjastojen kaltaisten julkisten toimijoiden käytettäväksi. Tämän vuoksi jokainen tiettyyn laitteeseen ladattu nimeke oli rekisteröitävä juuri nimenomaiselle laitteelle kuuluvaksi, eikä kertaalleen ostettua teostiedostoa voinut kopioida muiden samanlaisten laitteiden muistiin. Täten jokainen kopio oli ostettava kullekin yksittäiselle laitteelle erikseen. Tutkimus melkein pysähtyi siihen, että nimekkeiden hankkimiseen verkon kautta tarvittiin luottokortti, joita kirjastojen kaltaisille julkisorganisaatioille oli harvoin myönnetty. Projekti saatiin lopulta etenemään kun sen vetäjä tarjosi omaa henkilökohtaista korttiaan tutkimukseen osallistuvien kirjastojen käyttöön. Kirjastoissa huomattiin myös, että useampaa kuin yhtä laitetta ei voitu rekisteröidä kirjaston itsensä nimiin. Henkilökunta joutui keksimään pseudonyymeja ja luomaan useita irrallisia sähköpostiosoitteita saadakseen kaikki laitteet toimintakuntoon. Yksityiskäyttöön tarkoitetuista laitteista oli kuitenkin se etu, että laitekohtaisuutta lukuunottamatta teoksilla ei ollut muita käyttörajoituksia, ja niiden hinnatkin olivat jonkin verran

halvempia vastaaviin painettuihin kappaleisiin verrattuna. (Gibbons, 2001, 72-73.)

Sisällönhankinta havaittiin helpoimmaksi juuri yleisissä kirjastoissa, sillä valtaosa tarjolla olleista nimekkeistä oli joko aikuisille suunnattua kaunokirjallisuutta tai yleistajuista tietokirjallisuutta. Oppikirjoja tai nuorille aikuisille suunnattua fiktiota oli saatavilla vähemmän, joten lukulaitteiden havaittiin sopivan keskinäisessä vertailussa kehnommin yliopisto- ja koulukirjastojen käyttöön. (Gibbons, 2001, 74.)

Lukulaitteet osoittautuivat etenkin yleisissä kirjastoissa hyvin suosituiksi. Niille muodostui kummassakin toimipisteessä noin puolen vuoden mittainen varausjono vain kahden viikon sisällä päivästä, jona ne laskettiin kiertoon. Vaikka varhaisia lukulaitteita moitittiin ulkoiselta suunnittelultaan kookkaiksi ja kömpelöiksi käyttää, eikä akun kestokaan saanut kehuja, tekstin lukumukavuuteen moni ei kuitenkaan katsonut tämän vaikuttavan. Peräti 35% kyselyyn vastanneista totesi pitävänsä e-readeria jopa parempana alustana lukea kuin painettua kirjaa, ja 23% totesi ettei heillä ole mieltymystä suuntaan tai toiseen. Erityistä kiitosta sai taustavalo ja mahdollisuus säätää tekstin kokoa lukijan mieltymysten mukaiseksi. (Gibbons, 2001, 74-75.)

Laitteita osattiin myös käsitellä hyvin. Puolen vuoden ajanjaksolla yksikään laitteista ei hajonnut asiakaskäytössä, eikä edes ainuttakaan laitteiden mukana toimitettua osoitinkynää ilmoitettu kadonneeksi. Myöskään laitteiden käyttöön liittyvän teknisen tuen tarjoaminen ei vienyt kirjastohenkilökunnan aikaa, sillä koko aikana vain yhdelle asiakkaalle piti opettaa laitteen käyttöä kädestä pitäen. Moni asiakas ilmoitti selvinneensä ongelmista laitteen muistiin ladattujen ohjeiden avulla. Vaikka asiakaspalaute oli ennakoitua myönteisempää, kokonaisjohtopäätös puoli vuotta kestäneestä kokeilusta oli kuitenkin, että e-kirjat ovat lähinnä ylläpitoseikoista johtuen kaikenlaisiin kirjastoihin huonosti sopiva sisältöformaatti. (Gibbons, 2001, 75.)

4.2. McKnight & Dearnley, 2003

McKnight ja Dearnley (2003) tekivät varhaisen e-kirjojen ja yleisten kirjastojen suhdetta käsittelevän tutkimuksen, jossa pyrittiin keskittymään nimenomaan lukulaitteiden ja niille ladattujen nimekkeiden käytettävyyteen. Tutkimus toteutettiin Isossa-Britanniassa yhteistyössä Leicestershiren kirjastohallinnon kanssa. Yhteen alueen kirjastoista toimitettiin kahdeksan Rocket eBook

-lukulaitetta, jossa ne olivat lainattavissa elokuusta 2001 maaliskuuhun 2002. Lukulaitteiden lainaamisen ehtona oli niiden käyttökokemusta käsittelevään kyselyyn vastaaminen palautuksen yhteydessä.

Ennen varsinaisen tutkimusjakson alkua laitteiden saapumista kirjastoon mainostettiin paikallisessa sanomalehdessä. Kirjasto järjesti myös kokeilun aloittamisen yhteydessä erillisen promotilaisuuden, jossa laitteita esiteltiin. Moni tilaisuuteen osallistunut kirjaston asiakas halusi lainata laitteen, mutta heidän jälkeensä kierto havaittiin varsin vähäiseksi. Loppujen lopuksi kyselyyn saatiin vastauksia vain 16 kappaletta, eikä niistäkään kaikkia lomakkeita oltu täytetty kokonaan. Tutkimuksen kvantitatiivinen ja kvalitatiivinenkin arvo todettiin varsin vähäiseksi, joten sen yhteydessä saatuihin kokemuspohjaisiin kommentteihin suhtauduttiin lähinnä suuntaa-antavasti. (McKnight & Dearnley, 2003.)

Kyselyyn vastanneista 16 henkilöstä 11 oli naisia. Vain yksi vastaaja oli aiemmin käsitellyt e-kirjan lukulaitetta. 13 vastaajaa totesi laitetta olleen suhteellisen mukava käsitellä, vaikka muutama tavalla tai toisella ilmaisikin sen olleen muotoilultaan kömpelö. Laitteen käyttöliittymää sen sijaan keuhuttiin. Valtaosa vastaajista piti laitteen nappuloita ja sen osoitinkynää "hyvin helppoina" tai "melko helppoina" käyttää, ja loputkin suhtautuivat niihin vähintään neutraalisti. Kaikki vastanneet pitivät myös ruudulle piirtyvää tekstiä ulkoasultaan selkeänä ja helppolukuisena. Laitteen lisäominaisuuksia, kuten alleviivaus- tai muistiinpanotoimintoa käytti kuitenkin vain noin kolmannes vastaajista. Suosituin oli kirjanmerkkitoiminto, jota hyödynsi kahdeksan vastaajaa. Taustavalon löysi tai sitä ymmärsi käyttää kuusi vastaajaa. (McKnight & Dearnley, 2003, 237-239.)

Vaikka kyselyyn vastanneet asiakkaat suhtautuivat lukulaitteeseen pääosin joko positiivisesti tai vähintään neutraalisti, kirjaston henkilökunta joutui kuitenkin käyttöönoton yhteydessä lukuisten teknisten ongelmien eteen. Koska laitteet oli tilattu Yhdysvalloista, piti niiden akut ladata käyttämällä erillistä pistokeadapteria. Lataustelakkaa ei lainattu lukulaitteiden mukana, koska adaptereja ei oltu hankittu kuin yksi kappale ja vain harvalla asiakkaalla uskottiin olevan telakan kanssa yhteensopiva kotitietokone. Osa vastaajista totesikin joutuneensa palauttamaan laitteen akun loppumisen vuoksi. (McKnight & Dearnley, 2003, 240.)

Jokainen lukulaite ja sille ladattu verkon kautta ostettu nimeke piti myös rekisteröidä erikseen. Tämä turhautti henkilökuntaa, koska kaikkiin ei voitu käyttää samaa nimeä ja sähköpostiosoitetta. Kirjaston budjetti joutui myös koetukselle, koska sen piti pyytää kirjastohallinnolta luottokorttia

voidakseen ostaa laitteelle nimekkeitä kirjaston normaalien hankintakanavien ulkopuolelle jäävistä verkkokaupoista. Lataaminenkaan ei onnistunut ongelmitta, ja joskus ostetut teokset vain "katosivat" tietoverkon uumeniin. Tekijänoikeudesta vapaita teoksia olisi voitu ladata laitteiden muistiin ilman rekisteröintiä. Henkilökunta kuitenkin katsoi, ettei asiakaskunta kiinnostu laitteista elleivät ne tarjoa tuoreempaa kirjallisuutta. Ongelmallisena pidettiin myös sitä, että valtaosa saatavilla olevista nimekkeistä oli amerikkalaiskirjailijoilta, eikä paikallisten brittiläisten tekijöiden teoksia ollut tarjolla likimainkaan tarpeeksi kestävämmän kiinnostuksen saavuttamiseksi. (McKnight & Dearnley, 2003, 240.)

Henkilökunta epäili myös laitteiden soveltuvuutta asiakaskuntansa käyttöön. Vaikka varsinkin ikääntyneemmän polven kykyjä omaksua uutta teknologiaa epäiltiin, tutkimuksen aikana havaittiin, että myös nuoriso suhtautui lukulaitteisiin nihkeästi. Syiksi epäiltiin laitteiden tylsännäköistä muotoilua ja värinäytön puutetta, mikä erotti ne teini-ikäisten keskuudessa suosituimmista elektronisista laitteista. (McKnight & Dearnley, 2003, 240.)

Kirjasto sisällytti tietojärjestelmänsä vain lukulaitteet itsessään eikä niille ladattujen nimekkeiden tietoja, mikä olisi voinut pysyvämmässä käytössä aiheuttaa ongelmia esimerkiksi sakkomaksujen arvioinnin kanssa. Myöskin mahdollisesti vaurioituneiden laitteiden korvaushintoja olisi ollut vaikea arvioida. Kirjaston onneksi asiakkaat kohtelivat laitteita hyvin ja osasivat palauttaa ne ajallaan. (McKnight & Dearnley, 2003, 240-241.)

Arvioidessa laitteiden etuja ja haittoja verrattuna painettuihin teoksiin, moni vastaaja mainitsi mahdollisuuden tallentaa useita teoksia yksittäisen laitteen muistiin, ja sen että laite muisti kohdan johon lukija oli jäänyt. Myös taustavaloa kiiteltiin, koska se mahdollisti lukemisen heikommassakin valaistuksessa. Laitteen piirtämää tekstiä pidettiin selkeänä luettavana, etenkin vaakatasossa jossa sivujen asettelu muistutti painetun kirjan aukeamaa. Jotkut kaipasivat kuitenkin painetun kirjan mukana tulevaa kokonaiselämystä, kuten kirjan tuoksua, tuntua ja paksun teoksen viimeiselle sivulle pääsystä johtuvaa onnistumisen tunnetta. (McKnight & Dearnley, 2003, 241.)

Tutkijat totesivat, että vastauksia olisi ehkä saatu paremmin hieman ahkerammalla tai fokuoituneemmalla laitteiden mainostuksella, varsinkin kun laajalle käyttäjäkunnalle mieluisia brittiläisten kirjailijoiden teoksia oli suhteellisen vähän saatavilla. Henkilökunta olisi voinut korostaa palvelun uudenaikaisuutta, tai laitteita olisi voitu suositella tietyille lukijakunnalle, kuten esimerkiksi tieteiskirjallisuuden ystäville. Tehokkaamman markkinoinnin esti kuitenkin se, että e-

kirjakokoelmasta ja laitteista huolehtiminen oli aikavievää puuhaa. Vain kaksi henkilökunnan jäsentä oppi käyttämään laitteita tarpeeksi hyvin, ja he joutuivat huolehtimaan niistä muiden toimiensa ohella. Kokoaikaisen vastuuhenkilön nimeäminen olisi saattanut auttaa palvelun esiintuonnissa. Tutkimuksen loppupäätelmänä todettiin, etteivät e-kirjat ole vielä sisältömuoto joka toisi paljonkaan lisäarvoa ainakaan Ison-Britannian yleisiin kirjastoihin. (McKnight & Dearnley, 2003, 241-242.)

4.3 Rao, 2005

Rao (2005) tuotti yleisellä tasolla pysyttelevän tarkastelun siitä, kuinka e-kirjat voisivat sopia yleisiin kirjastoihin - tai "kirjastoihin ja informaatiokeskuksiin" (Library and Information Center), kuten niitä hänen kotimaassaan Intiassa nimitetään. Hän listasi monia etuja ja haittoja painettuihin kirjoihin verrattuna.

Rao toteaa e-kirjojen tuovan kustannushyötyjä, koska useimmat nimekkeet maksavat hieman vähemmän kuin samojen teosten painetut versiot. Hankintahintojen voi odottaa asettuvan alhaisemmiksi kuin painettujen, sillä niiden levitys- ja materiaalikustannukset ovat kustantajille huomattavasti suuremmat. Kirjastot voivat säästää myös siksi, ettei e-kirjaa tarvitse hankkia useampana kappaleena, se ei kulu tai vaurioidu, eikä kirjaston ole tarvetta hankkia suositusta teoksesta heikkonäköisille tarkoitettua suurkirjaimisen tekstin versiota. Kirjastoille voi tosin myös muodostua lisäkustannuksia, jos niiden täytyy hankkia teosten lisäksi lukulaitteita tai ostaa e-kirjoja yksittäisostojen sijasta paketteina, joihin voi sisältyä myös tarpeettomia nimekkeitä. Lisäksi kustannuksia ja työaikaa saattavat vaatia mahdollinen tarve korjauttaa laitteita tai vaihtaa niitä uusiin, henkilökunnan kouluttaminen, asiakkaille tarkoitettu opastus ja sähköisten nimekkeiden sisällyttäminen kirjaston tietokantaan. (Rao, 2005, 120 ; 123.)

Kokoelmien ylläpidosta tulee helpompaa, koska e-kirjat eivät tarvitse henkilökunnan jäsentä huolehtimaan lainaus- tai palautusprosessista. E-kirjoja ei tarvitse myöskään päällystää tai tarroittaa. Tiedonhakutilanteissa sopiva teos löytyy pienemmällä vaivalla, koska haun voi kohdistaa koko teoksen sisältöön eikä vain esimerkiksi sen yhteyteen liitettyihin asiasanoihin. Niitä teoksia, jotka eivät ole jatkuvasti lainassa ei tarvitse hankkia pysyvästi osaksi kokoelmia, vaan ne voi hankkia kustantajan verkkopalvelusta asiakkaan toivomuksesta. (Rao, 2005, 123.)

Hankaluuksia e-kirjojen hankintaan voivat aiheuttaa etenkin seikat, jotka johtuvat vielä alkeellisesta teknologiasta. Asiakaskunta ei välttämättä myöskään ymmärrä, ettei e-kirjojen hankinta ole sittenkään aivan niin suoraviivainen prosessi, kuin he saattavat kuvitella. Nimekkeiden tarjonta sähköisessä muodossa voi olla rajallista, ainakin Yhdysvaltojen ulkopuolella. Asiakkaat saattavat myös vierastaa uutta sisältömuotoa, koska he ovat tottuneita painettuihin kirjoihin, eivätkä ymmärrä miksi kirjasto ohjaa varoja e-kirjakokoelman kasvattamiseen. (Rao, 2005, 123-124.)

E-kirjoja hankittaessa on oltava tarkkana teknisten kysymysten suhteen. E-kirjoja on saatavilla useissa eri tiedostomuodoissa ja monista eri palveluista. Olemassa ei ole myöskään yhtä kaiken tai ainakin melkein kaiken kattavaa tietokantaa, josta kätevästi näkisi mitä teoksia ylipäättään on tarjolla sähköisessä muodossa (Rao, 2005, 124). E-kirjahankinnoista vastaavien kirjastonhoitajien on siis tarkkailtava lukuisia eri lähteitä, kuunneltava kollegoiden vinkkejä ja otettava huomioon eri toimittajien väliset erot (Rao, 2005, 129). Kaikki levittäjät eivät tarjoa nimekkeitä kaikissa mahdollisissa tiedostomuodoissa, lisenssiehdoissa voi olla eroja, ja käytännöt saattavat poiketa toisistaan esimerkiksi lainausmäärien ja -aikojen rajoituksissa tai oikeudessa antaa teos kaukolainaksi (Rao, 2005, 129). Nimekkeiden ja lukulaitteiden hankkiminen Internetistä vaatii usein myös luottokortin, jota kirjastojen kaltaisilla julkisyhteisöillä on harvoin käytettävissään (Rao, 2005, 129). Myös e-kirjojen lukulaitteissa on eroja. Eri mallien kesken ei voi aina vapaasti liikuttaa sisältöä, vaan tietyt tiedostomuodot vaativat nimenomaan niille tarkoitetun laitteen tai ohjelmiston (Rao, 2005, 124). Sellaista yksittäistä standardia ei vielä ole, jonka avulla käytetystä tiedostoformaattista, lisensointimallista, DRM:sta tai julkaisuun liittyvien metatietojen ilmaisutavasta saataisiin vakioituja ja keskenään yhteensopivat (Rao, 2005, 131-132).

Kirjaston on mahdollista saattaa e-kirjat asiakkaiden saataville kahdella eri tavalla. Kirjastot voivat tarjota nimekkeet ladattaviksi verkon kautta, jolloin asiakkaat siirtävät ne suoraan luettavaksi omille lukulaitteilleen. Vaihtoehtoisesti kirjasto voi myös itse ladata teoksen omistamalleen laitteelle, joka sitten lainataan asiakkaalle. Viimeksimainitussa tapauksessa haittaa voi tulla siitä, että vähittäiskaupan ehdoilla myytävät teoskopiot toimivat lataamisen jälkeen ainoastaan sillä nimenomaisella laitteella, jolle ne on alun perin ladattu. Kirjasto ei täten voi tarjota asiakkaille laitetta, joka sisältää ainoastaan asiakasta kiinnostavat nimekkeet. Tähän voi tuoda helpotusta se, että jokaiselle laitteelle osoitetaan oma teema, jolloin sen muistiin ladataan vain tiettyjä aihepiirejä käsittelevää kirjallisuutta. (Rao, 2005, 129-130.)

Kaikki ei kuitenkaan tapahdu vähittäiskauppaa ajatellen. Kustantajat ovat alkaneet julkaista nimekkeitä myös kirjastokäyttöön, eikä niissä ole samoja rajoituksia kuin yksityishenkilöille tarkoitetuissa versioissa. Lisäksi alaa valtaavat erityiset kirjastoille tarkoitetut levityspalvelut, jotka tarjoavat kirjastoille avaimet käteen -ratkaisuja. Palvelut huolehtivat kaikista levitykseen liittyvistä verkkoratkaisuista, kuten hankinnasta, käyttäjätunnuksista ja kirjaston tietokantaan liitettävistä valmiiksi täytetyistä viitteistä. (Rao, 2005, 130.)

Kirjastoille aiheutuu hyötyjä myös siitä, että e-kirjat eivät vaadi paljoakaan säilytystilaa. Ongelmaksi voi tosin muodostua se, että monissa tapauksissa kirjastolla on vain lisenssi eikä varsinaista omistusoikeutta levittämäänsä teoskopioon, mikä ei välttämättä sovi yksin kirjastojen tavoitteisiin säilyttää tietoa. Harmiksi voi muodostua myös se, että verkkomaailma on tehnyt julkaisemisesta huomattavasti helpompaa. E-kirjakokoelmiin voi eksyä omakustanteita, joiden sisältämiä väitteitä ei ole varmennettu sopivalla tavalla. (Rao, 2005, 130.)

Raon mukaan tärkeimmät seikat, jotka joko edistävät tai hidastavat e-kirjojen leviämistä kirjastoihin ovat tarjonta ja toiminnallisuus. Tarjontaa rajoittavat usein tietoturvaan ja taloudellisiin intresseihin liittyvät asiat. Piratismi voi puraista kirjankustannusalaakin. Kirjastoille on kuitenkin tärkeää, että e-kirjojen hankintaprosessi on mahdollisimman mutkaton. Ennen kuin kirjastoista voi muodostua sähköisen tiedonlevityksen linnakkeita, niin kirjastoilla itsellään kuin kustantajillakin on Raon mukaan vielä paljon opittavaa toisiltaan. (Rao, 2005, 137-138.)

4.4 Blummer, 2006

Blummer (2006) tutki keväällä 2005, kuinka eri tyyppiset kirjastot ympäri Yhdysvaltoja ovat omaksuneet e-kirjat tarjontaansa. Tutkimus toteutettiin kyselynä, jota levitettiin kirjastoaiheisten sähköpostilistojen kautta, ja siihen onnistuttiin hankkimaan täydelliset vastaukset 16 kirjastolta. Niistä yhdeksän oli yliopistokirjastoja, neljä erikoiskirjastoja ja neljä yleisiä kirjastoja (näistä tulee yhteenlasketuksi luvuksi kuitenkin 17, joten on mahdollista että alkuperäisartikkelissa on virhe - kirj. huom).

Erikoiskirjastot ovat omaksuneet e-kirjat hyvin. E-kirjojen osuus niiden kokoelmista vaihteli 15 ja 60 prosentin välillä, ja joissain tapauksissa uusista hankinnoista jopa 90% oli e-kirjoja. Ero yleisiin

kirjastoihin on merkittävä, sillä niissä e-kirjojen osuus kokoelmista oli vain keskimäärin 2%. Erään yleisestä kirjastosta saadun kommentin mukaan sinne hankittiin sähköisessä muodossa niin tietokuin kaunokirjojakin jo vuonna 2001. Asiakkaat olivat ottaneet ne hyvin vastaan, mutta (lähteessä määrittelemättömät) ongelmat lukulaitteiden kanssa pakottivat lopettamaan palvelun. (Blummer, 2006, 4.)

Kysely tuotti ristiriitaisia tuloksia sen suhteen, kuinka suosittuja e-kirjat yleisissä kirjastoissa ovat. Eräs vastaaja kuvaili niiden suosiota vähäiseksi, kun taas toinen uskoi niiden olevan suosittu palvelu teknologiaa ymmärtävien asiakkaiden ja henkilökunnan jäsenten keskuudessa, sillä heillä riittää mielenkiintoa tutustua uusiin sisältömuotoihin. Eräässä kirjastossa todettiin e-kirjojen herättäneen kiinnostusta kun ne otettiin kokoelmiin, mutta uutuudenviehätyksen sittemmin hiipuneen. (Blummer, 2006, 5.)

Yleisistä kirjastoista ei saatu paljoakaan kommentteja e-kirjahankintojen kustannuksiin, mutta niitä pidettiin kuitenkin edullisempina kuin painettuja kirjoja. Uutuudet ja bestsellerit todettiin painettuja kalliimmiksi, mutta vanhemmat nimekkeet olivat puolestaan sähköisessä muodossa selvästi halvempia. Lisäksi kirjastoja harmittivat levityspalveluille e-kirjakokoelman ylläpidosta tilitetyt palvelumaksut. Toistuva vaiva vaikutti olevan myös se, että sähköisiä nimekkeitä oli vaikea lisätä kirjaston omaan tietokantaan. Eräs vastaajista moitti sitä, että nimekkeet näki vain kirjautumalla levittäjän omaan palveluun. (Blummer, 2006, 5-6.)

Vaikka moni kirjasto kehui sitä, että e-kirjojen lainaus- ja palautusprosessi ei vie käytännössä lainkaan henkilökunnan työaikaa, yksi yleisen kirjaston työntekijä totesi kuitenkin aineiston valinnan, tiedostoformaateista ja kopioiden määrästä päättämisen sekä palvelun mainostamisen asiakkaille vaativan sitä melkoisesti. Toinen vastaaja totesi, että heillä vain osa henkilökunnasta opetettiin näyttämään asiakkaille e-kirjoja tarjoavaan palveluun kirjautuminen, mikä osaltaan saattoi vaikuttaa käyttöasteeseen. (Blummer, 2006, 5-6.)

Aineistonvalinnassa yleisissä kirjastoissa oltiin koko lailla palveluntarjoajien armoilla. Jos palveluntarjoaja ei tuonut joitakin teoksia saataville, niitä ei ollut mahdollista hankkia, vaikka ne jossain muualla olisivat sähköisessä levityksessä olleetkin. Vaikka monet vastaajista niin akateemisissa, yleisissä kuin erikoiskirjastoissakin pitivät hyvänä sitä, että palveluntarjoaja tuo teoksia helposti saataville monen nimekkeen paketteina, paljon kaivattiin silti myös mahdollisuutta valita vain yksittäisiä nimekkeitä. Harmeja aiheuttivat myös DRM-ratkaisut, joita oli erään

vastaajan mielestä liikaa, eivätkä ne olleet keskenään tarpeeksi yhteensopivia. Asiakkaat eivät myöskään aina osanneet asentaa teosten lukemiseksi tarvittavia ohjelmia. Negatiivista palautetta tuli myös siitä, että sähköisten aineistojen lainauskertoja ja -aikoja oli keinotekoisesti rajattu. (Blummer, 2006, 6-7.)

E-kirjakokoelmien käytön edistämisessä yleiset kirjastot turvautuivat pääosin palveluntarjoajan valmiiksi tuottamaan materiaaliin, kuten mainoslehtisiin. Mainostus katsottiin tärkeäksi, sillä sen laiminlyönti johti tilanteeseen, jossa asiakkaat eivät käyttäneet e-kirjoja. Erästä kirjastosta todettiin, ettei e-kirjakokoelman olemassaolosta tiedottaminen riitä, vaan kirjaston pitää tarjota myös tarkat tekniset ohjeet sen käyttöön. E-kirjojen tulevaisuuteen yleisissä kirjastoissa suhtauduttiin kuitenkin positiivisesti ja jakesettiin luottaa siihen, että aika korjaa merkittävän osan ongelmista kunhan teknologia paranee. (Blummer, 2006, 8-9.)

4.5 Korkeila, 2007

Korkeilan (2007) pro gradu -tutkielmassa kartoitettiin e-kirjojen asemaa suomalaisissa kirjastoissa. Hän teki laajan lomakekyselyn, joka oli suunnattu niin maamme yleisille, yliopisto- kuin amk- ja erikoiskirjastoillekin, Ahvenanmaa pois lukien. Kyselyssä hän eritteli neljä teemaa, jotka olivat "e-kirjojen käyttöönotto kirjastoissa", "kokoelmapolitiikka", "kirjastojen näkemyksiä e-kirjoista" ja "tulevaisuuden visioita 10 vuoden aikavälillä" (Korkeila, 2007, 45). Kysely suoritettiin kesäkuussa 2007 ja osoitettiin kirjastojen ylemmille toimihenkilöille, joko johtajille tai muuten aineiston hankinnasta vastaaville työntekijöille.

Kyselyä varten tavoiteltiin yhteensä 514 kirjastoa, joiden joukosta saatiin kaikkiaan 179 vastausta. Yleisten kirjastojen osuus tästä luvusta oli 126. Niistä e-kirjoja tarjosi osana kokoelmiaan 27,6 prosenttia. (Korkeila, 2007, 50 ; 54.) Kyselyssä selvisi, että keskimääräisen e-kirjakokoelman laajuus suomalaisessa kirjastossa on 10172 nimekettä. Pääosan tästä luvusta muodostivat valtavat e-kirjapaketit joita oppilaitoskirjastot olivat hankkineet. Yleisistä tai erikoiskirjastoista löytynyt suurin kokoelma koostui 1200 nimekkeestä. (Korkeila, 2007, 54.) Korkeilan mukaan Suomen yleiset kirjastot suuntaavat varsin vähäisiä henkilöstöresursseja e-aineistojen ylläpitoon. Vain kahdella prosentilla yleisistä kirjastoista oli palkkalistoillaan henkilö, jonka työajasta enemmän kuin puolet meni yksinomaan sähköisten aineistojen käsittelyyn (Korkeila, 2007, 55).

Vaikka oppilaitoskirjastot olivat alkaneet tarjota e-aineistoja jo 1990-luvun puolella, yleisiin kirjastoihin e-kirjat ovat tulleet vasta 2000-luvulla. Valmiista e-kirjapalveluista yleisissä kirjastoissa käytettiin ylivoimaisesti eniten Ellibsiä, jonka kautta e-aineistoja tarjosi 96,4% kysymykseen vastanneista kirjastoista. Toiseksi suosituin palvelu oli WSOYpro, jota käytti 3,8% vastaajista. (Korkeila, 2007, 56-57.)

Kysely osoitti, että merkittävä osa yleisistä kirjastoista on joutunut ottamaan e-kirjapalvelun käyttöönsä sokkona. Vain puolet yleisten kirjastojen vastaajista katsoi, että heillä oli mahdollisuus kokeilla palvelua ennen sen varsinaista käyttöönottoa. Kirjastojen aktiivisuus vihkiä henkilökuntaa ja asiakkaita uuden palvelun käyttäjiksi oli ollut hieman edellistä lukua korkeampi, sillä yleisistä kirjastoista 62,5 prosentissa oli tarjottu henkilökunnalle käyttäjäkoulutusta, ja 57,6% oli ulottanut koulutuksen myös asiakkaisiin tai vähintään pitänyt jonkinlaisen tiedotuskampanjan. Kyselystä selvisi myös, että yleiset kirjastot olivat ainoa kirjastotyyppi, joissa asiakkaat eivät olleet ehdottaneet e-kirjojen hankkimista kokoelmiin. (Korkeila, 2007, 57-59.)

Yleisten kirjastojen asiakkaiden suhtautuminen e-kirjoihin oli kyselyn mukaan pääosin välinpitämätöntä. Asiakasmielipidettä arvioivaan kysymykseen saatiin vastaus 63 kirjastolta, ja näistä 1,6 prosenttia arvioi asiakaskunnan suhtautuneen e-kirjakokoelmaan vastahakoisesti, 31,7% myönteisesti, ja 66,7% mukaan asiakkailla ei ole ollut kiinnostusta puoleen tai toiseen. Henkilökunnan osalta vastaavat luvut ovat korkeampia, sillä 69,2% yleisten kirjastojen työntekijöistä suhtautui e-kirjoihin positiivisesti, 26,2% välinpitämättömästi ja 4,6% vastahakoisesti. (Korkeila, 2007, 61-62.)

E-kirjoihin liittyvä oheistoiminta ei ollut kyselyn aikoihin yleisissä kirjastoissa kovinkaan merkittävää. Esimerkiksi digitoinnin todettiin olevan varsin vähäistä. Yhdeksi hyvin erottuvaksi digitoitujen aineistojen ryhmäksi osoittautuivat kotiseutukokoelmat. Muutamassa yleisessä kirjastossa oli ollut tai oli parhaillaan käynnissä e-readereita hyödyntävä kokeilu, joskaan näistä ei saatu käyttökokemuksia. (Korkeila, 2007, 66.)

Yleisissä kirjastoissa ei myöskään nähty e-kirjojen antavan merkittäviä etuja painettuihin kokoelmiin verrattuna. Vain hieman yli puolet katsoi e-kirjojen tavoitettavuuden olevan merkittävästi tai edes hieman painettuja aineistoja parempaa. Myös käytettävyyys painettuihin kirjoihin verrattuna sai varsin tylyn tuomion. (Korkeila, 2007, 67-68.)

E-kirjojen edut taloudellisestakin näkökulmasta olivat heikot, sillä niiden hintoja painettuihin verrattuna ei nähty merkittävien kustannussäästöjen lähteenä (Korkeila, 2007, 68). Eri lisenssimalleja vertaillen selvisi yleisten kirjastojen suosivan etenkin mallia, joka sallii yksittäisten nimekkeiden kertaostokset. Se sai 45% kannatuksen yleisissä kirjastoissa, kun taas käytön mukaista hinnoittelua suosi 34,5 prosenttia. 10,9% kannatti mallia, jossa kokoelman sai lisensoida käyttöönsä rajatuksi ajaksi, esimerkiksi vuodeksi. Yliopistokirjastoissa kohtalaisen suosittuja isoja kertaostospaketteja suosi 5,5% ja muuta, määrittelemätöntä mallia 3,6%. (Korkeila, 2007, 70.)

Yleisissä kirjastoissa uskotaan kuitenkin e-kirjojen tulevaisuuteen. Kysyttäessä arvioita e-kirjojen käytön lisääntymisestä 10 vuoden säteellä kyselyn ajankohdasta, 81,1% vastaajista arvioi käytön lisääntyvän, 3,5% arvioi puolestaan käytön pysyvän ennallaan tai vähentyvän, ja 15,4% ei ottanut kantaa. Kysyttäessä asiaa päinvastaisessa muodossa, 68,3% vastanneista ei ollut samaa mieltä siitä, että kiinnostus e-kirjoja kohtaan lakkaa. 9,4% taas piti arviota oikeana, ja 22,3% ei ottanut siihen kantaa. Verrattuna muihin kirjastotyyppeihin, yleisissä kirjastoissa esiintyi kuitenkin eniten epäluuloa e-kirjanimekkeiden tarjontaa kohtaan. 16% vastaajista arvioi, ettei saatavilla olevien nimekkeiden määrä merkittävästi kasva tai halunnut ottaa asiaan kantaa. Kaikkien muiden kirjastotyyppien edustajat olivat yksimielisiä siitä, että tarjonta tulee vain parantumaan. (Korkeila, 2007, 72-75.)

Tutkimuksensa perusteella Korkeila arvioi e-kirjoja olleen vuonna 2007 hieman alle puolessa Suomen yleisistä kirjastoista, kun otetaan huomioon valtakunnan laajuiseen FinELib-konsortioon kuuluvien kirjastojen jäsenmäärä (Korkeila, 2007, 76). Korkeila arvioi, että kokoelmien kasvua hidastavat erityisesti yleisiin kirjastoihin soveltuvien nimekkeiden heikko saatavuus ja resurssien vähäisyys, josta varsinkin pienet kirjastot kärsivät (Korkeila, 2007, 78-79). Tiukka budjetti ei välttämättä riitä e-kirjahankintojen tekemiseen tai kokoelmien promotointiin, joten niiden käyttö jää vähäiseksi. Vaikuttaa kuta kuinkin selvältä, että vuonna 2007 Suomen yleisissä kirjastoissa ei oltu vielä täysin valmiita omaksumaan e-kirjoja osaksi jokapäiväistä käyttöä. Kun tutkimuksessa kysyttiin, kuinka moni suosittelisi e-kirjojen hankkimista kollegoilleen, yleisissä kirjastoissa tähän olisi ollut valmis vain 52,9% kysymykseen vastanneista (Korkeila, 2007, 71).

4.6 Genco, 2009

Genco (2009) suoritti verkkokyselyn, jossa pyrittiin selvittämään e-kirjojen levinneisyyttä Yhdysvaltain suurten asutuskeskusten yhteydessä toimivissa yleisissä kirjastoissa. Vastauksia kertyi yhteensä 41 yleisestä kirjastosta ympäri Yhdysvaltoja. Ne hankittiin postittamalla linkki kyselyyn kirjastoaiheisille sähköpostilistoille.

Vastanneista kirjastoista 13 toimivat alueilla, joissa palveltiin jopa useampaa kuin miljoonaa asiakasta (joskaan tässä ei tarkoiteta vain yhtä kirjastorakennusta, vaan kokonaista kaupunginkirjastoa kaikkine toimipisteineen), ja pienimmänkin vastaajan asiakaskunta oli vähintään 25 000. Noin puolet kirjastoista operoivat haarukassa, jossa kokonaishankintabudjetti vuosittain oli noin 2-4 miljoonaa dollaria. Joillakin kirjastoilla budjetti oli jopa 15 miljoonaa dollaria tai enemmän, ja pienimmilläänkin se oli noin 100-300 tuhatta dollaria. (Genco, 2009, 3-4.)

Vastanneista kirjastoista 40 ylläpiti kyselyn toteutushetkellä e-kirjoista tai muusta sähköisestä aineistosta koostuvaa kokoelmaa, ja ainut jäljelle jäänytkin suunnitteli kokoelman perustamista. Kirjastoista kaksi (4,9%) oli aloittanut e-kirjojen tarjoamisen asiakkailleen jo 1990-luvun lopulla. 13 kirjastoa (31,7%) oli seurannut perässä vuosina 2000-2002 ja kuusi (14,6%) vuosina 2003-2005. Merkittävin piikki hankintaluvuissa nähtiin vuosien 2006-2008 aikana, jolloin peräti 19 kirjastoa (46,3%) oli tuonut e-kirjat tarjontaansa. Genco arvioi tämän johtuvan siitä, että tuon ajanjakson aikana e-kirjalevittäjien markkinajohtajaksi kohonnut OverDrive onnistui neuvottelemaan levityssopimuksen useamman ison kustantajan kanssa ja ryhtyi markkinoimaan palvelua kirjastoille aiempaa aktiivisemmin. (Genco, 2009, 4-5.)

33 kirjastoa vastasi kysymykseen kokoelmansa koosta. Näiden lukujen pohjalta e-kirjakokoelmien keskiarvoksi saatiin laskettua 13 288 nimekettä kirjastoa kohti. Vastanneista 41 kirjastosta 17 oli mukana laajemmassa e-kirjahankinnoista yhteistyössä huolehtivassa konsortiossa, neljä oli joskus kuulunut sellaiseen, ja 20 oli aina huolehtinut hankinnoistaan itse (Genco, 2009, 5-6).

E-kirjan lisensointimallia koskevassa kysymyksessä vastausvaihtoehtoina olivat kierto kuten painetuissakin (eli yksi lainauskerta yhtä kopiota kohti kerrallaan) ja sen salliminen, että yhdellä hankitulla kopiolla on useampi tai jopa rajaton määrä lainaajia samanaikaisesti. 34 kirjastoa (82,9%)

ilmoitti, että käytössä on molemmat mallit teoksesta riippuen, viisi (12,2%) totesi käyttävänsä yksinomaan "yksi kopio, yksi lainaaja" -mallia, ja kahdessa (4,9%) kaikkia aineistoja sai käyttää useampi kuin yksi lainaaja kerrallaan. Kysyttäessä kuitenkin, mitä mallia vastaaja suosisi jos saisi itse päättää, 24 kirjastoa (58,5%) tarjoaisi kaikille aineistolleen rajattoman tai ainakin useamman lainaajan kerrallaan sallivan kierron. 16 vastaajaa (39%) suosi molempien mallien käyttöä teoskohtaisesti. Vain yksi vastaaja piti kaiken samanaikaisen käytön epäävästä mallista. (Genco, 2009, 6.)

E-kirjojen laina-ajat olivat hyvin pitkälti palveluntarjoajan määrittämiä. 37 vastanneista kirjastoista (90,2%) ilmoitti e-muotoisen teoksen laina-ajaksi joko 14 tai 21 päivää. Viikon laina-aika oli käytössä kahdessa kirjastossa (4,9%), ja ainoastaan yksi kirjasto tarjosi 28 päivän laina-aikaa. 15 kirjaston käyttämät laina-ajat eivät istuneet valmiiksi tarjottuihin vaihtoehtoihin. Yksi kirjasto ilmoitti, että heillä asiakkaiden annetaan itse määrittää laina-aikansa, koska OverDriven käyttäjäehdot sen sallivat (joskaan artikkelista ei ilmennyt, onko tällä tavoin määritellylle laina-ajalle asetettu minkäänlaista ylärajaa). Viimeisen kummajaisen muodosti vielä yksi kirjasto, joka ilmoitti sähköisten aineistojen laina-ajan olevan vain yksi vuorokausi. (Genco, 2009, 7-8.)

Kysyttäessä e-aineistoille asetetuista lainausrajoituksista, 18 vastaajaa (43,9%) ilmoitti sallivansa yhdelle asiakkaalle 5-10 nimekettä kerrallaan, ja 15 kirjastoa (36,6%) salli 10 nimekettä ylittävät lainamäärät. Kuusi kirjastoa (14,6%) antoi lainata neljä tai viisi nimekettä kerrallaan ja kaksi vastaajaa (4,9%) kaksi tai kolme. 37 kirjastoa (90,2%) salli asiakkaiden myös tehdä varauksia e-aineistoihin. 24 kirjastoa (58,5%) ilmoitti, että käytössä on myös sähköisiä referenssiaineistoja kuten hakuteoksia ja sanakirjoja joita ei "lainata" asiakkaille. (Genco, 2009, 8.)

Kaikki vastanneet kirjastot ilmoittivat pitävänsä kokoelmissaan aikuisille tarkoitettuja e-kirjoja, mutta tämän lisäksi niistä 38 (92,7%) tarjosi myös nuorille suunnattuja nimekkeitä ja 34 (82,9%) sähköisiä lastenkirjoja. Kirjastoissa oli jouduttu myös budjetoimaan resursseja uudelleen e-kirjojen ja muiden sähköisten aineistojen kasvaneen kysynnän ja tarjonnan vuoksi. Joissain tapauksissa paine tuli sisällöntuottajilta, jotka yksinkertaisesti lakkasivat toimittamasta painettuja aineistoja. Ainakin yhdessä kirjastossa työntekijöiden työtuntien vähentäminen ja toimipisteiden aukioloaikojen supistaminen olivat johtaneet resurssien ohjaamiseen e-aineistoihin, sillä verkkomateriaalit ovat saatavilla huolimatta siitä onko kirjasto auki vai kiinni. Muutama kirjasto oli myös jyvittänyt tietyn kiinteän summan kuukausibudjetistaan pelkästään e-kirjojen hankintaa varten. (Genco, 2009, 9-10.)

Tutkimus osoitti, että ylivoimaisesti suosituin e-kirjoja levittävän palvelun tarjoaja Yhdysvalloissa on OverDrive. Se oli käytössä 37 kirjastossa, ja näistä 32 arvioi sen myös käytettävyydeltään parhaaksi. Palvelu sai kiitosta niin tarjoamistaan monipuolisista lisensointimalleista kuin sujuvasti toimivasta teknisestä tuestakin. Kirjastot arvioivat palvelun helppokäyttöiseksi myös asiakkaiden näkökulmasta. (Genco, 2009, 12-14.)

Yksikään tutkimukseen vastanneista kirjastoista ei ilmoittanut lainaansa e-readereita, valmiiksi muistiin ladatuilla nimekkeillä tai ilman. 14 kirjastoa (34,1%) tosin ylläpiti telakkaa, josta asiakas saattoi kirjaston tiloissa ladata luettavaa omalle lukulaitteelleen. Lisäksi parissa kirjastossa oli lainattavissa MP3-soittimia, joiden muistiin oli valmiiksi ladattu äänikirjoja. (Genco, 2009, 14-15.)

Kirjastot olivat alkaneet aktivoitua myös e-kirjakokoelmien markkinoinnissa. 24 kirjastoa (58,5%) tarjosi asiakkaille opetusta e-kirjojen käyttämiseen. 22 vastaajaa (53,7%) ilmoitti, että heidän kirjastossaan oli myös järjestetty tilaisuuksia, joihin kuului e-kirjakokoelmaan liittyviä demonstraatioita tai tietoiskuja. E-kirjojen todettiin myös kasvattaneen kirjastojen käyttöastetta. 36 kirjastoa (87,8%) ilmoitti, että aineistojen kierrosta ylläpidettävissä tilastoissa oli näkynyt havaittavaa kasvua sähköisten aineistojen saataville tulon jälkeen. Neljä kirjastoa (9,8%) totesi lainamäärien pysyneen suurin piirtein samana, ja vain yksi oli havainnut niiden kääntyneen laskuun. (Genco, 2009, 15-16.)

4.7 Buczynski, 2010

Buczynski (2010) kirjoitti katsausmuotoisen artikkelin, jossa tarkastellaan asiantuntijanäkökulmasta e-kirjojen läpimurtoa kirjastoihin. Buczynski katsoo e-kirjojen ja kirjastojen yhteistaipaleen alkaneen 1990-luvulla, kun kirjastot alkoivat kiinnostua tekijänoikeusvapaiden kirjojen digitointiprojekteista. Varhaiset kaupalliset levitysmallit kuitenkin tappoivat tämän kiinnostuksen varsin nopeasti. Alkuinnostuksen laantumiseen vaikuttivat erityisesti e-kirjoihin sidotut liian tiukat DRM-ratkaisut ja muut kopiosuojaukset. Äärimmilleen vedettynä ne edellyttivät, että digitaalisesta teoksesta voi olla "lainassa" vain yksi kopia kerrallaan. Tämä periaate sotii Buczynskin mukaan kaikkia kirjan digitaaliseen olomuotoon liittyviä etuja vastaan. Esimerkiksi varhainen levityspalvelu NetLibrary päättyi yrityssaneeraukseen 2000-luvun

alkupuolella, koska se ei osannut hyödyntää kaikkia digitaalisen julkaisumuodon ominaisuuksia. (Buczynski, 2010, 13-14.)

Vaikka levityspalvelujen käyttöehdot ovat sittemmin muuttuneet hieman kirjastoystävällisimmiksi, e-kirjojen korkeahko hinnoittelu verrattuna painettuihin vastineisiinsa on edelleen merkittävä viimeistä läpilyöntiä hidastava ongelma. E-aineistojen hankinta kannattaakin Buczynskin mukaan pääasiallisesti niiden aineistojen kohdalla, jotka kirjaston käyttäjät tarvitsevat käsiinsä ilman merkittäviä odotusaikoja. Tällaisia ovat esimerkiksi oppi- ja kurssikirjat sekä nopeasti vanhenevia aiheita käsittelevät teokset, kuten tietotekniseen tietoon keskittyvät oppaat. Tästä syystä e-kirjat ovatkin yleistyneet ennen kaikkea tieteellisissä ja muissa oppilaitoskirjastoissa. (Buczynski, 2010, 14-15.)

Vaikeuksia aiheuttavat myös sähköisiin kauppapaikkoihin sisällytetyt tiukat aluerajoitukset. Verkkokauppa, joka saattaa tarjota jotain teosta amerikkalaisen netinkäyttäjän ostettavaksi voi tarjota muualta maailmasta palveluun kirjautuvalle pelkkää "eioota". Ainakin artikkelin kirjoittamisen aikoihin painettu teos vielä ylitti kansainväliset rajat helpommin kuin e-kirja. (Buczynski, 2010, 12-13.)

Kirjastojen e-kirjakokoelmien suosio on riippuvainen käyttäjien omistamien lukulaitteiden määrästä, sillä pitkien digitaalisten tekstien lukemista normaalin kotitietokoneen ruudulta pidetään varsin puuduttavana. Ensimmäinen yritys tuoda e-kirjat kirjastoihin tapahtui käyttämällä kaupallista Rocket eBook -laitetta, ja sen jälkeen sähköisiä aineistoja on levitetty esimerkiksi iPod-soittimille ladattuina äänikirjoina. Laitteiden ylläpidon vaivalloisuus on kuitenkin johtanut siihen, että niiden tarjonta on jäänyt kirjastoissa pelkiksi alustaviksi kokeiluiksi (Buczynski, 2010, 16).

Merkittäviä ongelmia aiheuttaa myös e-kirjojen sisällyttäminen muihin kirjaston kokoelmiin ja tietokantoihin. Toisin kuin painettujen kirjojen kohdalla, e-kirjojen mukana toimitettavat metatiedot, MARC-tietueet ja vastaavat ovat usein pahoin vajavaisia tai jopa puuttuvat kokonaan. Kirjaston henkilökunnalta vaaditaan paljon luovuutta, jotta tarvittavat tiedot saadaan näkymään käytettävissä olevissa hakurajapinnoissa. Ongelmalliseksi voi myös muodostua digitaalisten resurssien suora linkittäminen tietokantoihin. Vaikka kirjaston käyttäjä näkisikin kirjaston järjestelmistä, että haettu teos on saatavana myös e-aineistona, mistään ei selviä kuinka siihen pääsee samalta päätteeltä käsiksi. Pahimmassa tapauksessa e-kirjat on eristetty omaan tietokantaansa, mutta kirjaston verkkosivuilla olevat siihen osoittavat linkit ovat huonosti näkyviä tai puuttuvat kokonaan. E-

kirjakokoelmien mainostusta on kuitenkin suhteellisen helppo kohentaa näkyvämmäksi, ainakin verkkomaailmassa. Kirjasto voi lisätä nettisivuilleen kokoelmaa mainostavia bannereita tai jopa lyhyen videon muotoon puettuja tietoisuuksia. (Buczynski, 2010, 16-17.)

Huolimatta monista e-kirjoihin liittyvistä ongelmista, Buczynski arvelee e-kirjoilla olevan käyttöresurssina lupaava tulevaisuus, kiitos niiden lukemisesta entistä käyttäjäystävällisempää tekevien laitteiden, jotka yleistyvät kaiken aikaa. Kirjastojen asema tässä todellisuudessa voi kuitenkin olla karu, jos Buczynskin mainitsemia ongelmia ei saada ratkottua. Jos e-kirjojen hankkiminen kaikista odotuksista huolimatta pysyy vaikeampana kuin painettujen aineistojen, kirjastoja saattaa odottaa tulevaisuus, jossa ne tunnetaan kirjojen esilletuonnin sijasta yksinomaan "vanhojen kirjojen" esilletuonnista. (Buczynski, 2010, 18-19.)

4.8 Duncan, 2010

Duncan (2010) teki survey-muotoisen tutkimuksen, jonka tavoitteena oli selvittää e-kirjojen kysyntää suurikokoisella australialaisella kaupunkialueella. Erityisesti Duncania kiinnosti se, kuinka paljon asiakaskunta omistaa e-readereita tai muita lukemiseen soveltuvia laitteita. Kaikkien kirjastojen tulisi hänen mukaansa arvioida, mitä vaikutuksia näiden laitteiden yleistymisellä on siihen, millaisia palveluita kirjastojen kannattaa tarjota (Duncan, 2010, 44).

Kymmenen kysymystä sisältänyt kysely lähetettiin Australian Sunshine Coastin kirjaston sähköpostimuotoisen uutiskirjeen mukana noin 40 000 asiakkaalle huhtikuussa 2010. Vastauksia saatiin yhteensä 344 kappaletta. Varsinaista e-kirjakokoelmaa tutkimuksen kohdealueella toimivalla kirjastolla ei vielä kyselyn suorittamisen hetkellä ollut tarjolla, mutta se kävi neuvotteluja kahden e-kirjavälittäjän kanssa palvelun hankkimisesta. (Duncan, 2010, 45.)

Kysely osoitti, että vaikka valtaosalla vastaajista oli hallussaan kotitietokone (96,7%) ja matkapuhelin (81%), Amazonin Kindlen kaltaiset lukulaitteet olivat toistaiseksi harvinaisempia. Kindle löytyi vain 5,3 prosentilta kyselyyn vastanneista. Kindlen hankintaa tosin suunnitteli 15 vastaajaa, ja 22 vastaajan suunnitelmissa oli hankkia jokin muu lukulaite. Näihin kahteen lukuun saattoi tosin sisältyä vastaajia, jotka omistivat jo jonkin lukemiseen soveltuvan laitteen. (Duncan, 2010, 46-47.)

Vastaajista vain 25% ilmoitti lukevansa e-kirjoja. Jäljelle jääneestä osuudesta 60,9% ilmoitti kuitenkin olevansa kiinnostunut tutustumaan niihin tulevaisuudessa. Vain 13,7% totesi, etteivät e-kirjat kiinnosta heitä millään tavalla. Duncan toteaa, että kiinnostuksen ollessa kyselyn osoittamalla tasolla kirjastolla on mahdollisuus ottaa merkittävä rooli asiakaskunnan tutustuttamisessa e-aineistojen ihmeelliseen maailmaan. (Duncan, 2010, 47.)

Kysyttäessä suosikkilaitetta e-kirjojen lukemiseen, Kindle sai suurimman ääniosuuden, 28,4% vastanneista. Seuraavaksi yleisimmät olivat PC (27%), iPhone-älypuhelin (17,6%), jonka jälkeen tulivat muut markkinoilla olevat lukulaitteet ja iPad n. 5-10% ääniosuuksilla, ja lopulta vielä muutamat muut laitteet tai sovellukset saivat hajaääniä. Tämä on merkki siitä, että yhtä laitestandardia joka mahdollistaisi e-kirjatiedostojen universaalin lukemisen saataneen odottaa vielä jonkin aikaa, jos sellaista ylipäätään nähdään koskaan. (Duncan, 2010, 48.)

Kysyttäessä vastaajien suosimista kirjan olomuodoista, heistä vain kahdeksan prosenttia ilmoitti asettavansa e-kirjat perinteisten painettujen teosten edelle. 38 prosenttia totesi kuitenkin käyttävänsä tai olevansa valmiita käyttämään e-kirjoja painettujen rinnalla, ja luku nousi 59 prosenttiin kun kysymykseen lisättiin äänikirjat. (Duncan, 2010, 50.)

Kysyttäessä syitä e-kirjojen käytölle, selvästi yleisimmäksi syyksi nousi e-kirjan kätevyys matkusteltaessa, minkä nosti esiin 78,8% vastaajista. Muita monasti mainittuja syitä olivat olematon toimitusaika (37,7%), hinta painettujen kirjojen ostamiseen verrattuna (26%) ja hankinnan helppous verrattuna vierailuun kirjastossa (15,6%) tai kirjakaupassa (18,9%). Nämä tiedot voisivat Duncanin mukaan olla kirjastoille erittäin hyödyllisiä e-kirjakokoelmia koskevan markkinoinnin suunnittelussa. Vastaajista n. 65% ilmoitti myös olevansa kiinnostunut, jos kirjasto päättää järjestää lukulaitteiden käyttöön liittyvää opastusta. Duncan huomauttaa, että kirjaston henkilökunnan on pysyteltävä tuoreen teknologian aallonharjalla kyetäkseen tarjoamaan tällaista opastusta. (Duncan, 2010, 51 ; 53.)

Jos kirjasto alkaa tarjota e-aineistoja, vastaajista 54,6% totesi aikovansa varmuudella lainata niitä, ja 23,7% ilmoitti, että saattaisi mahdollisesti tehdä näin. 10,8% totesi olevansa myös valmis hankkimaan e-kirjojen lukemiseen soveltuvan laitteen, ja 22% ilmoitti voivansa harkita laitteen hankintaa. Duncanin arvion mukaan e-kirjojen tarjonnan kasvaminen on hyvin todennäköistä. Yhä useampi hankkii lukulaitteen viimeistään silloin kun niiden käytettävyyks entisestään paranee ja

hinnat laskevat. Kirjastoilla on siis hyvä hetki ottaa e-aineistot haltuun. Jos kirjastot jäävät vitkuttelemaan asian kanssa, jokin muu taho saattaa täyttää edellämainituista seikoista johtuvan kysynnän ja siten mahdollisesti horjuttaa kirjastoinstituution uskottavuutta. (Duncan, 2010, 53-54.)

4.9 Duncan, 2011

Duncan teki jatkotutkimuksen huhtikuussa 2011. Tällöin Sunshine Coastin alueen kirjastoihin oli hankittu OverDriven kautta noin 400 nimekkeen suuruinen e-kirjakokoelma. Näiden lisäksi tarjolle oltiin tuotu myös noin 850 nimekettä ladattavia äänikirjoja kahdelta eri palveluntarjoajalta - OverDrivelta ja Bolindalta. Tutkimuksessa haluttiin tutkia näiden uusien palveluiden vaikutuksia suhteessa edellisen tutkimuksen tuloksiin. (Duncan, 2011.)

Tutkimustapa oli lähes identtinen edellistutkimuksen kanssa. Kyselyä oltiin muokattu vain hieman, sillä se sisälsi samat kymmenen kysymystä ja yhden uuden, nostaen kysymysten kokonaismäärän yhteentoista. Kuten edeltäjäänsäkin, sitä levitettiin kirjaston oman e-uutiskirjeen avulla. Tällä kertaa se tavoitti reilut 50 000 kirjaston asiakasta. Vastauksia saatiin edelliskyselyyn verrattuna huomattavasti enemmän, 1428 kappaletta. (Duncan, 2011, 185.)

E-kirjapalvelu löysi käyttäjänsä alusta alkaen. Ensimmäisten neljän kuukauden aikana kirjaston hankkimia 424 nimekettä lainattiin yhteensä 1335 kertaa 666 eri käyttäjän voimin. Lainauskertojen asiakaskohtaiseksi keskiarvoksi muodostui näin 3,2 lainaa käyttäjää kohti. E-kirjoja ilmoitti kyselyn suoritushetkellä lukevansa 19,9% vastaajista, mikä vihjasi pienestä laskusta kiinnostuksessa verrattuna edellistutkimuksessa saavutettuun noin 25% osuuteen. Ei-lukijoiden mutta e-kirjoista kiinnostuneiden osuus oli kuitenkin pysynyt käytännössä samana, noin 60 prosentissa. (Duncan, 2011, 184-186.)

Asiakaskunnan omistamassa teknologiassa ei havaittu vuoden aikana merkittäviä muutoksia. Kotitietokoneen omisti 95 prosenttia vastaajista ja matkapuhelimen 80,6%. Kindle-lukulaitteen omisti noin 6,4% vastaajista. Uutena vaihtoehtona kysyttiin muiden e-readereiden osuutta, joka oli käytännössä identtinen Kindlen saaman luvun kanssa (6,3%). Kindlen hankintamäärissä tulkittiin hienoinen nousu, koska osuus oli kasvanut noin prosenttiyksiköllä vuoden takaisesta ja kyselyyn saatiin tällä kertaa nelinkertainen määrä vastauksia. iPad -tabletti ei ollut vielä huhtikuussa 2010

saapunut Australian markkinoille, mutta vuotta myöhemmin sellaisen omisti 4,7% vastaajista. (Duncan, 2011, 185.)

Suosituimman e-kirjan lukulaitteen kärkisijaa piti edelleen Kindle 35,9 prosentin osuudella, joten luvussa oli noin seitsemän prosenttia kasvua. Kun vuotta aiemmin tietokoneen näytöltä lukemista suosi peräti 27% vastaajista, heidän osuutensa vuodessa oli pudonnut 10,9 prosentin osuuteen. Vastauskohta "muut lukulaitteet" (19,7%) ja iPad (15,3%) sen sijaan olivat kasvattaneet osuuksiaan noin kymmenen prosenttiyksikköä kumpainenkin. Lukulaitteiden ja tiedostoformaattien värikkäässä kirjossa ei ollut vuodessa tapahtunut minkäänlaista muutosta paremman yhteensopivuuden suuntaan, mutta asiakaskunnan mielipiteissä havaittiin kuitenkin selvä siirtymä tietokoneen ruudun äärestä lukemiseen soveltuvien mobiilien ratkaisujen suuntaan. (Duncan, 2011, 186-187.)

Uutena kysymyksenä haluttiin tietää, mistä vastaajat hankkivat e-kirjansa. Suosituin kanava oli Amazon-verkkokauppa, jota suosi 28,5% vastaajista. Tutkimuksen kohdekirjasto piti kuitenkin hyvin kakkostilaa 24,6 prosentin osuudella. Oman asuinalueensa ulkopuolisia kirjastoja ilmoitti hyödyntävänsä 3,3% vastaajista. Loput vastaukset hajautuivat pieniksi osuuksiksi muiden verkkokirjakauppojen ja tekijänoikeusvapaita e-kirjoja levittävien palveluiden, kuten esimerkiksi Project Gutenbergin välille. Koska sekalaisia hankintakanavia tunnistettiin lähes kaksikymmentä kappaletta, Duncan huomauttaa, että kirjastoilla voisi oman kokoelmansa ylläpidon lisäksi olla mahdollisuus tuoda järjestystä tähän kaaokseen. Tämä voisi tapahtua esimerkiksi kokoamalla eri lähteet yhdeksi helposti lähestyttäväksi portaaliksi. (Duncan, 2011, 187.)

Asiakkaiden lukutottumukset e-aineistojen ja printin välillä eivät olleet merkittävästi vuodessa muuttuneet. E-kirjoja suosi painettujen sijasta 8,3% vastaajista, joten luvussa ei ollut käytännön muutosta. Molempia rinnakkain käytti 42,6% edellisvuoden 38 prosenttiin verrattuna. Äänikirjoja painettujen ja e-kirjojen rinnalla suosivien osuus oli kuitenkin laskenut hieman, 59 prosentista 52,5 prosenttiin. (Duncan, 2011, 189.)

E-kirjojen edut painettuihin verrattuna nähtiin edelleen etenkin matkustellessa. 81,3% mainitsi tämän syyn kysyttäessä e-kirjojen käyttötarkoituksista. Hankintaan käytettävän ajan supistumista olemattomaksi piti hyödyllisenä 39,5%. Hankintaprosessin sujuvuutta kirjastoon ja kirjakauppaan verrattuna kehui 18,4 ja 25,1 prosenttia, tässä järjestyksessä. Painettuja halvemmat hinnat nosti esiin 36%, joten kysymyksessä nähtiin peräti kymmenen prosenttiyksikön hyppäys ylöspäin vuotta aiemmin tehtyyn tutkimukseen verrattuna. (Duncan, 2011, 189.)

Kun vuoden 2010 kyselyssä tiedusteltiin vastaajien teoreettista kiinnostusta mahdollista kirjaston e-aineistokokoelmaa kohtaan, jatkotutkimuksessa voitiin jo keskittyä siihen, kuinka tietoisia asiakkaat palvelusta oikeasti ovat. Vastaajien selvä enemmistö (62,3%) ilmoitti, ettei tiennyt lainkaan että kirjaston verkkosivujen kautta voi lainata e-kirjoja. 16,4% totesi käyttäneensä palvelua, ja 4,9% ilmoitti yrittäneensä lainata e-kirjoja mutta todenneensa prosessin liian vaikeaksi. Kahdeksan prosenttia totesi käyttävänsä e-kirjahankintoihinsa mieluummin muita kanavia kuin paikallista kirjastoa, ja 11,6% vastaajista ei kiinnostanut kirjaston e-kirjakokoelmaa millään tavalla. Kysyttäessä kiinnostusta kirjaston järjestämään opastukseen e-kirjojen käytöstä, asiaan suhtautui myönteisesti n. 60 prosenttia vastaajista. (Duncan, 2011, 190.)

Duncan (2011) teki jatkotutkimuksessaan käytännössä samat johtopäätökset kuin vuotta aiemmin tekemässään kartoituksessa. E-kirjojen lukemiseen soveltuvien laitteiden käyttäjäkunta on kasvussa. Täten on jo kirjastojen uskottavuuden kannalta tärkeää, että ne omaksuvat uuden sisältömuodon osaksi palveluitaan mieluummin ennemmin kuin myöhemmin.

4.10 Palmer, 2011a

Palmer tarkastelee e-kirjojen ja yleisten kirjastojen suhdetta opaskirjatyypin teoksen (toim. Price & Havergal, 2011) kahdessa eri artikkelissa. Niistä ensimmäisessä Palmer (2011a) toteaa, että monet kirjastot elävät todellisuudessa, jossa niiden on koko ajan tarkkailtava rajallisten varojensa käyttöä - hankitaanko näitä vai noita aineistoja ja minkä kustannuksella? Vai kohdennetaanko säästöt hankintabudjetin sijasta sittenkin henkilöstökuluihin, ja leikataan työtunneista ja aukioloajoista? Vaikka e-kirjat vaikuttavat vain yhdeltä uudelta rasisiteelta entisten lisäksi, niitä voidaan Palmerin mielestä pitää sisältömuotona, jotka mainittuun todellisuuteen jopa sopivat.

Akateemisessa mielessä kysymys e-kirjoista yleisissä kirjastoissa on jopa varsin yksinkertainen. Kyse ei suinkaan ole ensimmäisestä kerrasta kun kirjastoissa joudutaan arvioimaan uuden mediamuodon merkitystä. Aikojen saatossa vinyylilevyt vaihtuivat c-kasetteihin, c-kasetit CD-levyihin, ja uusimpana vaiheena mp3-tiedostot ovat tekemässä CD-levyistä vanhanaikaisia. Samoin Betamax- ja VHS-nauhat ovat teknologian edetessä vaihtuneet DVD- ja Blu-ray -levyihin. (Palmer, 2011a, 72.)

E-kirjojen kohdalla muutos ei kuitenkaan ole yhtä selvä, sillä kyse ei ole ekspliittisesti kehittyneemmästä formaatista. Teksti ei muutu paljoa selkeämmäksi vaikka sitä tarkastelisikin kirjan sivujen sijasta elektronisen laitteen ruudulta. Kirjastojen olisi kuitenkin syytä ottaa kaksi seikkaa huomioon, ennen kuin ne tyrmäävät e-kirjat tältä pohjalta. Ensiksi, onko asiakaskunnassa kysyntää tällaiselle palvelulle, joko todellista tai potentiaalista? Ja toiseksi, onko uusi sisältömalli lopulta kustannustehokkaampi tapa levittää informaatiota entistä laajemmalle määrälle kirjaston käyttäjiä? (Palmer, 2011a, 73.)

Kirjaston voisi olla helppoa olla välittämättä e-kirjojen potentiaalisesta asiakaskunnasta, sillä kävijöitä riittää varmasti heistäkin, joille näytöltä lukeminen on täysin vieras ajatus (Palmer, 2011a, 73-74). Kaikkien yleisten kirjastojen on kuitenkin pohdittava, haluavatko ne palvella vain tätä segmenttiä. Palmer tarjoaa esimerkkinä kolme kategoriala, joihin kuuluville asiakkaille uudesta sisältömuodosta voisi olla merkittävää hyötyä:

- Asiakkaat, joiden on vaikea päästä kirjastoon esimerkiksi pitkien välimatkojen tai jonkin liikkumisen estävän vamman takia.
- Asiakkaat, jotka matkustelevala tai ovat muuten paljon liikkeessä.
- Asiakkaat, jotka ovat kiinnostuneita uudesta teknologiasta, mutta joilla ei ole syytä tai toisesta varaa hankkia kaikkia laitteita omaksi. (Palmer, 2011a, 75.)

Palmer ottaa myös kantaa lukulaitteiden asemaan kirjastoissa. Varsin harva ymmärtää e-kirjan vain sähköiseksi tiedostoksi, vaan usein samaan yhteyteen mielletään myös laite, jolta tekstiä voi lukea. Kirjastojen onkin tarkkaan harkittava, mitkä olisivat lukulaitteiden lainaamisen ja ylläpidon edut ja haitat. Kirjastojen onneksi nykyiset lukulaitteet vaikuttavat käytettävyydeltään paljon luotettavimmilta kuin vuosituhatton vaihteessa markkinoilla ollut teknologia. Ongelmia aiheuttaa lähinnä nykyisin saatavilla olevien laitteiden monimuotoisuus. Universaalial e-kirjalukijaa ei ainakaan vielä ole olemassa, ja käytössä ovat laitteet on usein tuoteistettu yksityishenkilöiden tarpeisiin. Tämän vuoksi lukulaitteiden lainaus soveltuu huonosti kirjastojen kaltaisten julkisten toimijoiden tarjoamaksi palveluksi. Vaikka asiakkaat voisivatkin pitää käteväenä, että yhdellä lainauskerralla voi saada jopa satojen nimekkeiden edestä luettavaa sisältävän välineen, he saattavat myös vierastaa ajatusta hyvin kalliin laitteen huolenpidosta. (Palmer, 2011a, 76-77.)

Kirjaston kotisivujen kautta tarjottavan latauspalvelun eduista Palmer mainitsee sen sekä asiakkaiden että kirjaston henkilökunnan voimia säästävän seikan, ettei e-kirjaa tarvitse

varsinaisesti palauttaa. E-kirjatiedosto vain lakkaa toimimasta laina-ajan päätteeksi. Asiakkaan ei tarvitse olla huolissaan kertyvistä sakkomaksuista, eikä kirjaston tarvitse lähettää myöhästymisilmoituksia. Haittapuoleksi tunnistetaan ainakin lukuisat eri e-kirjan levittämiseksi käytetyt tiedostoformaattit ja tiedostoihin liitetyt kopiosuojaukset. Vaikka asiakkaalla periaatteessa olisikin käytössään e-kirjan lukemiseen soveltuva laite, hän voi harmikseen havaita, ettei kirjasto tarjoakaan luettavaa kyseisen laitteen tukemassa tiedostomuodossa. E-kirjan lainauksessa käytetyt ohjelmistot saattavat myös olla monimutkaisia käyttää, vaikka ne ja asiakkaan omistama laite periaatteessa olisivatkin yhteensopivia. Ajoittain sekava ohjeistus ei myöskään helpota käyttöä. (Palmer, 2011a, 78-80.)

Myös e-kirjakokoelman mainostamisessa on sudenkuoppia, joita kirjastojen olisi hyvä välttää. Aivan ensimmäiseksi kannattaa pohtia, kenelle palvelu on suunnattu. Kirjaston seinälle nostettu posterit ja kirjastossa järjestetyt promoamistilaisuudet voivat herättää vakiokävijöiden kiinnostuksen, mutta eivät välttämättä tavoita niitä potentiaalisia asiakkaita, jotka hoitavat jo kaikki muut päivittäiset toimensa sähköisesti. Lisäksi on otettava huomioon, että myös sähköisissä sisältömuodoissa on eroja. Vaikka esimerkiksi verkkosanakirjakin on pohjimmiltaan e-kirja siinä missä lukulaitteelle ladattavat tiedostotkin, tuloksena voi olla hämmennystä jos molemmat niputetaan tiedotuksessa saman otsikon alle. Sosiaalista mediaakaan ei kannata väheksyä. Kirjaston "virallisen" promootion sijasta viidakkorumpu voi kaikua paljon kauemmas, jos kirjastonhoitaja tai asiakas esimerkiksi mainitsee palvelun henkilökohtaisella Twitter-tilillään. (Palmer, 2011a, 83.)

Aineistonvalintakaan ei ole yksiselitteistä. Yhtenä arkisena kysymyksenä on sen pohtiminen, hankitaanko e-kirjat palveluntarjoajan kautta isona kertakokoelmana vai sittenkin nimeke kerrallaan, kuten useimpien painettujen kirjojen kanssa toimitaan. Ensimmäinen tapa voi potentiaalisesti säästää henkilökunnan työaikaa, kun aineistonvalinnan tekee palveluntarjoaja kirjastonhoitajan sijasta. Lisensoitu kokoelma voi myös laajentua entisestään ilman eri kustannusta. On myös paljon todennäköisempää, että kertakokoelmien laina-aikoja ja samanaikaisten lainaajien määrää koskevia rajoituksia ei ole, tai ainakin ne ovat huomattavasti väljempiä kuin yksittäin hankittujen e-kirjakopioiden tapauksessa. (Palmer, 2011a, 84.)

Toisaalta kertakokoelma saattaa sisältää paljon sellaista aineistoa, joka ei ole kirjaston asiakaskunnan kannalta millään lailla kiinnostavaa, ja kiinnostavia aiheita käsitteleviä nimekkeitä voi puolestaan olla tarjolla niukasti. Kirjastolla ei ole myöskään mahdollisuutta vaikuttaa lisensoidussa kokoelmassa tapahtuviin muutoksiin, ja automaattisen laajenemisen lisäksi tarjonnasta

voi ilman eri varoitusta myös poistua nimekkeitä. (Palmer, 2011a, 84-85.)

Nimekkeiden hankkiminen yksittäisostoinakin tarvitsee oman vainunsa. Vaikka bestsellerit ovat bestsellereitä muodosta riippumatta, on olemassa genrejä jotka tuntuvat olevan jopa painettuja kirjoja suositumpia. Hyvästä esimerkistä käyvät teokset, joiden viemistä lainaustiskille saatetaan pitää nolona, kuten terveystietoa ja etenkin sukupuoliasioita käsittelevät nimekkeet. Vähemmän yllättävänä esimerkkinä voidaan pitää vaikkapa tietotekniikkaa käsitteleviä teoksia. (Palmer, 2011a, 85.)

E-kirjat voivat sekä säästää että verottaa kirjaston henkilökunnan työtunteja. Erityisesti asiakkaiden neuvomiseen on havaittu kuluvan paljon aikaa, varsinkin palvelun käyttöönoton alkutaipaleella. Jokaisen työntekijän olisi osattava selkokielisesti selittää, mitä hyötyjä ja haittoja e-kirjoista mahdollisesti on painettuihin teoksiin verrattuna ja jopa osata toimia teknisenä tukena asiakkaita yleisimmin vaivaavissa kysymyksissä. Tämä korostuu erityisesti, jos kirjasto tarjoaa myös lukulaitteita. Pelkän latauspalvelun kaikkia ominaisuuksia taas ei tarvitse välttämättä jokaisen hallita. Etäkäyttäjille tuki voidaan tarjota esimerkiksi sähköpostin välityksellä, jolloin on mahdollista, että jokaiseen kysymykseen vastaa tietty, parhaiten tekniikkaa ymmärtävä työntekijä. Aineistonvalintaan voi odottaa kuluvan yhtä paljon työaikaa kuin painettujenkin kirjojen kanssa, mutta niiden käsittelyyn olennaisesti liittyvät työvaiheet, kuten pakettien avaaminen ja teosten tarroitus voidaan kokonaan unohtaa. (Palmer, 2011a, 88-89.)

4.11 Palmer, 2011b

Toisessa artikkelissaan Palmer (2011b) tarkastelee niitä e-kirjan ominaisuuksia - joko jo olemassa olevia tai potentiaalisia - jotka painettuun kirjaan verrattuna ovat selvästi uniikkeja ja siten voisivat kasvattaa kirjastojen käyttäjäkunnan mielenkiintoa uutta lukuformaattia kohtaan.

Yksi yleisimmistä kysymyksistä, jonka e-kirjaan ensimmäistä kertaa törmäävä maallikko tapaa esittää, on sen kyseenalaistaminen mitä etua e-kirjasta voisi olla noin 500 vuotta vanhaan ja edelleen erinomaisesti asiansa ajavaan painettuun kirjaan verrattuna. Palmer toteaa monien lukijoiden suhtautuvan e-kirjoihin varautuneesti myös yksinomaan sen takia, että aihe linkittyy uuteen teknologiaan. Innokkaimmat kirjojen lukijat eivät välttämättä ole teknologiaorientoituneita,

vaan kiinnostuneita ainoastaan teosten sisällöstä. Selvästi painetusta kirjasta poikkeava muoto ja jotkin lukulaitteiden tekniikkaa vielä vaivaavat lastentaudit, kuten vaikkapa liian pienet tai kirkkaat ruudut, ovat omiaan latistamaan kiinnostusta e-kirjoja kohtaan. (Palmer, 2011b, 201.)

Jotkin lukijat uskovat myös, että sähköisenä ei ole saatavilla likimainkaan niin paljoa kiinnostavaa luettavaa kuin painetussa muodossa. Tämä ei johdu ainoastaan painettujen kirjojen selvästi hallitsevasta määrästä kirjastojen kokoelmissa, vaan vaikutusta voi olla myös vaikkapa suositun kirjailijan epäluuloisessa tai jopa avoimen vihamielisessä mielipiteessä e-kirjaa kohtaan. Esimerkiksi suursuosittu Harry Potter -sarjan kirjoittaja J.K. Rowling on toistaiseksi kieltänyt teostensa julkaisun sähköisessä muodossa. Kaiken kansan tunteman henkilön vastustus luo helposti mielipiteitä, ettei e-kirjoina julkaista muutaakaan kiinnostavaa luettavaa. (Palmer, 2011b, 202.)

Vertailtaessa e-kirjan ainutlaatuisia ominaisuuksia painettujen kanssa, päällimmäisenä on tietenkin mainittava pääsy kirjaston kokoelmiin tietoverkon kautta, mutta myös lukemiseen soveltuvien laitteiden ominaisuudet voivat saada jotkut suosimaan e-kirjoja. Eräs lukihäiriöinen henkilö totesi, että painetun kirjan sijasta hänestä on paljon mukavampaa lukea e-kirjaa iPhonensa ruudulta, koska hän pystyy rajaamaan tekstin ja rivivälin riittävän isoksi. Kun ruudulla on kerrallaan vain noin neljäsosa normaalin kaksisivuisen aukeaman sisällöstä, hän pysyy paremmin tekstin mukana eikä "eksy" aukeamalle, joten lukuprosessi nopeutuu merkittävästi. Joihinkin tabletteihin ja lukulaitteisiin on lisäksi sisällytetty puhesyntetisaattori, joka osaa muuttaa tekstin ääneksi. Vaikka syntetisaattorin ääni olikin kovasti monotoninen ja robottimainen, näkövammaiselle asiakkaalle ominaisuudesta oli kuitenkin paljon iloa, koska hänen ei enää tarvinnut välittää kiinnostavan teoksen saatavuudesta äänikirjana. (Palmer, 2011b, 204 ; 206.)

Uusia näköaloja e-kirjojen lukijoille voi avata myös mahdollisuus tuoda Internet mukaan lukukokemukseen, varsinkin sellaisille jotka ovat mukana lukupiireissä. Perinteisissä lukupiiriryhmissä mukana olevat ovat toistaiseksi suhtautuneet varsin epäluuloisesti e-readereiden olemassaoloon, mutta mahdollisuus kytkeytyä lukulaitteella Internetiin voi mahdollistaa virtuaalisten lukupiirien syntymisen. Palmer visioi myös niin kutsutun "fan fictionin" tiiviimmästä nivoutumisesta lukukokemukseen. Luettuaan varsinaisen teoksen lukija voisi ladata lukulaitteelle muiden lukijoiden kirjoittamia, teoksen maailmaan sijoittuvia epävirallisia jatkoseikkailuja. (Palmer, 2011b, 208-209 ; 211.)

Myös e-kirjatiedostoihin itseensä voi upottaa muutakin kuin painetun kirjan sisällön. Joitakin

kokeiluja ns. "kehittyneen e-kirjan" parissa on jo tehty, joissa e-kirjojen mukaan on sisällytetty DVD-elokuvista tuttuja "ekstroja". Sähköisten teosten mukana on tullut multimediaa, kuten äänimuotoisia kirjailijan haastatteluja tai jopa juonen kommentointia, kuvia kirjailijan työhuoneesta ja kirjan tapahtumapaikoilta sekä tekstinpätkiä tarinasta poistetuista kohtauksista. Lisäksi Palmer mainitsee lastenkirjan, johon lukija voi ominaisuutta tukevalla laitteella nauhoittaa oman ääniraitansa. Tämän ansiosta lapsi pystyy kuuntelemaan isänsä tai äitinsä ääneen lukemaa tarinaa silloinkin kun vanhemmilla ei siihen syystä tai toisesta ole aikaa. (Palmer. 2011b, 210.)

"Kehittyneen" e-kirjan ongelmana on kuitenkin toistaiseksi se, että lukemiseen tarkoitettujen laitteiden teknologia ja niiden tukemat tiedostomuodot ovat vielä kaukana standardisoidusta. Monella e-readerilla ei vielä pääse käsiksi kuin korkeintaan tekstisisältöön, joten ekstras jäävät harvojen herkuksi. (Palmer, 2011b, 210.)

Suuret kustantajatkin ovat alkaneet ottaa kantaa e-kirjojen ja kirjastojen erityislaatuiseen suhteeseen. Koska e-kirjat eivät ole vielä kaupallisillakaan markkinoilla sellaisessa asemassa, että kustantajat näkisivät ne tasaveroisena tuotteena painettujen teosten kanssa, kirjastot nähdään avainasemassa instanssina joka voi auttaa tekemään niitä tunnetuiksi. OverDriven toimitusjohtaja Steve Potashin mukaan kirjastot ovat mainioita uuden teknologian kokeilukenttiä, koska niillä ei yleensä ole tulosvaatimuksia. Toisaalta eräs amerikkalaisen Macmillan-kustantamon edustaja on todennut, että jos kirjastot alkaisivat jakaa e-kirjoja, se olisi kuin "Netflix, josta ei tarvitse maksaa". (Palmer, 2011b, 212.)

Palmer (2011b, 212-213) kuitenkin katsoo, että e-kirjat ovat parhaillaan tekemässä läpimurtoaan. Ei tarvita kovinkaan suurta tönäisyä, että käyttäjien määrä voisi ylittää niin kutsutun "kriittisen massan". Yleiset kirjastot, jos mitkä, voisivat olla otollisessa asemassa antamaan tämän viimeisen tönäisyn.

4.12 Ashcroft, 2011

Ashcroft (2011) tarkasteli niin akateemisten kuin yleistenkin kirjastojen ja e-kirjan suhdetta tekemällä kirjallisuuskatsauksen aiempaan tutkimukseen.

E-kirjojen tarjonnassa oli nähtävissä selvää kasvua, ainakin englantia puhuvassa maailmassa. Loppuvuodesta 2009 OverDriven kautta e-kirjoja levitti noin 5400 yleistä kirjastoa. Vuonna 2007 e-kirjojen kokonaislainauskertojen määrä Yhdysvalloissa oli ollut n. 600 000 ladattua nimekettä, ja 2009 määrä oli ensimmäistä kertaa ylittänyt miljoonan ladatun teoksen rajan vuodessa. Suhteutettuna painettujen kirjojen tarjontaan e-kirjoilla on kuitenkin vielä kirittävää. Esimerkiksi New Yorkin yleisessä kirjastossa oli tarjolla noin 18 300 e-kirjanimekettä vuonna 2009, kun taas painettuja teoksia kokoelmasta löytyi 860 500 kappaleen verran. E-kirjoihin suunnatut hankintavaratkin olivat alle prosentin kokonaishankintakuluista. (Ashcroft, 2011, 402.)

Isossa-Britanniassa Hampshiren piirikunnan kirjastossa havaittiin OverDriven kautta hankitun e-kirjakokoelman olevan hyvin suosittu, huolimatta siitä että lisensointimalliksi oli päädytty valitsemaan painettuja kokoelmia mukaileva tapa, joka salli vain yhden lainaajan kerrallaan yhtä kopiota kohden. Maaliskuussa 2010 Hampshiren piirikunnan kirjaston kautta oli ladattu noin 5000 e-kirjaa. (Ashcroft, 2011, 403.)

Lukuisissa lähteissä edellytetään kirjastoilta entistä aktiivisempia askeleita e-kirjakokoelman tunnetuksi tekemisessä. Tätä ei kuitenkaan tarvitse tehdä yksin, sillä monet palveluntarjoajat ovat valmiita auttamaan ja jalkautumaan kirjastotyöntekijöiden avuksi demonstraatioihin ja promoamistilaisuuksiin. Jotta entistä houkuttelevampien palveluiden tuottaminen olisi mahdollista, loppukäyttäjien ja heidän toiveidensa kuunteleminen on tärkeää myös levittäjille. Käytettävyydeltään entistä selkeämmille levitysalustoille on olemassa selvä kysyntä. On tärkeää, että kirjastojen työntekijät oppivat kuuntelemaan asiakkaiden e-kirjapalautetta ja tunnistamaan yleisimmät ongelmat, koska kirjasto toimii luonnollisena välikätenä asiakkaiden ja palveluntarjoajan välillä. (Ashcroft, 2011, 405-406.)

Ashcroftin mukaan pallo liikkuu nyt nopeasti ja on vaikeaa ennakoida, millaiseksi e-kirjojen ja kirjastojen suhde tulee lopulta muodostumaan. Rohkaisevaksi esimerkiksi hän nostaa e-lehtimarkkinat. Aikakauslehtien sähköinen levitys kärsi alkuaikoina paljon samoista ongelmista kuin e-kirjat nyt. Näitä ongelmia olivat mm. vaihtelevat lisensointimallit, keskenään yhteensopimattomat ohjelmistoformaatit ja sekavat käyttöoikeudet. Näistä kysymyksistä monet ovat sittemmin selvinneet, joten e-kirjojen kohtalo ei välttämättä ole sen synkempi. (Ashcroft, 2011, 406.)

4.13 Whitney, 2011

Whitney (2011) teki keväällä 2011 selvityksen Kanadan kulttuuriministeriön alaisuudessa toimivalle Kanadan kulttuurikomitealle siitä, kuinka yhteensopivia yleisten kirjastojen e-kirjakokoelmat ovat laajalle levinneen Public Lending Rights -periaatteen kanssa.

Raportissa korostetaan kahta seikkaa, jotka hidastavat Kanadan yleisiä kirjastoja omaksumasta e-kirjojen täyttä potentiaalia. Ensiksi, ei ole vielä olemassa universaaleja käytäntöjä ja asetuksia, joita noudattaa kun kirjastot hankkivat e-kirjoja. Toiseksi, kanadalaiskirjailijoiden teosten tarjonta sähköisessä muodossa on varsin vähäistä, ainakin suhteessa heidän amerikkalaisiin kollegoihinsa. Varsinkin jälkimmäinen turhauttaa kanadalaisia kirjastoalan työntekijöitä melkoisesti. (Whitney, 2011, 4.)

E-kirjat muodostavat erikoisen dilemman niin kirjailijoille, kustantajille kuin kirjastoillekin. Niiden myyntilukujen on havaittu olevan kasvussa vuodesta 2010. Samaan aikaan kuitenkin sekä painettujen kirjojen myyntiluvuissa että kirja-alan kokonaismyyntiluvuissa (johon sisältyvät sekä painetut että e-kirjat) on havaittu pientä laskua. Asiantuntijoiden mielipiteet ovat ristiriitaisia sen suhteen, kiihdyttääkö e-kirjojen myynti tätä kehitystä, jarruttaako se sitä, vai voisiko se lopulta koitua jopa koko kirjankustannusalan pelastukseksi. Firefly-kustantamon omistaja Lionel Koffler arvioi, että nykyisellään vain noin 5-6% Pohjois-Amerikan väestöstä ostaa säännöllisesti kirjoja. Jäljelle jäävässä 95 prosentissa voi piileskellä massiivinen potentiaalinen asiakaskunta, jolle e-kirjoja voisi olla mahdollista markkinoida. (Whitney, 2011, 6-7.)

Markkinoilta kerätyistä tilastoista selviää myös mielenkiintoisia tietoja siitä, mitkä kirjallisuuden genret ovat sähköisessä muodossa erityisen suosittuja. Nielson BookScan raportoi, että vuoden 2010 puolivälissä kioskikirjallisuus, erityisesti rakkausromaanit, muodosti 14% globaaleista e-kirjamarkkinoista. Genren myyntiluvut olivat seitsenkertaisia saman tyyllilajin painettuihin teoksiin verrattuna. Tieteis- ja fantasiakirjallisuuden yhteenlaskettu osuus oli 10% ja kappalemyynti kolminkertaista painettuun verrattuna. Joistain teoksista oli muodostunut kirjaimellisesti sähköisiä bestsellereitä, jotka kiipeävät e-kirjamyynneissä myyntilistojen kärkisijoille, mutta painettuja niteitä tarkastellessa samat teokset eivät välttämättä näy tilastoissa lainkaan. (Whitney, 2011, 7-8.)

Vaikka debattia e-kirjojen levinneisyydestä pidetään usein kustantajien ja kirjastojen välisenä leikkikenttänä, raportti ottaa kantaa myös kirjailijoiden näkökulmaan. Merkittävä osa kirjailijoista pitää e-kirjamyynnistä saatavia tekijänpalkkioita paljon pienempinä painettuihin teoksiin verrattuna, ja kohtuullisten kustannussopimusten neuvottelu on vaikeaa. Vastakkaista näkökulmaa taas saadaan kirjailijoilta, jotka ovat siirtyneet suurten kustantajien talleista sähköisen omakustannuksen piiriin. Raportti siteeraa amerikkalaiskirjailija Neal Pollockia, joka kertoo julkaisevansa teoksen omakustanteena verkkokirjakaupassa noin viiden dollarin hintaan ja saavansa jokaisesta myydyistä kopiosta 70% osuuden. Pollockin taskuun tipahtaa näin peräti kolme kertaa enemmän tuloja kuin mitä hän saisi kustannustalon julkaisemasta pehmytkantisesta niteestä. Whitney huomauttaa kuitenkin, että tämä malli toimii mahdollisesti vain jo nimeä hankkineiden kirjailijoiden osalta. Aloittelevien kirjoittajien voi olla mahdotonta päästä vastaaville tienesteille ilman kustantajien tarjoamaa julkisuuskoneistoa. (Whitney, 2011, 9-10.)

Kirjastoille e-kirjat voivat muodostua ongelmaksi, koska verkkoympäristössä sekä tekijät että kustantajat voivat määrittää tekijänoikeutensa tavalla, joka mahdollistaa julkaisun verkkokirjakaupoissa mutta estää kirjastoja hankkimasta samoja teoksia. Tämä on kirjastoille kiusallista, koska ne voivat päätyä asiakkaiden syntipukeiksi tilanteissa, joissa niillä ei ole vaikutusmahdollisuuksia. Whitney siteeraa vancouverilaisessa kirjastossa tehtyä e-aineistojen käyttöä tarkastelevaa raporttia, jossa ollaan huolissaan erityisesti nuorista Internet-sukupolven asiakkaista. Uhkana on, että he "joko lopettavat lukemisen kokonaan tai sortuvat piratismiin". (Whitney, 2011, 10.)

Kirjastot saavat osakseen kritiikkiä myös vallalla olevasta "yksi laina kerrallaan"-lisensointimallista, vaikka ovat asiassa monasti palveluntarjoajien armoilla. Malli tyydyttää kustantajia mutta ei asiakkaita. Tyytymättömyyden seurauksena varausluvut nousevat, sillä käyttäjien käsitys e-aineiston saatavuudesta on paljon lyhytjänteisempi. Vancouverin kaupunginkirjaston tilastoista havaittiin, että keskimäärin yksi kahdeksasta lainatusta painetusta kirjasta noudetaan varaushyllystä, kun taas e-aineistoissa yksi varaus tehtiin noin kolmea lainattua nimekettä kohti. Tämä voi johtaa tilanteeseen, jossa kirjastojen tulee hankkia teoksen julkaisuhetkellä huomattava määrä sähköisiä kopioita, jotka kuitenkin uutuuskirjaan kohdistuneen kiinnostuksen laannuttua osoittautuvat kustannustehottomiksi investoinneiksi. (Whitney, 2011, 10.)

Joskus voi myös käydä niin että teoksesta olisi saatavilla sähköinen versio, mutta eri maiden kustantajilla on sen levittämisestä erilaiset säädökset. Esimerkkinä Whitney toteaa hullunkurisen

tilanteen, jossa OverDriven oli mahdollista tarjota amerikkalaisille kirjastoille peräti yhdeksää eri nimekettä suositun kanadalaiskirjailija Margaret Atwoodin tuotannosta - mutta kanadalaisille ei ainuttakaan (Whitney, 2011, 11).

Kustantajat ovat luonnollisesti huolissaan kirjan muuttumisesta aineettomaksi ja rajattomaksi hyödykkeeksi. Yksi laina kerrallaan -mallin lisäksi toinen vaihtoehto on sallia rajattomat samanaikaiset lainaukset, mutta rajata kokonaislainamääriä. Erityisen kriittisesti kirjastoissa on otettu vastaan HarperCollins-kustantamon asettamat rajoitukset, jotka sallivat yhdelle teokselle vain 26 kokonaislainauksetta ennen kuin kirjaston on uusittava lisenssinsä. Tämä luonnollisesti sotii kirjastonhoitajien ajatusmaailmaa vastaan, sillä lyhytjänteisen viihteen levittämisen sijasta heille on tärkeää kulttuurisisältöjen pitkäaikainen vaaliminen. Isossa-Britanniassa on kirjankustantajien etujärjestön taholta väläytelty myös maantieteellistä rajoittamista. Koska kirjastokortin myöntäminen ei ole sidoksissa asuinpaikkaan, e-kirjaa ei saisi ladata kirjaston kotisivujen kautta, vaan ainoastaan kirjastorakennuksen sisällä. Kirjastoalalla toimivien mielestä tämäkin rajoitus on varsin yliampuva. (Whitney, 2011, 13.)

Kustantajien huoli tulonmenetyksistä ei liity vain kirjastoihin, sillä Amazonilla ja vastaavilla suurilla verkkokirjakaupoilla on paikoin jopa enemmän valtaa hinnoittelun suhteen kuin kustantajilla itsellään. Tämänkaltaisen kontrollin menetys hermostuttaa kustantajia entisestään ja heijastelee myös niiden tapoihin kohdella kirjastoja. (Whitney, 2011, 13.)

Merkittävin yksittäinen hyppäys e-kirjojen lainauslukujen kasvussa havaittiin tammi-helmikuussa 2011, jolloin kokoelmien käyttö nousi peräti 243% edelliskuukausiin verrattuna. Tämän arvellaan johtuvan siitä, että e-kirjan lukemiseen soveltuva laite päättyi jouluna 2010 entistä useampaan pakettiin. Näiden laitteiden yleistymisen asiakaskunnan keskuudessa on yksi merkittävimpiä tekijöitä, joka luo painetta yhä useammalle kirjastolle ottaa e-kirjat tarjontaansa. Myös uudet genret valtaavat alaa. Vaikka valtaosa e-kirjatarjonnasta on yhä aikuisille suunnattuja nimekkeitä, kirjastoissa on havaittu sähköisten lastenkirjojen kasvavaa kysyntää. Tämä korreloi suoraan sen kanssa, että myös painettujen kirjojen osalta lastenkirjat ovat selvästi aktiivisimmin kiertävää aineistoa. (Whitney, 2011, 14.)

Varsin harva kirjasto lainaa myös lukulaitteita. Ainakin yksi kirjasto ei ole edes ladannut omistamiensa laitteiden muistiin muita kuin tekijänoikeusvapaita teoksia, koska tavoitteena on antaa asiakkaille mahdollisuus tutustua uuteen teknologiaan, mikä tekee sisällöstä toissijaista.

Kaikkiaan kirjastot ovat varsin ylpeitä siitä, että ne nähdään luontevina paikkoina tarjoamaan myös sähköisiä aineistoja mutta toisaalta eivät pidä ajatuksesta, että niistä voi samalla tulla laitteiden valmistajien epävirallinen ulkoistettu tekninen tukipalvelu. (Whitney, 2011, 14-15.)

Kirjastoille tuottavat vaivoja myös luettelointikysymykset. Eräs asiantuntija kuvaileekin eri käytäntöjen sekamelskaa "villiksi läneksi" (Whitney, 2011, 31). E-kirjoihin liittyy paljon tekijöitä, jotka eivät aina ole suoraan verrannollisia painettujen teoksien kanssa, kuten sähköisessä muodossa tarpeettomat sivunumerot (Whitney, 2011, 28). E-kirjoille ei ole myöskään olemassa painettuihin kirjoihin verrannollista ISBN-järjestelmää. Jotkin kustantajat antavat e-kirjalle saman ISBN-numeron kuin painetullekin teokselle, toiset hakevat niille oman numeronsa. Jälkimmäisestä tavasta on kuitenkin vähitellen muodostumassa standardi, ja tätä ollaan soveltamassa takautuvasti myös jo julkaistuihin teoksiin. Koska sähköisillä markkinoilla julkaistujen teosten määrä on toistaiseksi ollut murto-osa painetuista teoksista, päivittämistä tarvitsevien tietuiden kokonaismäärän katsotaan olevan siedettävä. Kirjastojen pitää käytäntöjen muuttuessaakin tavalla tai toisella liittää e-kirjat luetteloihinsa. Hulluinta kun olisi, että kirjastot hankkivat e-kirjoja eivätkä sitten anna asiakkaiden tietää, että niitä olisi saatavilla. (Whitney, 2011, 31-32.)

Raporttinsa johtopäätöksenä Whitney (2011, 32) toteaa, että e-kirjamarkkinat ja kirjastojen asema niissä ovat melkoisessa käymistilassa, ja vie todennäköisesti vielä jonkin aikaa ennen kuin kaikki käytännöt vakiintuvat.

4.14 Platt, 2011

Platt (2011) kuvailee e-kirjojen tarjontaa New Yorkin kaupunginkirjastossa vuonna 2011. Kirjasto alkoi tarjota e-kirjoja vuonna 2004 ja on sen jälkeen kasvanut e-aineistojen määrällä mitattuna suurimmaksi yleiseksi kirjastoksi Yhdysvalloissa. Se hankkii virtuaalisen kirjastopalvelunsa OverDrivelta ja tarjosi sen kautta 38 000 eri nimekettä vuonna 2011. Kirjaston julkaisemissa tilastoissa e-kirjakokoelma esitetään yhtenä kaupunginkirjaston 90 sivukirjastosta, ja lainausluvuiltaan se sijoittuu niiden joukossa jatkuvasti kymmenen kärkeen. (Platt, 2011, 248.)

Hankalimpana tehtävänään kirjasto on pitänyt nuorille aikuisille suunnattujen sähköisten nimekkeiden määrän kasvattamista. Siinä missä aikuisille tarkoitettuja teoksia virtuaalikirjasto

tarjoaa jo kymmeniä tuhansia, ja lastenkirjojenkin määrä mitataan tuhansissa, väliin jäävälle ikäryhmälle osoitettuja nimekkeitä on kokoelmissa vain noin tuhat. (Platt, 2011, 248.)

Kirjasto suhtautuu e-kirjasivustonsa ylläpitoon vakavasti ja etsii jatkuvasti keinoja tehdä siitä entistä selkeämpi. Tietueiden yhteydessä pyritään tarjoamaan niin kattavat käyttöohjeet kuin mahdollista, kuten missä formaateissa ja millaisten laitteiden kanssa yhteensopivana teos on saatavilla. Tietue sisältää myös tiedot muun muassa teokseen sisältyvistä kopiosuojauksista ja tiedoston koosta sekä jakolinkit yleisimpiin sosiaalisen median palveluihin. Kirjaston kokemusten mukaan harva asiakas välittää tästä kaikesta, mutta kyse on kuitenkin eri asiasta kuin esimerkiksi suullisesti luetella sivumäärä tai teoksen mitat aina kun asiakas pyytää kirjastotyöntekijää etsimään painetun kirjan hyllystä. (Platt, 2011, 248-249.)

Lisäksi tietue sisältää myös linkin verkkokirjakauppaan, jonka kautta teos on mahdollista ostaa omaksi. Kirjasto saa pienen osuuden tällä tavalla hankittujen teosten myyntihinnasta. Käytäntöä on moitittu arveluttavaksi, mutta kirjaston mukaan se säästää asiakkaan aikaa poistamalla tarpeen selata läpi eri verkkokirjakauppojen tarjontaa. Tämä menettelytapa viestittää kustantajille, etteivät kirjastot suinkaan ole niille kilpailija tai taloudellinen uhka. (Platt, 2011, 248-249.)

E-kirjojen lainauksesta 62,5% oli aikuisten kaunokirjallisuutta. Suurimmat alasegmentit olivat rakkausromaanit 9,5% ja jännityskertomukset 4,4% osuuksilla. Kolme prosenttia lainauksesta oli lastenkirjoja ja 1,2% nuorten aikuisten kaunokirjallisuutta. (Platt, 2011, 249.)

New Yorkin kaupunginkirjasto huomasi virtuaalikirjaston käyttäjämäärissä selvästi erottuvan kasvun joulun 2010 jälkeen. Syyksi epäiltiin Applen iPad-tabletin päivitetyn version saapumista markkinoille. (Platt kutsuu laitetta "iPad2" -tabletiksi, joka kuitenkin tuotiin Yhdysvalloissa kauppoihin vasta maaliskuussa 2011. Joulumarkkinoille 2010 tuotiin päivitetty versio alkuperäisestä iPadista, jota tässä todennäköisesti tarkoitetaan *-kirj. huom.*) Joulukuussa 2010 latauksia oli noin 8500 viikossa, kun joulun jälkeen ne hyppäsivät n. 9800 kappaleeseen viikkoa kohti. Kokonaisuutena tammikuussa 2011 kirjasto lainasi lähes 40 tuhatta e-kirjaa. Vielä merkittävämpi kasvupyrähdys tapahtui kävijämäärissä. Tammikuussa 2010 sivustolla rekisteröitiin noin 1,5 miljoonaa klikkausta, kun vuotta myöhemmin sama määrä oli 2,4 miljoonaa. Vaikka lainamäärät olivat kävijämäärään suhteutettuna varsin pieniä, hyvin ylläpidetyn virtuaalikirjaston voidaan katsoa tuovan monille nimekkeille paljon ilmaista mainosta. (Platt, 2011, 250.)

Kaupunginkirjasto tarjoaa e-kirjojen käyttöön liittyvää tukea verkon välityksellä kellon ympäri. Vaikka kirjastolla on oma, nimenomaan e-kirjoja koskevissa ongelmissa auttamaan pyrkivä tukipalvelu, asiakkaat ovat tiedustelleet apua myös kaikkialta missä henkilökunta vain on tavoitettavissa, kuten kirjaston online-tietopalvelusta. Kirjaston aukioloaikoina kysymyksiin on vastaamassa sen oma henkilökunta, mutta myös Yhdysvaltojen maantieteellisesti suuresta koosta on osattu ottaa hyöty irti. New Yorkin kaupunginkirjaston ovien ollessa suljettuina kysymys ohjataan jollakin toisella aikavyöhykkeellä sijaitsevaan auki olevaan kirjastoon. Täysin toisaalla sijaitsevan kirjastotyöntekijän on tosin havaittu olevan kykenemätön vastaamaan kaikkiin paikallisiin ongelmiin. Kirjastossa onkin pohdittu, pitäisikö palvelun aktiivisimpina käyttötunteina olla aina joku näytön äärellä, vaikka kirjastorakennukset olisivatkin suljettuina. Havaittiin myös, että joissain ongelmissa tarvittaisiin laajempaa teknistä tietoutta kuin mitä kirjaston vuorossa olevalta tukihenkilöltä löytyy. Tällöin on voitu turvautua myös palveluntarjoajan tukeen. (Platt, 2011, 251.)

Kirjastolle aiheutti ongelmia myös se, että OverDriven lisäksi se tarjoaa e-aineistoja myös pienemmiltä palveluntarjoajilta. Kaikkea ei saa näkymään saman näyttöluettelon kautta. Kirjasto olikin kehittämässä omaa kattoportaalia, jonka kautta pääsisi käsiksi kaikkeen sen tarjoamaan sähköiseen aineistoon. (Platt, 2011, 251-252.)

Se etteivät kustantajat tarjoa kirjastoille sähköistä versiota kaikista mahdollisista uutuuksista ja bestsellereistä, on ollut kirjaston henkilökunnalle jatkuva harmituksen aihe ja kiukkuisen asiakaspalautteen lähde. New Yorkin kaupunginkirjasto onkin ottanut päämääräkseen vakuuttaa suuret kustannustalot siitä, että vähittäiskauppamyynnistä saatavien tulojen syömisen sijasta kirjastot parantavat e-kirjojen näkyvyyttä ja ovat siten e-kirjamarkkinoille hyödyksi. (Platt, 2011, 252-253.)

Kokonaisuutta arvioidessa e-kirjat on nähty erinomaisena lisänä New Yorkin kaupunginkirjaston palvelutarjontaan. Plattin mukaan kirjastoa pidetään erinomaisena paikkana vierailla kun joku kaipaa lukemista kello 11 aamupäivällä. Seuraava tavoite on tehdä kirjastosta erinomainen paikka löytää lukemista myös kello 11 illalla. (Platt, 2011, 253.)

4.15 Felkner, 2012

Felkner (2012) kirjoitti kaikille kirjastotyypeille suunnattuun, e-kirjojen hankintaan ohjaavaan käytännön oppaaseen (toim. Kaplan, 2012) luvun, jossa käsitellään yleisiä kirjastoja. Vaikka kyse on varsin suoraviivaisesta opaskirjasta, Felkner tekee tekstissään myös joitakin e-kirjojen ja yleisten kirjastojen suhteeseen liittyviä yleistajuisempiakin havaintoja.

2010 näyttää olleen vedenjakajavuosi e-kirjojen saapumisessa yleisiin kirjastoihin. E-kirjojen lainausmäärät näyttivät kasvavan kymmeniä, ellei satoja prosentteja lähes yhdessä yössä. Tämä selittyy e-readereiden ja muiden mobiilien laitteiden, kuten älypuhelimien, nopean teknisen kehityksen lisäksi sillä, että kirjoja lukevalla suurella yleisöllä on ollut tarpeeksi aikaa tutustua näihin laitteisiin. Kyseenomaiset laitteet ovat siis levinneet varhaisten omaksujien parista laajemman käyttäjäkunnan piiriin. (Felkner, 2012, 37-38.)

E-kirjoja ei kuitenkaan kannata lähteä suin päin tarjoamaan, vaan kunkin kirjaston olisi hyvä tarkastella, onko niille riittävää kysyntää sen omassa asiakaskunnassa (Felkner, 2012, 38). Erityisesti kannattaa pohtia sitä, perustaako pelkkä e-kirjoja tarjoava verkkopalvelu, vai ottaako tarjontaan myös asiakkaille lainattavat lukulaitteet. Varsinkin jälkimmäisten on havaittu teettävän kirjastojen henkilökunnalla jonkin verran ylimääräistä työtä. Yksi mahdollisuus on joko nimetä nykyisestä henkilökunnasta tai rekrytoida henkilö, joka keskittyy yksinomaan sähköisten aineistojen ylläpitoon. Vaikka uusi virka voi tuntua lisäkustannukselta, sen on havaittu kuitenkin säästävän muiden työntekijöiden työaika. (Felkner, 2012, 39-41.) Koko henkilökunta kannattaa kuitenkin tutustuttaa e-aineistoihin sen verran kattavasti, että he osaavat vähintäänkin vastata asiakkaiden yleisimpiin kysymyksiin (Felkner, 2012, 43).

E-kirjojen käyttöaste kasvaa, kun niitä muistetaan markkinoida aktiivisesti. Tässä kannattaa käyttää hyväksi niin kirjaston tiloja kuin sen verkkosivujakin. Myös erityistä asiakkaille suunnattua lukulaitteiden käyttökoulutuksen järjestämistä voi harkita. Vaikka toimenpide voi ainakin aluksi aiheuttaa lisätyötä, näkyvyyttä lisää myös e-kirjojen sisällyttäminen samaan tietokantaan, josta asiakkaat hakevat muutakin aineistoa. (Felkner, 2012, 42-44.)

Vaikka e-kirjakokoelman ylläpito voi vaikuttaa aluksi työläältä, sen on havaittu helpottuvan

kirjaston muistaessa muutaman yksinkertaisen nyrkkisäännön. Niihin sisältyy mm. jatkuva e-kirjaformaattien ja lukulaitteiden teknisen kehityksen tarkkailu, kokoelmien käytön evaluointi sekä se, ettei henkilökunnassa ole skeptikkoja, jotka eivät usko uuden sähköisen sisältömallin hyödyllisyyteen. Epäluuloisten työntekijöiden kuin asiakkaidenkin huolia voi yrittää lieventää muistuttamalla, että kyse on rinnakkaisesta sisältömallista eivätkä painetut kirjat ole katoamassa mihinkään. (Felkner, 2012, 48-50.)

4.16 Druda, 2012

Druda (2012) käsittelee e-kirjojen esiintuontia samassa teoksessa kuin Felkner (2012) ja tarjoaa ensi käden kokemusta hyödyntävän esimerkin. New Yorkin osavaltiossa toimivaan Half Hollow Hillsin yleisen kirjaston kokoelmiin e-kirjat tulivat vuoden 2008 alussa. Alustana toimi OverDrive. Ensimmäisen vuoden aikana kiertoon hankittiin vain hieman alle sata nimikettä, mutta vuoteen 2010 mennessä jo noin 1200 nimikettä kiersi säännöllisesti. Vuonna 2011 luvut nousivat dramaattisesti, kun e-kirjakokoelmalle kertyi 10 451 lainauskertaa. Nämä olivat jo määriä, jotka vaikuttivat myös kirjaston painettujen kirjojen hankintabudjettiin, josta siirrettiin varoja e-kirjojen hankkimiseen. (Druda, 2012, 147.)

Kirjastossa onnistuttiin tunnistamaan erilaisia asiakastyyppejä. Löytyi niin diginatiiveja, jotka suosivat yksinomaan e-kirjoja ja muita sähköisiä aineistoja, kuin myös yksinomaan paperille painetun kirjan nimiin vannovia. Kumpikin ryhmä on muodostanut kuitenkin oman vähemmistönsä, sillä valtaosa asiakkaista on pysytellyt jossain välimaastossa. He ovat olleet kiinnostuneita e-kirjoista mutta suosineet painettuja, koska ne tuntuvat tutummilta käsitellä. Lisäksi heidän valintoihinsa on vaikuttanut se, että suurin osa kirjaston kokoelmista on edelleen painetussa muodossa. Myös kirjaston lukupiiriryhmät ovat suosineet painettuja teoksia. Kun ryhmää vetävä kirjastonhoitaja toi e-readereita näytille, niihin suhtauduttiin varovaisen epäluuloisesti. (Druda, 2012, 148.)

Kirjasto on pyrkinyt varsin aktiivisesti tekemään e-kirjaa tutuksi asiakkailleen. Ensin pidettiin huolta, että kaikki kirjaston työntekijät kykenevät käsittelemään lukulaitteita tottuneesti ja osaavat vastata ainakin kaikkein yleisimpiin kysymyksiin. Kirjaston seinillä oli myös julisteita ja henkilökunta kantoi rintanappeja, joissa rohkaistiin asiakkaita kysymään heiltä e-kirjoista. Hankitut

lukulaitteet pidettiin kaiken aikaa näytillä lainaustiskin läheisyydessä, jotta asiakkailta oli mahdollisuus hypistellä niitä vapaasti. Myös kirjaston järjestämällä aloittelijatason atk-kursseilla pyrittiin tekemään e-kirjaa tunnetuksi. E-kirjakokoelmaa mainostettiin näkyvästi myös kirjaston verkkosivuilla, Facebookissa ja Twitterissä. (Druda, 2012, 149-151).

Kirjasto perusti myös lukupiirin, jossa käytettiin yksinomaan lukulaitteita. Lopulta kirjastossa järjestettiin tapaaminen, johon osallistuivat sekä e-readereita käyttävän että perinteisiä kirjoja suosivien lukupiirien jäseniä, ja yhtenä agendana oli e-kirjan tunnetuksi tekeminen. Tämä yritys ei kuitenkaan täysin onnistunut, sillä lukupiirien jäsenet halusivat ennen kaikkea keskustella kirjallisuudesta, eivät teknologiasta. (Druda, 2012, 150-151.)

Kirjastossa uskotaan, että e-kirjat ovat tuoneet asiakkaita henkilöitä, jotka eivät normaalisti kirjaston palveluita käyttäisi. Osa heistä on kirjastoon yhteydessä ainoastaan Internetin välityksellä lainatessaan e-kirjoja. Huolimatta aktiivisesta e-kirjojen tunnetuksi tekemisestä, kirjastossa ei ole kuitenkaan unohdettu myöskään perinteisten painettujen kirjojen lainaajia, joita on edelleen selvä enemmistö asiakaskunnasta. (Druda, 2012, 151-152.)

4.17 Gray & Copeland, 2012

Gray ja Copeland (2012) tekivät tutkimuksen, jossa tarkasteltiin yleisten kirjastojen tarjoamien e-kirjojen hinta-käytösuhdetta verrattuna painettuihin kirjoihin. He selvittivät, kiertävätkö e-kirjat ja painetut samalla tiheydellä, mikä on e-kirjakopion keskimääräinen hinta verrattuna painettuun ja kumpi tarjoaa parempaa vastinetta rahalle vertailtaessa lainamääriä.

Kyse on varsin suppeasta tapaustutkimuksesta, sillä sen kohteena oli vain yksi Yhdysvaltain mittapuulla keskikokoinen kirjasto suurehkon kaupungin esikaupunkialueella, jolla asuu noin 70 000 asukasta. Tutkimus tehtiin kesäkuussa 2011, ja tutkimusaineistoksi valittiin kirjaston tuottamista tilastoista 50 lainatuinta e-kirjaa alkaen huhtikuusta 2010, jolloin kirjasto aloitti yhteistyönsä OverDrive -palveluntarjoajan kanssa. Kun varmistettiin, että kirjaston kokoelmista löytyy jokaisesta teoksesta myös vastaava painettu versio ja sen hankinta-aika ei ylitä e-kirjan hankinta-aikaa, vertailtavan aineiston määrä supistui 34 nimekkeeseen. Tilastojen tarkastelussa keskityttiin erityisesti kolmeen lukuun: lainojen kokonaismäärään, varausten määrään ja nimekkeen

hankintahintaan. (Gray & Copeland, 2012.)

Tutkimuksessa kuvailtua vertailua tehdessä piti ottaa huomioon joitakin tekijöitä, jotka saattoivat vääristää numeroita. Painetut kirjat voivat kadota tai vahingoittua, jolloin niiden tilalle joudutaan hankkimaan uusi kappale. Lisäksi eri aineistotyyppien käsittelyyn liittyvissä materiaalinäytteillepano- ja varastointikustannuksissa oli merkittäviä eroja. Näitä seikkoja ei tutkimuksessa pyritty ottamaan huomioon. E-kirjan ja painetun kopion laina-ajat voivat myös poiketa toisistaan, mikä voi johtaa poikkeamiin kiertoluvuissa. Painetun teoksen normaali laina-aika oli kohdekirjastossa kolme viikkoa, kun taas e-kirjalle annettiin käyttöaikaa vain kaksi. Lisäksi kerrallaan lainassa olevien kappaleiden määrissä saattoi olla eroja, joihin vaikuttivat niin e-kirjan lisensointimallit kuin kirjaston hankkimien painettujen kopioiden määrä. (Gray & Copeland, 2012, 336-337.)

Koska painetussa muodossa olevia nimekkeitä oli tarjolla enemmän, niiden kokonaiskiertoluvut havaittiin pääosin e-kirjoja suuremmiksi. Laskettaessa keskiarvoja havaittiin kuitenkin, että e-kirjaa oli lainattu keskimäärin 15,5 kertaa kopiota kohti, siinä missä painettujen teosten osalta sama luku oli 14,3. Lisäksi huomattiin, että jos painettujen teosten luvuista vähennettiin hankitut lisäkopiot, ei kierrossa ollut merkittäviä eroja. Painettuja versioita lainattiin näin laskettuna yhteensä 533 kertaa, kun e-kirjojen osalta vastaava luku oli 526. Lisäksi seitsemän e-kirjanimekettä kiersi vähintään yhtä hyvin tai paremmin kuin yksikään vastaavista painetuista niteistä. (Gray & Copeland, 2012, 337.)

Kohdekirjaston hankkimien 34 e-kirjanimekkeen hankintahintojen keskiarvo oli 17,80 dollaria kappaletta kohti. Vastaava luku painettujen teosten osalta oli 15,68 dollaria. Kun kaikkien teosten hankkimiseen menneet kokonaishinnat laskettiin yhteen ja jaettiin lainauskertojen määrällä, yhden lainakerran hinnan keskiarvoksi saatiin 1,15 dollaria e-kirjojen ja 1,17 dollaria painettujen osalta, jos huomioon otettiin kaikki hankitut kopiot. Kun lisä kopioiden määrä vähennettiin ja keskiarvo laskettiin uudestaan, yhden painetun kirjan lainakerran hinnaksi saatiin 1,11 dollaria. (Gray & Copeland, 2012, 338.)

Toisin kuin monissa yliopistokirjastoissa, painettujen kopioiden kysyntä tutkimuskohteessa havaittiin vielä e-kirjaa suuremmaksi. Ero ei tosin ollut merkittävä. Samoin hankintakustannuksissa ei havaittu kierto suhteutettuna eroja, jotka puoltaisivat jomman kumman sisältömuodon selvää suosimista. On kuitenkin otettava huomioon, että kyse oli vain yhdestä kirjastosta ja hyvin suppeasta aineistosta, joten kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä tutkijat eivät uskaltaneet

aineistosta tehdä. (Gray & Copeland, 2012, 338-339.)

4.18 Moyer & Thiele, 2012

Moyer ja Thiele (2012) tekivät tapaustutkimuksen, jossa selvitettiin millaisen vastaanoton sai pienehkön amerikkalaisen yleisen kirjaston asiakkailta kokeilu, jossa heille tarjottiin perinteisten painettujen teosten rinnalla lainaksi henkilökunnan valitsemilla teoksilla ladattua Kimble-lukulaitetta.

Tutkimus tehtiin Wisconsinin osavaltion Menomonien yleisessä kirjastossa, joka on Yhdysvaltain mittapuulla varsin pieni. Pilottiohjelma alkoi alkuvuodesta 2010 viiden Kindlen ja niihin ladattujen, Amazonin verkkokaupasta suoraan ostetun kymmenen nimekkeen voimin. Vuoden 2011 loppuun mennessä kierrossa olevien laitteiden määrä oli kasvanut seitsemääntoista, ja niiden muistissa oli yhteensä 120 nimekettä. Laitteen sai lainaksi kirjastokortilla kahden viikon ajaksi kaikkine lisätarvikkeineen. Uusinta- tai varaushetkellä ei ollut. Jos laitteen rikkoi tai kadotti, asiakas joutui maksamaan sen hankintahinnan kokonaisuudessaan. Kahden vuoden aikana hävikiksi jouduttiin kirjaamaan vain yksi rikkoutunut ja yksi kadonnut laite, jotka molemmat korvattiin nopealla aikataululla. (Moyer & Thiele, 2012, 266.)

Kirjasto ei saanut hankkeesta juuri lainkaan kielteistä palautetta. Kindlejen havaittiin entisestään helpottavan painetta suosittujen nimekkeiden kierrossa ja lyhentävän varausjonoja. Kuten muunkin aineiston kohdalla, asiakkaille tarjottiin mahdollisuus esittää kirjastolle toiveita laitteille hankittavista nimekkeistä. Kirjaston kynnys suostua näihin toiveisiin on ollut varsin matala. (Moyer & Thiele, 2012, 267.)

Kirjastossa tunnistettiin neljä lukulaitetta lainaavaa asiakastyyppeä. Ensimmäisenä ovat kokeilunhaluiset, joille e-kirjat eivät ole tuttuja, mutta jotka haluavat tutustua uuteen teknologiaan tai harkitsevat lukulaitteen hankkimista mutta haluavat koekäyttää sellaista ensin. Toisena ovat vakiokäyttäjät, jotka lainaavat Kindlen säännöllisin väliajoin nähdäkseen mitä uutta kirjasto on laitteen muistiin ladannut. He ovat usein samoja asiakkaita, jotka ahkerimmin etsivät lukemista kirjaston uutuushyllystä. Kolmantena ovat lomalaiset. Kindlen ovat havainneet käteväksi kumppaniksi ne asiakkaat, jotka ovat lähdössä matkalle ja etsivät kirjastosta matkalukemista.

Kirjapinkan sijasta yksi pieni laite sisältää enemmän kuin tarpeeksi luettavaa koko matkan ajaksi. Monet näistä käyttäjistä olivat e-lukemisessa ensikertalaisia mutta kiinnostuivat palvelusta kuultuaan siitä sitä jo vakituisemmin käyttäviltä ystäviltään. Neljäntenä, muita tuoreempaa käyttäjäryhmänä Kindlen olivat ottaneet omakseen diginatiivit teini-ikäiset, jotka ovat alkaneet pitää lukulaitetta trendikkäänä tapana lukea kirjoja. (Moyer & Thiele, 2012, 267.)

Kindlet ovat kiertäneet kirjastossa nopeaan tahtiin. Lainattavissa olevia laitteita on pidetty kaiken aikaa asiakkaiden nähtävillä lainaustiskin lähellä, ja ne ovat harvoin viipyneet kirjaston tiloissa pidempään kuin mitä henkilökunnalta on kestänyt tarkastaa niiden kunto ja ladata niiden muistiin uusimmat hankitut nimekkeet. Noin kahden vuoden aikana laitteet olivat lainassa yhteensä 438 kertaa. Koska laitteiden muistiin oli ladattu useampia teoksia ja asiakkaan saattoi olettaa lukeneen useamman kuin vain sen, jonka vuoksi hän laitteen lainasi, kirjaston henkilökunta arvioi Kindlejen kierron vastanneen yhteensä noin 1500 painetun niteen lainausta. (Moyer & Thiele, 2012, 267.)

Lukulaitteiden lainaamisessa on havaittu selviä etuja verrattuna verkon kautta tarjottavaan e-kirjojen latauspalveluun. Koska nimekkeet hankitaan suoraan Amazonin verkkokaupasta, niissä ei ole samoja käyttörajoituksia mitä kustantaja tai palveluntarjoaja saattavat levityspalvelun teoskopioidelle asettaa. Saatavilla oli myös teoksia, joita kustantajat eivät olleet päättäneet tuoda kirjastojen saataville levityspalvelun kautta. Palvelu luonnollisesti toi e-kirjat myös sellaisten asiakkaiden saataville, joilla ei ole halua ostaa omaa lukulaitetta. (Moyer & Thiele, 2012, 268.)

Moyerin ja Thielen (2012) mielestä on ilmiselvää, että e-kirjat ovat tulleet kirjastoihin jäädäkseen. E-kirjapalvelun tarjoamiseen on olemassa useita malleja, ja kunkin kirjaston on itse arvioitava, mikä on sopivin tapa tutustuttaa heidän asiakaskuntansa uuteen sisältömuotoon.

4.19 Hill & Bossaller, 2012

Hill ja Bossaller (2012) tutkivat, kuinka yleiset kirjastot käyttävät hyväksi e-kirjoja, jotka ovat vapaassa levityksessä Google Booksin, Project Gutenbergin ja Internet Archiven kaltaisissa verkkopalveluissa joko tekijänoikeuksien raukeamisen, Creative Commons -lisenssin tai muun vastaavan seikan ansiosta. Tutkimus koostui kolmesta vaiheesta. Ensimmäisessä Hill ja Bossaller etsivät WorldCat -kirjastokatalogista tietueita, jotka sisältävät viitteitä Project Gutenbergiin, Internet

Archiveen tai Creative Commons -lisenssiin, ja tarkastelivat mitkä yleiset kirjastot näihin linkittivät. Seuraavaksi he lähettivät alustavan kyselyn kirjastoihin, jotka esiintyivät löytyneissä tietueissa erityisen usein, ja lopulta kyselyä levitettiin laajemminkin kirjastoaiheisten sähköpostilistojen kautta. (Hill & Bossaller, 2012, 105)

Löytyneet tietueet edustivat lukuisia eri genrejä, ja syitä niiden vapaaseen levitykseen päätymiselle oli useita. Joukossa oli sekä täysin tekijänoikeusvapaata että tekijän vapaaseen levitykseen päästämää materiaalia, omakustanteita ja jopa hieman fan fictionia. Genret vaihtelivat fiktion ja käsikirjojen kautta esimerkiksi matematiikkaa ja teknologiaa käsitteleviin oppikirjoihin. Hieman yllättävästi suosituin kirjastojen kokoelmiinsa ottama vapaassa levityksessä ollut teos oli CREW Manual, kirjastoille tarkoitettu kokoelmanhallinnan käsikirja. Kirjastot osaavat siis ainakin hyödyntää avointa materiaalia, josta on hyötyä henkilökunnalle, jos ei niinkään asiakkaille. (Hill & Bossaller, 2012, 105-106.)

Yllättäen Google Booksin suosio kirjastojen keskuudessa oli hyvin vähäistä. Vain hyvin pieni osa kirjastoista hyödynsi sen tarjoamia resursseja, ainakin verrattuna Project Gutenbergin ja Internet Archiven saamaan suosioon. Näistä jälkimmäisen kohdalla Hill ja Bossaller tosin huomioivat, ettei kyse välttämättä ollut yksinomaan e-kirjoista, vaan myös tietokannoista ja dokumenttikokoelmista. Joissain tapauksissa kyse oli myös kirjastojen itse digitoimista aineistoista. (Hill & Bossaller, 2012, 106.)

Alustava kysely lähetettiin 34 yleiseen kirjastoon, jotka WorldCatin perusteella hyödyntävät aktiivisesti vapaita e-aineistoja. Näistä 11 vastasi. Vastanneista kirjastoista 70% totesi olevansa erittäin kiinnostuneita e-kirjoihin liittyvästä kokoelmatyöstä. Niin ikään 70% vastaajista totesi, että asiakkaatkin ovat ainakin jossain määrin kiinnostuneita käyttämään e-kirjoja. Syiksi, joiden takia kirjastojen henkilökunnan innostus ei aina tartu asiakkaisiin, epäiltiin tiedostoformaattien yhteensopivuusongelmia, e-kirjojen heikkoa näkyvyyttä suhteessa muihin kokoelmiin ja kustantajien asettamia rajoituksia. Ainakin yksi vastaajista totesi suoraan, että asiakkaat löytävät vain ne harvat nimekkeet, jotka ovat listattuna samaan tietokantaan muiden aineistojen kanssa. (Hill & Bossaller, 2012, 106.)

Vain muutamassa kirjastossa oli tarjolla e-aineistojen lukemiseen soveltuvia laitteita. Noin 30% vastaajista lainasi kannettavia tietokoneita ja vain 10% e-readereita. Syynä olla hankkimatta laitteita olivat usein niihin liittyvät kustannukset. Ne ovat kalliita ja voivat kadota tai rikkoutua asiakkaiden

käsiin luovutettaessa. (Hill & Bossaller, 2012, 106-107.)

E-kirjoja ei kaikissa kirjastoissa nähdä myöskään normaalin kokoelman jatkeena. Joissakin kirjastoissa muoto on määrittänyt sisällön sijasta sen mitä hankitaan, ja e-kirjoja koskeva aineistonvalinta on kuulunut myös muista digitaalisista ja audiovisuaalisista aineistoista vastaaville henkilöille, ei tekstimuotoisia kokoelmia kehittäville. Kaikissa vastanneissa kirjastoissa aiottiin kuitenkin jatkaa e-kirjojen hankintaa. Kysyttäessä aineistonvalinnan perusteista, sellaisiksi listattiin muun muassa asiakkaiden esittämät toivomukset ja muualla suosituiksi havaitut nimekkeet. Eräs kirjasto totesi, että heillä seurataan pääosin palveluntarjoaja OverDriven suosituksia. (Hill & Bossaller, 2012, 107.)

Toiseen, laajempaan kyselyyn saatiin 75 vastausta. Joukossa oli kaikenkokoisia kirjastoja suurista pieniin, kaupunkialueilta maaseudulle. Amerikkalaisten kirjastojen lisäksi joukkoon mahtui myös kolme kanadalaista. (Hill & Bossaller, 2012, 107.)

Erityisesti tiukka taloustilanne näytti selittävän sen, miksi kirjastot ovat turvautuneet avoimiin e-aineistoihin. Niillä on ollut kätevä laajentaa suppeita fyysisiä kokoelmia tai tarjota palvelua myös normaalien aukioloaikojen ulkopuolella. Eräästä kirjastosta kommentoitiin myös, että olisi rahanhukkaa hankkia teoksia, joiden sisältämän tiedon asiakkaat löytävät Internetistä maksutta. (Hill & Bossaller, 2012, 107.)

Pääasialliseksi syyksi jättää vapaat e-aineistot hyödyntämättä osoittautui niiden käyttöönoton monimutkaisuus. Joissain kirjastoissa näiden materiaalien listaamiselle tietokantaan ei yksinkertaisesti löytynyt aikaa. Jonkin verran helpommaksi oltiin havaittu ulkoisiin resursseihin viittavien linkkiliistojen ylläpito. Eräs kirjasto koetti kiertää ongelmaa sillä, että hakutietokantaan liittämisen sijasta tietopalvelun työntekijöille oli teroitettu näiden aineistojen hyödyllisyyttä. Joskin tässäkin tapauksessa vastaavat tiedot löysi usein helpommin Googlen avulla. (Hill & Bossaller, 2012, 107-108.)

Johtopäätöksenä havaittiin, että yleiset kirjastot ovat kiinnostuneita kasvattamaan lisensoituja tai muilla keinoin kerättyjä e-kirjakokoelmia myös vapaiden aineistojen avulla. Näiden aineistojen implementointi on kuitenkin usein havaittu vaativaksi ja aikaavieväksi tehtäväksi. Erääksi helpottavaksi seikaksi on kuitenkin todettu se, että nykyisin myös OverDriven kaltaiset suuret palveluntarjoajat ovat alkaneet tehdä tätä kirjastojen puolesta. (Hill & Bossaller, 2012, 109.)

4.20 Zickuhr, Rainie, Purcell, Madden & Brenner, 2012

Amerikkalainen mielipidetutkimuksia tekevä yritys Pew Research Center julkaisi kesäkuussa 2012 raportin, joka oli koostettu useista eri kirjastojen, asiakkaiden ja e-kirjojen välistä suhdetta käsittelevien tai sivuavien kyselyiden tuloksista. Tähän päivään mennessä se on yksi laajimpia aihetta käsitteleviä yksittäisiä tietopaketteja.

Tutkimuksen kvantitatiivinen aineisto hankittiin puhelinkyselyllä marras-joulukuussa 2011, ja se tavoitti 2986 amerikkalaista, iältään 16 vuodesta ylöspäin. Aineistoa täydennettiin tammikuussa 2012 pienimuotoisemmilla kyselyillä, joilla pyrittiin kartoittamaan erityisesti vastaajien suhdetta e-kirjan lukemiseen soveltuviin laitteisiin. Kvalitatiivinen aineisto puolestaan hankittiin toukokuussa 2012 verkon yli tehdyillä haastatteluilla, joihin vastasi 6573 kirjastojen asiakasta ja 2256 kirjastoissa työskentelevää. (Zickuhr et al., 2012, 9.)

Tutkimus osoitti, että vaikka e-kirjojen käyttöaste kirjastoissa kasvaa kaiken aikaa, potentiaalisesta käyttäjäkunnasta heidän määränsä kattaa vasta varsin pienen osan. Vain 12% joskus e-kirjan lukeneista vastaajista (2% kaikista vastaajista) ilmoitti lainanneensa kirjastosta e-kirjan kyselyä edeltäneen vuoden aikana (Zickuhr et al., 2012, 5 ; 32).

62% vastaajista sen sijaan ilmoitti, ettei edes tiedä onko heidän kirjastonsa kautta saatavilla e-kirjoja, siinä missä vain 22% totesi olevansa tietoinen tästä mahdollisuudesta. Kyselyn tekemisen aikoihin noin kolme neljästä amerikkalaisesta yleisestä kirjastosta tarjosi e-kirjoja. Noin puolet sellaisistakaan asiakkaista, jotka omistavat lukemiseen soveltuvan laitteen, eivät tiedä kirjastonsa e-kirjatarjonnasta, sillä näin totesi 53% taulutietokoneen ja 48% e-readerin omistaneista vastaajista. 46% ilmoitti olevansa kiinnostunut lainaamaan lukulaitteen jos kirjasto sellaisia tarjoaisi, ja 32% ilmoitti olevansa kiinnostuneita, jos kirjastoissa järjestettäisiin e-kirjojen käyttöön liittyvää opastusta. (Zickuhr et al., 2012, 5-6.)

Noin kaksi kolmasosaa e-kirjoja lainaavista kirjaston käyttäjistä on tyytyväisiä kirjastonsa e-kirjatarjontaan. 56% ilmoitti kuitenkin, että he olivat ajoittain törmänneet tilanteeseen, jossa etsivät tiettyä kirjaa mutta havaitsivat ettei kirjasto tarjoa sitä sähköisenä versiona. 52% ilmoitti yllättyneensä siitä, että heidän haluamalleen e-kirjalle oli olemassa varausjono, ja 18% ilmoitti

ladanneensa kirjan, joka ei toiminutkaan heidän laitteellaan. (Zickuhr et al., 2012, 6.)

Kirjastojen ja kustantajien välinen suhde e-kirjoja koskien on kiharainen. Yhdysvaltain kuudesta suurimmasta kustannustalosta kaksi ei lainkaan salli kirjastojen käyttää sähköisessä muodossa julkaisemiaan nimekkeitä. Kaksi tutkii mahdollisuutta. Yksi kustantamoista, HarperCollins, hyväksyy yhteistyön hyvin tiukoin rajoituksin. HarperCollinsin julkaisemaa e-kirjaa saa lainata vain 26 kertaa, ennen kuin siihen liittyvä lisenssi tulee uusia. Tämä on johtanut siihen, että monet kirjastot boikotoivat mainittua kustantajaa. Jäljelle jäävä kustantaja sallii rajattoman käytön, mutta vaatii vastineeksi e-kirjakopioista paljon korkeampaa hintaa kuin painetuista. Yritys kääntää kustantajien päitä on ajanut monet kirjastot ottamaan käyttöön lainausmallin, jossa e-kirjatiedostoa kohdellaan kuin painettua antamalla vain yhden lainaajan kerrallaan tehdä siitä kopion. (Zickuhr et al., 2012, 13 ; 61-62.)

Kirjastoilla voi olla ongelmia myös palveluntarjoajien kanssa. Erityisesti kirjastoja hiersi se, etteivät he periaatteessa omista e-kirjojaan. Kun OverDrive yritti yksipuolisesti korottaa tarjoamansa palvelun käyttömaksuja Kansasin osavaltiossa, päätti osavaltion johtava kirjastonhoitaja sanoa sopimuksen irti, mutta tämän seurauksena kirjastot melkein menettivät käyttöoikeuden kaikkeen OverDriven kautta levittämäänsä materiaaliin. Kirjastojen onnistui lopulta siirtää kaksi kolmasosaa hankkimistaan nimekkeistä toisen levittäjän ylläpitämään palveluun. Nämä ongelmat ajoivat myös Coloradossa toimivat Douglasin piirikunnan kirjastot kehittämään oman e-kirjojen jakelualustansa. (Zickuhr et al., 2012, 14.)

E-kirjojen lukulaitteiden yleistymisen on johtanut selvästi havaittaviin muutoksiin kirjastojen käyttötavoissa. Monet kirjastonkäyttäjät totesivat, että lukulaitteen hankittuaan he eivät käy kirjaston tiloissa läheskään niin usein kuin aiemmin, mutta kirjaston verkkosivut ovat tulleet tutuksi e-luettavaa hankittaessa. Perinteinen hyllyjen välissä käyskentely on vähentynyt, ja jotkut asiakkaat käyvät kirjastossa vain kun heidän täytyy noutaa tai palauttaa varaamia painettuja kirjoja. (Zickuhr et al., 2012, 42.)

Täysin kirjastojen perinteinen käyttö ei kuitenkaan ole kuollut, eikä tule kuolemaankaan, arvelivat kirjastojen työntekijät. Vaikka huomattava osuus asiakkaista onkin siirtynyt digitaaliaikaan, monelle sähköiset teokset ovat kuitenkin vain rinnakkainen muoto painettujen aineistojen kanssa. Jotkin asiakkaat arvioivat, että rinnakkainen käyttö vain lisää heidän lukemiseen käyttämäänsä aikaa verrattuna siihen, että he turvautuisivat vain jompaan kumpaan sisältömuotoon. Lisäksi kirjastossa

vierailevat yhä asiakkaat, joilla on käyttöä sisällöille, joita ei joko ole kattavasti saatavilla e-muodossa tai painettu muoto vain on muuten kätevämpi. Eräs merkittävä kävijäryhmä ovat lapsiperheet, sillä lastenkirjojen kohdalla molemmat edellämainitut seikat täyttyvät. Ahkeria e-kirjojen käyttäjiäkin kirjastoissa yhä näkee, sillä monet kirjastotyöntekijät ilmoittavat neuvovansa asiakkaita lukulaitteen käytössä ja sisältöjen lataamisessa lähes päivittäin. (Zickuhr et al., 2012, 42-43.)

Kaikissa kirjastoissa e-kirjojen kysyntä ei kuitenkaan ole suurta. Tämä on todettu erityisesti maaseudulla ja alueilla, joilla asuu paljon matalan tulotason väestöä. Mainituilla seuduilla harvalla on hallussaan e-kirjojen lukemiseen soveltuva laite, joten e-kirjakokoelmienkin käyttöaste jää vähäiseksi. (Zickuhr et al., 2012, 43.)

Yli puolet tutkimukseen osallistuneista kirjastotyöntekijöistä katsoi e-kirjoilla olleen positiivinen vaikutus heidän työskentelytapoihinsa. Koska e-kirjoja ei tarvitse palauttaa, eivätkä ne voi kadota, vahingoittua, eikä niistä kerry sakkoja, niihin ei liity monia fyysisen aineiston parissa ilmeneviä palvelutilanteita. E-kirjoihin liittyy tosin muita, usein tekniikan käyttöä koskevia ongelmia. Näiden ongelmien ratkomisessa palkitsee usein teknologisesti heikotaitoisemman asiakkaan kokema onnistumisen ilo, kun teos lopulta suostuu latautumaan laitteelle. Perustason tekniset tietotaidotkin omaava kirjastonhoitaja voi tässä prosessissa vaikuttaa suurelta "gurulta", joskin joitakin työntekijöitä teknisenä tukena toimiminen myös kismittää. Erään kirjastonhoitajan mielestä kyseessä voi olla ohimenevä ongelma, koska lukulaitteiden käytössä neuvominen ei lopulta paljoa poikkea joistakin sellaisista toimenpiteistä, jotka ovat kirjaston työntekijöille jo rutiinia. Näihin tehtäviin kuuluvat esimerkiksi julkisten tietokonepäätteiden tai mikrofilmilukijan käyttöön liittyvä opastus. Lukuisat eri tiedostoformaatit ja lukulaitteiden mallit eivät kuitenkaan helpota urakkaa, sillä jotkin asiakkaat odottavat yleistajuisen opastuksen sijasta kattavaa "kädestä pitäen" -luentoa juuri omalle laitteelleen. (Zickuhr et al., 2012, 44-45 ; 47.)

Vaikka monet kirjastot ovat yrittäneet järjestää henkilökunnalleen muodollista koulutusta e-kirjojen käytössä, huomattavasti tehokkaammaksi tavaksi omaksua uusi sisältömuoto on osoittautunut työntekijöiden sisäinen viidakkorumpu. Opasmateriaalit ja manuaalit voivat olla epäselvästi kirjoitettuja tai jopa sisällöltään vanhentuneita. Monissa kirjastoissa yksi tai kaksi teknologiasta kiinnostunutta työntekijää onkin ensin kokeillut palvelua tai laitetta vapaa-ajallaan ja sen jälkeen näyttänyt oppimansa kollegoilleen. Asiakaspalvelutilanteissa on paikoin turvauduttu yritys-erehdys-menetelmään, ja asiakkaan lisäksi tilannetta on voinut olla olan yli seuraamassa toinenkin

työntekijä. Alati kehittyvä teknologia vaatii kuitenkin jatkuvaa kehityksen rinnalla juoksemista. Erästä kirjastosta todettiin, että heillä on vain yksi työntekijä, jonka voi luottaa keksivän ratkaisut kaikkiin mahdollisiin ongelmiin, ja ehkä noin kolmannes osaa luotettavasti vastata arkipäiväisempiin kysymyksiin. Varsinkin ikääntyneemmän polven työntekijöissä on paljon sellaisia, jotka suorastaan vieroksuvat opastusta uuden teknologian käytössä. (Zickuhr et al., 2012, 45-47.)

Mitä tulee e-kirjakokoelmien markkinointiin, kirjastoissa pyritään hyödyntämään kaikkia mahdollisia kanavia. Näitä ovat esimerkiksi kirjaston verkkosivut, sosiaalinen media ja kirjaston omat tilat (Zickuhr et al., 49). Rajalliset budjetit kuitenkin rajoittavat mainostusintoa. Kirjastoissa onkin havahduttu siihen ongelmaan, että vaikka tiedotus tavoittaa kirjaston nykyiset käyttäjät, se ei tavoita kaikkia niitä, jotka voisivat kiinnostua kirjaston palveluista nimenomaan e-aineistojen myötä (Zickuhr et al., 49-50). Joissain kirjastoissa myös tarkoituksella kartetaan e-aineistojen promoamista, sillä kokoelmat ovat vielä kovin suppeat. Pyrkimys käyttöasteen lisäämiseen voisi asettaa saatavilla oleville aineistoille entistä enemmän rajoituksia ja johtaa asiakaskunnan käyttökokemuksen huononemiseen (Zickuhr et al., 2012, 50). E-kirjojen käyttäjäkunnassa piilevää kasvunvaraa ei kuitenkaan tarvitse kyseenalaistaa. Peräti 75% e-kirjojen lukijoista ilmoitti aloittavansa haluamansa nimekkeen etsinnän verkkokirjakauppojen katalogeista paikallisen kirjastonsa sijaan, johon ilmoitti turvautuvansa vain 12% vastaajista (Zickuhr et al., 2012, 24).

Käyttäjille uusi teknologia on joskus ongelmallista. Pelkkä kirjastokortin numero ei välttämättä riitä, vaan joskus e-kirjapalvelu tarvitsee erilliset käyttäjätunnukset. Eräs yleisimmistä niin kirjastotyöntekijöiden kuin asiakkaidenkin suusta kuulluista toiveista on e-kirjojen parempi implementointi kirjaston tietokantaan. Myös latausprosessi voi sisältää monta eri vaihetta. Ensin tiedoston voi joutua lataamaan tietokoneelle, minkä jälkeen se pitää vielä siirtää erillisellä kaapelilla kannettavalle laitteelle. Pahimmassa tapauksessa vasta tässä vaiheessa huomaa, että tiedostoformaatti on väärä eikä teos aukene lainkaan. Verkkokirjakaupoissa sen sijaan on usein tarjolla laitteelle räätälöity sovellus, jonka avulla lataaminen onnistuu yhdellä klikkauksella. (Zickuhr et al., 2012, 50 ; 56-58.)

Vaikka asiakkaat ovat enimmäkseen tyytyväisiä e-kirjojen laina-aikoihin, uusintamahdollisuuden puuttuminen ärsyttää. E-kirja lakkaa toimimasta automaattisesti laina-ajan kuluttua umpeen, käyttäjän ollessa tilanteessa voimaton. Hyvällä onnella teoksen voi lainata saman tien uudestaan, mutta jos kyse on uutuudesta tai muuten suositusta nimekkeestä, voi varausjonossa mennä viikkoja.

Eräs yleisimpiä asiakkaiden suusta kuultuja kysymyksiä onkin, kuinka sähköisessä muodossa olevia tiedostoja voi olla rajallinen määrä. Kirjastojen onneksi useamman e-kirjakopion hankkiminen kysynnästä aiheutuneen paineen keventämiseksi on teknisestä näkökulmasta varsin triviaali prosessi. Ongelmaksi muodostuvat lähinnä kustannukset. (Zickuhr et al., 2012, 51 ; 59-60.)

Niin kirjaston käyttäjien kuin henkilökunnankin mielestä tulevaisuuden ihanteena on maailma, jossa painetut ja e-kirjat ovat sisältömuotoina täysin rinnakkaiset ja harmoniset. Toiveena on, että jokaisesta julkaistusta teosta olisi helposti saatavilla niin painettu versio, e-kirja, kuin äänikirjakin. Lisäksi asiakkaat ovat toivoneet, että useampi kirjasto lainaisi e-kirjatiedostojen lisäksi myös lukulaitteita. Kirjastohenkilökunnan näkökulmasta ihannemaailmassa e-kirjoilla ei olisi varausjonoja ja kaikki tarjonta, niin sähköinen kuin fyysinenkin, löytyisi samasta tietokannasta. Tähän tulevaisuuteen on kuitenkin kirjastolaisten mukaan vielä matkaa, johtuen lähinnä laitehankinnoista aiheutuvista kustannuksista, tekijänoikeuksista sekä kirjastojen, palveluntarjoajien ja kustantajien välisistä kiemuraisista suhteista. Kirjastoissa seurataankin mielenkiinnolla, mitä tulevaisuus tuo tullessaan. (Zickuhr et al., 2012, 59-60 ; 73-74.)

4.21 Sendze & Van Court, 2013

Sendze ja Van Court (2013) kuvailevat tapausta, jossa kirjasto irtautui kaikista "avaimet käteen" -ratkaisuja tarjoavista e-kirjakokoelmien levittäjistä ja päätti kehittää täysin oman palvelunsa. Kyse on Coloradon osavaltiossa sijaitsevan Douglassin piirikunnan kirjastoista, jotka lähtivät toteuttamaan e-kirjapalvelujen ihannetta, jossa kirjasto omistaa tarjoamansa nimekkeet eikä vain toimi välikätenä lisensoituun palveluun.

Palvelu toimii kirjaston ja ulkopuolisen alihankkijan yhdessä suunnitteleman verkkopalvelun päällä, joka perustuu avoimen koodin sovelluksille. Vaikka palvelun alkuunsaattamisessa tarvittava osaaminen hankittiin ulkopuolelta, sen jatkuvan toiminnan varmistamiseksi kirjaston palvelukseen on sittemmin palkattu täysiaikainen web-kehittäjä. (Sendze & Van Court, 2013, 19.)

Hanke sai alkunsa vuonna 2010, kun kirjastossa havaittiin useita epäkohtia markkinoita johtavassa OverDrive -palvelussa. Päällimmäisinä nousivat pintaan aineistojen saatavuus ja saatavilla oleviin teoksiin liittyvät käyttörajoitukset, joiden puitteissa kustantajat olivat määrittäneet kirjastoille lähes

sietämättömiä ehtoja. Lisäksi joidenkin kustantajien sähköisessä muodossa julkaisemat teokset puuttuivat palvelun tarjonnasta kokonaan, koska ne eivät halunneet antaa e-kirjojaan kirjastokäyttöön. Myös sähköisten kopioiden hinnat saattoivat olla merkittävästi suuremmat kuin vastaavien painettujen teosten. (Sendze & Van Court, 2013, 18.)

Kirjasto ei myöskään pitänyt siitä, että OverDriven kautta tarjottuja nimekkeitä ei saanut suoraan liitettyä samaan tietokantaan muiden aineistojen kanssa. OverDrive saattoi myös yksipuolisesti nostaa käyttömaksujaan, ja kieltäytyessään maksamasta kirjasto menetti pääsyn hankkimiinsa e-kirjoihin. Sähköisestä kokoelmasta saattoi kadota nimekkeitä, jos käyttöehdot palveluntarjoajan ja kustantajan välillä muuttuivat. Myöskään kaukolainat eivät olleet mahdollisia. Lisäksi OverDriven tarjonnasta puuttuivat kokonaan omakustanteet, mikä on uudessa digitaalisessa maailmassa yksi nopeimmin kasvavia julkaisemisen muotoja. (Sendze & Van Court, 2013, 18.)

Douglasin piirikunnan kirjastot kykenevät nykyisin päättämään itse myös e-aineistojen osalta monista levittämiseen liittyvistä seikoista, kuten laina-ajoista ja käyttörajoituksista, ellei julkaisijan kanssa neuvotellussa sopimuksessa ole erikseen toista määritetty. Täysin avointa lainaus ei kuitenkaan ole. E-kirjapalvelussa sovelletaan sähköistenkin nimekkeiden osalta yksi laina kerrallaan -periaatetta, ja kopioihin sisällytetään julkaisijan edellyttämät DRM-suojaukset. (Sendze & Van Court, 2013, 19.)

Vaikka tarvittavan teknisen osaamisen tarjoavaan levityspalveluun turvautuminen on edelleen kirjastojen yleisin tapa hankkia e-kirjoja, Douglasin piirikunnan kirjastojen esimerkki osoittaa, että kirjaston on myös mahdollista hoitaa kaikki alusta loppuun omatoimisesti. Projektiin olennaisesti kuuluvan ohjelmistonkehityksen lisäksi tarpeen on ollut myös kehittää täysin uudet tavat, joilla e-kirjakokoelmaan liittyvä aineistonvalinta ja -hankinta sekä mainostus saadaan hoidettua. Prosessi myönnetään työlääksi, mutta sitä pidetään myös hyvin palkitsevana. (Sendze & Van Court, 2013, 19 ; 21.)

4.22 Maceviciute & Wilson, 2013

Maceviciute ja Wilson (2013) kuvailivat käynnissä olevaa tutkimusta, joka tarkastelee e-kirjojen asemaa Ruotsin yleisissä kirjastoissa. Vaikka Ruotsi on useimmilla lukutaidon ja teknologisen

kehityksen mittareilla tarkasteltuna yksi maailman kehittyneimpiä maita, e-kirjoihin liittyvä kehitys on ollut kansankodissa kuoppaista. Maassa julkaistujen e-kirjojen osuus oli vuonna 2011 vain 1% kaikkien teosten lukumäärästä, ja vain noin 0,5% ruotsalaisista luki e-kirjoja päivittäin tai lähes päivittäin. (Maceviciute & Wilson, 2013, 29.)

Tehdyt tutkimukset osoittavat kuitenkin, että e-kirjojen kysyntä on ollut Ruotsissa kovassa kasvussa. Ruotsin kansalliskirjaston julkaisemassa raportissa todettiin, että e-kirjalainojen määrä Ruotsin yleisissä kirjastoissa oli kasvanut 289% vuosien 2009 ja 2012 välillä. (Maceviciute & Wilson, 2013, 30.)

Maceviciuten ja Wilsonin oma tutkimus toteutettiin surveymuotoisena lokakuussa 2012, ja se lähetettiin kaikkiin Ruotsin 291 yleiseen kirjastoon. 35 monivalinta- ja kourallisen avoimia kysymyksiä sisältäneeseen kyselyyn saatiin 185 kokonaista ja 40 osittaista vastausta. (Maceviciute & Wilson, 2013, 30.)

95% vastauksen antaneista kirjastosta ilmoitti tarjoavansa e-kirjoja. Kysyttäessä miksi, yleisimmiksi syiksi listattiin asiakkaiden kysyntä, halu tarjota nykyaikaan soveltuvaa palvelua ja sen toteaminen, että e-kirja vain kuuluu kirjastoon luonnollisena osana siinä missä painettukin kirja. Jotkin vastaajista ilmaisivat myös, että he toivovat e-kirjojen vetävän kirjastoon uusia käyttäjiä. (Maceviciute, & Wilson, 2013, 31.)

Ruotsissa toimii yksi monopoliaseman omaava e-kirjoja tarjoava levittäjä, nimeltään Elib. Se on muodostettu Ruotsin neljän suurimman kirjankustantamon yhteistyön tuloksena. Sen tarjoama lisenssimalli on saanut osakseen kovaa kritiikkiä, sillä kirjastot joutuvat maksamaan levittäjälle 20 kruunua (n. 2,5 euroa) jokaista yksittäistä lainakertaa kohti. Vaikka tämä on vielä kohtuullinen hinta vähemmän kiertävää aineistoa ajatellen, kirjastojen kustannukset nousevat nopeasti uutuuksien tai muuten kysytyjen nimekkeiden kohdalla. (Maceviciute & Wilson, 2013, 29 ; 33.)

Aineistonvalinta on asia, jonka kirjastot katsovat kuuluvan omaan vastuualueeseensa. Vastaajista moni oli sitä mieltä, että Elib lähinnä rajoittaa heidän mahdollisuuksiaan tehdä tarjontaansa koskevia päätöksiä. Heidän ainoa vaihtoehtonsa on ollut joko ottaa tai jättää levittäjän tarjoama aineisto. Elibiä kritisoitiin myös siitä, että uutuuudet saattoivat ilmestyä valikoimiin kuukausia painetun version julkaisun jälkeen, ja nimekkeitä saatettiin vetää tarjonnasta yksipuolisella päätöksellä. Lisäksi nuorten- ja lastenkirjojen tarjonta nähtiin olemattomaksi. Kirjastoja ärsytti

myös se, etteivät e-kirjojen viitetiedot näkyneet oletuksena kuin Elibin omassa, kirjastoista erillisessä tietokannassa. 68% vastaajista oli yrittänyt korjata tätä epäkohtaa kopioimalla viitteet myös omaan tietokantaansa. (Maceviciute & Wilson, 2013, 32-33.)

Vastanneista kirjastoista 99% mainosti e-kirjapalveluaan kirjaston kotisivujen kautta, mutta muut keinot olivat harvinaisempia. Vain hieman yli puolet, n. 56% jakoi kirjaston tiloissa mainoslehtisiä tai muuta vastaavaa materiaalia, ja vain 29% tarjosi muodollista opastusta, kuten oppitunteja e-kirjojen käytössä. 92% tarjosi kuitenkin edes jonkinlaisia ohjeita, vähimmilläänkin yksinkertaisia neuvoja koskien e-kirjojen lataamista kirjaston verkkosivujen kautta. Sen sijaan harvinaisempaa oli esimerkiksi lukulaitteiden käyttöön kohdistuva neuvonta. 52% kirjastoista ilmoitti antavansa laitteiden hankintaan liittyviä suosituksia tai vinkkejä, ja 41% oli valmis auttamaan laitteisiin liittyvien teknisten ongelmien ratkaisussa. (Maceviciute & Wilson, 2013, 31-32.)

Tutkimusta varten kerätyistä tiedoista on selvinnyt, että Ruotsissa toimivien yleisien kirjastojen mielestä suurin este e-kirjojen läpimurrolle löytyy Elib-palveluntarjoajasta, jonka käyttöehtoihin ei oltu ensinkään tyytyväisiä. Harvinaisen tiukat ehdot on mahdollistanut ennen kaikkea se, etteivät e-kirjat eivät ainakaan toistaiseksi kuulu Ruotsin kirjastojen toiminnasta määrävän lain piiriin. Tilastojen mukaan painettujen kirjojen lainamäärät ovat laskussa, eikä e-kirjoista aivan liian suppean tarjonnan vuoksi ole vallitsevissa oloissa tämän kehityksen korjaajaksi. Monet Ruotsin kirjastoista ovatkin ryhtyneet hankkimaan e-aineistoja suoraan ulkomaisilta kustantajilta, toivoen tämän luovan painetta, joka vapauttaisi markkinat myös kotimaassa. (Maceviciute & Wilson, 2013, 33-34.)

4.23 Ross, 2013

Ross (2013) tutki, kuinka Uudessa-Seelannissa sijaitsevan Christchurchin kaupunginkirjaston asiakkaat käyttävät kirjaston tarjoamia e-kirjakokoelmia. Kvantitatiivinen aineisto kerättiin kiertämällä kahdessa kirjaston toimipisteessä kysymässä asiakkailta, olisiko heillä aikaa täyttää aihetta käsittelevä pienimuotoinen kyselylomake. Kieltäytyneille tarjottiin mahdollisuutta vastata kyselyyn myös Internetissä. Kyselyyn saatiin yhteensä 100 vastausta, joista 20 oli verkkovastauksia. Tämän lisäksi kahta kirjaston työntekijää haastateltiin, että e-kirjoihin liittyviä kommentteja saataisiin myös henkilökunnalta. (Ross, 2013, 14-16 ; 18.)

70% vastaajista ilmoitti, että kaikista kirjaston tarjoamista sisältömuodoista he suosivat ennen kaikkea painettuja kirjoja. 24% totesi, ettei suosi mitään muotoa puoleen tai toiseen, ja e-kirjat ilmoitti suosikikseen vain kaksi sadasta vastaajasta. Kukaan vastaajista ei kuitenkaan todennut, että lainaisi e-kirjoja selvästi painettuja enemmän. Painettuja kirjoja suosittiin mm. siksi, että painettu kirja vain "tuntuu" - ja tuoksuu - käsissä paremmalta, ja niiden lukeminen rasittaa vähemmän silmiä. Kirjaston e-kirjakokoelmaa ei myöskään yksinkertaisesti pidetty kovin kattavana. (Ross, 2013, 19-20.)

Noin 70% vastaajista tiesi, että kirjasto tarjoaa e-kirjoja. Kuitenkin vain 39% näin vastanneista (27% kaikista vastaajista) oli lainannut nimekkeen kirjaston sähköisestä kokoelmasta. Hieman suurempi osuus (30%) oli kuitenkin joskus ostanut e-kirjan. Yleisin syy olla käyttämättä e-kirjakokoelmaa (56% kielteisesti vastanneista) oli se, ettei asiakas omistanut sopivaa lukulaitetta. Muita usein toistuvia syitä olivat, ettei vastaaja tiennyt kuinka e-kirjoja lainataan tai ollut edes tietoinen sähköisen kokoelman olemassaolosta. Myös yhteensopivuusongelmia manattiin. Niistä yleisimmin sitä, ettei kirjaston tarjoamia e-kirjoja voinut lukea Kindlellä. (Ross, 2013, 21-23 ; 25.)

Kokoelman laajuuteen ja sen sisältämiin nimekkeisiin oltiin yleisesti varsin tyytymättömiä. Yli puolet (57%) e-kirjakokoelmaa käyttäneistä vastaajista oli sitä mieltä, ettei kokoelma vastannut heidän henkilökohtaisia tarpeitaan. Eräs useasti toistuva syy oli se, ettei kokoelmassa ollut paljoakaan teoksia uusiseelantilaisilta tai australialaisilta kirjailijoilta. 49% kaikista vastaajista totesi, että voisi käyttää kokoelmaa sen ollessa laajempi. (Ross, 2013, 23.)

Jotkut vastaajista eivät halunneet käyttää kokoelmaa, koska elektronisten tiedostojen samanaikaisten lainaajien keinotekoinen rajoittaminen tuntui typerältä. 78% sähköistä kokoelmaa hyödyntäneistä totesi kuitenkin, että itse lainausprosessi oli varsin yksinkertainen ja helposti omaksuttavissa. Jotkut tosin olivat sitä mieltä, että vaikka kokoelman selaaminen oli helppoa, tarvittavien ohjelmistojen lataaminen ja asentaminen oli vaikeaa. (Ross, 2013, 23-25.)

Kirjaston työntekijöiden kommentit heijastelivat melko tarkasti asiakkaiden tunteja. Heidänkin mielestään sähköisen kokoelman suppeus - 10 000 nimekettä noin miljoonaan painettuun niteeseen verrattuna - ei saanut asiakkaita innostumaan siitä. Kokoelmassa oli kuitenkin hyvin vähän aineistoa, jota ei olisi lainattu lainkaan. Erityisesti rakkausromaanit vaikuttivat olevan hyvin suosittuja. Kiinnostuksen keskittymisestä tiettyihin lajityyppeihin voi kuitenkin muodostua itseään

ruokkiva kehä. Kirjaston on helppo tyytyä hankkimaan lisää sen tyyppisiä nimekkeitä, joita jo lainataan. Tämä lisää käyttöastetta niistä pitävän käyttäjäkunnan keskuudessa, mutta ei tuo uusia käyttäjiä. (Ross, 2013, 26.)

E-kirjakokoelman käyttötilastoissa on nähty selviä piikkejä sisältäviä ajanjaksoja. Näin käy esimerkiksi pitkinä pyhäviikonloppuina ja lomakausina, kun kirjasto on suljettuna. Myös joulunjälkeisajan on havaittu olevan aktiivista, koska asiakkaat ovat saaneet lukemiseen soveltuvia laitteita pukinkontista. (Ross, 2013, 26-27 ; 30.)

Palveluntarjoajan valinnassakin on omat ongelmansa. Christchurchin kaupunginkirjasto käyttää pääosin OverDrivea, jonka kanssa pulmia aiheuttaa se, etteivät kaikki levittäjän nimekkeet ole tarjolla jokaisessa maailmankolkassa. Aineistonvalitsijoita harmittaa tarkastella luetteloa ja sitten havaita, että teos on saatavilla vain Yhdysvalloissa. Myös asiakkaiden voi olla vaikea ymmärtää, miksi kirjasto ei vain voi ottaa tiettyä nimekettä kokoelmaansa, varsinkin jos he tietävät sen olevan saatavilla sähköisessä muodossa. Yksi mahdollisuus laajentaa kokoelmaa olisi ryhtyä useamman levittäjän asiakkaaksi, mutta niiden kaikkien tarjontaa voisi olla vaikea yhdistää yhdeksi palveluksi. Kirjasto pelkää, että asiakkaiden ohjaaminen useampaan eri e-kirjaluetteloon onnistuisi vain herättämään hämmennystä. (Ross, 2013, 27-28.)

Kirjaston työntekijät arvioivat, että e-kirjan lainausprosessi on helpottunut sitten palvelun käyttöönoton, mutta epäilevät, ettei e-kirjan lainaus koskaan tule olemaan yhtä helppoa kuin painetun niteen. Merkittävä osa kirjaston palvelupuhelimeen tulevista soitoista on koskenut e-kirjojen lainaamista. On asiakkaita, jotka tarvitsevat varsin tarkat ohjeet; heitä, jotka kykenevät itse selviämään ongelmista; ja heitä, jotka eivät selviä ongelmistaan mutta eivät halua myöskään kysyä apua. Viimeksi mainitut eivät välttämättä yritä e-kirjan lainaamista uudestaan, vaikka järjestelmä saataisiinkin muokattua helppokäyttöisemmäksi. (Ross, 2013, 28-29.)

Vaikka Christchurchin kaupunginkirjastossa oltiin havaittu koko tukku e-kirjojen käyttöön liittyviä ongelmia, henkilökunta oli kuitenkin luottavainen tulevaisuuden suhteen. Monien näistä ongelmista uskotaan ratkeavan, kunhan kokoelmaa saadaan laajennettua ja tekniikka muuttuu entistä helppokäyttöisemmäksi. (Ross, 2013, 29.)

4.24 APLA, 2014

Australian yleisten kirjastojen allianssi APLA (2014) julkaisi lyhyen raportin, jossa vertailtiin e-kirjatilannetta Australian yleisissä kirjastoissa vuosien 2013 ja 2014 välillä. Tammikuussa 2013 APLA teki e-kirjoja koskeva kyselyn laajemman kirjastojen ja Internetin käyttöä koskevan tutkimuksen yhteydessä. Kysely lähetettiin 780 yleiseen kirjastoon, ja siihen saatiin 190 vastausta. Toinen kysely tehtiin toukokuussa 2014, ja se koski yksinomaan e-kirjoja. Se lähetettiin 480 yleiseen kirjastoon, ja se tuotti 72 vastausta. Australiassa on yhteensä n. 1500 yleistä kirjastoa. (APLA, 2014, 1.)

Vuosien 2013 ja 2014 välisenä aikana lähes kaikki australialaiskirjastot olivat alkaneet tarjota e-kirjoja. Vuonna 2013 e-kirjoja löytyi 69 prosentilta vastaajista, kun taas vuoden 2014 kyselyssä 97% ilmoitti omistavansa sähköisen kokoelman. Australian yleisten kirjastojen kokoelmien keskiarvoksi on laskettu n. 200 000 nimekettä, joista e-kirjojen osuus oli n. 12 000. Keskimäärin e-kirjakokoelmat vastaavat siis n. 5-6% kirjastojen kokonaiskokoelmista. (APLA, 2014, 2-3.)

Asiakkaat eivät kuitenkaan ole e-kirjoja vielä löytäneet. 53 prosentissa kirjastoista e-kirjakokoelman osuus kokonaislainauksesta oli vain yhden prosentin tai vähemmän ja enimmilläänkin vain noin viisi prosenttia. Noin kahdessa kolmasosassa kirjastoista ei ollakaan tyytyväisiä tutkimushetken e-kirjatarjontaan. Erityisesti kokoelmiin kaivataan lisää bestsellereitä ja materiaalia sekä paikallisilta että muuten suosituilta kirjailijoilta. Henkilökunnalla on tekemistä myös tekniikan opettelussa. 39% kirjastoista arvioi vuonna 2013, että kaikki tai lähes kaikki työntekijöistä osaavat ladata e-kirjoja ja käyttää lukulaitteita, ja 58 prosentissa näihin tehtäviin pystyviä löytyy ainakin muutama. Vuonna 2014 vastaavat luvut olivat 41 ja 59 prosenttia. (APLA, 2014, 2 ; 4.)

Yleisimmät syyt, miksi e-kirjoja ei vielä kaikista kirjastoista löydy, näyttäisivät olevan kustannuspohjaisia. Vuoden 2013 tutkimuksessa 76% niistä kirjastoista, jotka eivät tarjonneet e-kirjoja, ilmoittivat syyksi rahoituksen puuttumisen. 2014 samaan syyhyn vetosivat käytännössä kaikki kirjastot joilla ei e-kirjoja vielä ollut. Varsin yleisiä syitä olivat myös tekniset ongelmat (54% v. 2013), lisensointiin liittyvät rajoitukset (39%) ja liian suppea tarjonta (32%). (APLA, 2014, 3.)

Vuonna 2013 kirjastoista 55% oli sisällyttänyt e-kirjatietueet samaan tietokantaan muun aineiston kanssa, ja 30 prosentissa tapauksista varsinaiset e-kirjatiedostot pystyi myös lataamaan sen kautta. 2014 vastaavat luvut olivat 71 ja 23 prosenttia. Myös lukulaitteiden lainausmahdollisuudet näyttivät hienoisesti nousseen, 19 prosentista 24 prosenttiin. (APLA, 2014, 4.)

Kirjastohenkilökunnan kommenteissa toistuvat tutut ongelmat. Suositujen teosten tarjonta on liian suppeaa, yhteistyö kustantajien ja palveluntarjoajien kanssa ei ole saumatonta, ja e-kirjat haluttaisiin näkyviin samaan tietokantaan muun materiaalin kanssa. (APLA, 2014, 5-6.)

4.25 Library Journal, 2014

Library Journal on tarkastellut vuodesta 2010 lähtien vuosittain Yhdysvaltain yleisten kirjastojen ja koulukirjastojen käyttöä ja koonnut löydöksensä kattavaan raporttiin. Tässä tarkastellaan huhti-heinäkuussa 2014 toteutetun kyselyn tuloksia. Kysely lähetettiin yleisille kirjastoille Library Journalin oman uutiskirjeen mukana. Siihen vastasi yhteensä 538 yleistä kirjastoa, joukossa niin kooltaan pieniä maaseutukirjastoja kuin satoja tuhansia palvelevia suurten asutuskeskusten kirjastojakin. (Library Journal, 2014.)

Vastanneista kirjastoista 95% tarjosi kokoelmissaan e-kirjoja. Vuoden 2010 tutkimuksessa vastaava luku oli noin 70%, joten on paikallaan sanoa, että e-kirjoista on vajaassa neljässä vuodessa tullut amerikkalaisissa yleisissä kirjastoissa arkipäivää. Niissä kirjastoissa, joissa ei tarjota e-kirjakokoelmaa, yleisimmäksi syyksi sen puutteelle nousi e-aineistojen tarjoamisen kustannukset. Niitä valitteli 70% tästä osuudesta. Muita syitä, kuten teknologian parantumisen odottelua tai asiakkaiden kiinnostuksen puutetta harmitteli parhaimmillaankin vain viidennes näistä kirjastoista (n. 1% kaikista vastaajista), joten nämä seikat eivät ole kirjastoille enää minkäänlainen ongelma. (Library Journal, 2014, 20-23.)

E-kirjakokoelman laajuus oli vastanneissa kirjastoissa keskimäärin 10 000 nimekkeen luokkaa, mikä oli noin 3000 nimekettä enemmän kuin vuonna 2010. Vastanneista kirjastoista 22% oli ylläpitänyt e-kirjakokoelmaa vain joko kaksi vuotta tai lyhyemmän ajan. E-kirjojen kysyntäkin on ollut jatkuvassa nousussa, joskin käyrä on hieman tahtunut nopeimman kasvun huipusta, joka havaittiin vuonna 2012. Vuonna 2014 kirjastoista 58% havaitsi lievää nousua kysynnässä

edellisvuoteen verrattuna, ja 33% arvioi kasvun merkittäväksi. (Library Journal, 2014, 26-30 ; 40.)

Kirjastohenkilökunnan omakohtaisissa kokemuksissa toistuvat aiemmilta vuosilta tutut teemat. E-kirjojen katsotaan olevan sisältömuoto, joka rikastuttaa kirjastojen kokoelmia entisestään, eivätkä ne millään lailla uhkaa painettujen kirjojen käyttöä. Innokkaimmat e-kirjojen käyttäjät lukevat myös paljon painettuja kirjoja. Käyttötilastoissa havaitaan selviä piikkejä pitkien lomakausien jälkeen. E-kirjakopioiden hankintakustannukset ovat kuitenkin monen mielestä edelleen liian korkeat painettuihin verrattuna. (Library Journal, 2014, 41-42 ; 93.)

Kirjastoissa tarjotut e-kirjat kattavat kaikki tunnetut lajityypit. Kaunokirjallisuutta oli keskimäärin kolme neljäsosaa (76%) kokoelmista, kun painettujen teosten osalta sama luku oli 57%. Aikuisille tarkoitettun materiaalin osuus oli keskimäärin 70% sähköisistä kokoelmista. Käytännössä kaikki vastanneista kirjastoista tarjosi aikuisille suunnattua kaunokirjallisuutta, ja yli 90% tarjosi myös aikuisten tietokirjoja, nuorten aikuisten kaunokirjallisuutta ja lastenkirjoja. Noin neljä viidestä tarjosi myös aivan pienimmille suunnattuja kuvakirjoja ja lapsille tai nuorille tarkoitettuja tietokirjoja. Hieman harvinaisempaa oli ainoastaan ns. käsikirjastomateriaali, jota tarjosi e-muodossa vain joka toinen kirjasto. (Library Journal, 2014, 46-48.)

Kaunokirjallisuuden genreistä suosituimpia olivat (ylipäättään bestsellereiden lisäksi) jännityskirjallisuus, jonka arvioi kolmen suosituimman genren joukkoon 58% vastaajista, sekä rakkausromaanit, jotka nosti tähän joukkoon 56%. Tieteis- tai fantasiakirjallisuus sen sijaan olivat selvästi erottuvia lajityyppejä vain 1% vastanneista kirjastoista. Tietokirjoista selvästi kysytyimpiä olivat muistelmat ja elämäkerrat, jotka mahtuivat top-kolmeen 56% kirjastoista. Terveystietoon liittyviä teoksia lainattiin paljon noin 15% kirjastoista ja tietokoneita ja teknologiaa käsittelevää kirjallisuutta 5 prosentissa. (Library Journal, 2014, 50-54.)

Vaikka sähköisen julkaisemisen aikakautena kynnys saada tuotoksensa laajempaan jakeluun on merkittävästi madaltunut, kirjastojen tarjonnassa tämä ei vielä näkynyt. Vain 20% vastaajista totesi tarjoavansa pienkustantamojen julkaisemia e-kirjoja ja 14% omakustanteita. Tämä johtuu pääosin siitä, että suurimmat ja yleisimmin käytetyt palveluntarjoajat tekevät yhteistyötä pääosin suurten kustantamojen kanssa. Harvinaisempaa materiaalia tarjoavat olivat yleensä suurten asutuskeskusten kirjastoja, joilla oli käytössään paremmat resurssit löytää vaihtoehtoisia lähteitä ja tehdä yhteistyötä niiden kanssa. (Library Journal, 2014, 56-57.)

E-kirjojen sisällyttäminen samaan tietokantaan kirjaston muun materiaalin kanssa on yleistynyt. 85% kirjastoista ilmoitti, että asiakkaat pystyvät tarkastelemaan kaikkia aineistoja yhdestä ja samasta lähteestä. Kysyttäessä e-kirjakokoelmien käyttöä haittaavista tekijöistä, tätä pitikin ongelmana enää vain 10% vastaajista. Huomattavasti yleisempiä olivat järjestelmien käytettävyyteen liittyvät ongelmat (66%), asiakkaiden tietämättömyys e-kirjakokoelman olemassaolosta (61%), e-kirjojen rajoitettu saatavuus joko kustantajan tarjonnasta tai pitkistä varausjonoista johtuen (n. 50%) - tai yksinkertaisesti se, että kirjaston käyttäjät yhä suosivat painettuja kirjoja (39%). Huomionarvoista on, että asiakkaiden tietämättömyys e-kirjakokoelman olemassaolosta on edelleen merkittävä ongelma. Kirjastoilla on täten edelleen työtä tehtävänä e-kirjatarjonnan mainostamisessa. Pelkkä viitteiden sisällyttäminen muuhun tietokantaan ei riitä. (Library Journal, 2014, 58-61.)

Merkittävimpien ongelmienkin osalta kehitys on kuitenkin ollut positiivista. Esimerkiksi käytettävyysongelmien raportointi oli vähentynyt vuoteen 2011 verrattuna noin 10 prosenttia. Suositujen teostenkin tarjonnassa oli tapahtunut huomattavia parannuksia. Vuonna 2013 joka toinen kirjasto arvioi, että jonkin tietyn e-kirjanimikkeen puute oli lähes päivittäinen asiakaspalautteen aihe, kun taas vuotta myöhemmin samaa valitteli vain 33% kirjastoista. Vuonna 2013 pitkien varausjonojen kanssa tuskailtiin säännöllisesti 42 prosentissa kirjastoista, kun taas vuonna 2014 vastaava luku oli pudonnut 32 prosenttiin. Huolimatta lisääntyneestä helppokäyttöisyydestä ja parantuneesta tarjonnasta, varsin yleisiä olivat kuitenkin edelleen asiakkaat, jotka halusivat kirjastohenkilökunnan näyttävän kuinka e-kirjoja lainataan. He olivat lähes päivittäinen tai viikottainen näky noin 85 prosentissa kirjastoista, eikä laskua edellisvuosilta ollut tapahtunut käytännössä lainkaan. Joissain kirjastoissa oltiin kuitenkin havaittu, että säännöllinen muodollisen opastuksen tarjoaminen oli vähentänyt perustason käyttöön liittyviä kysymyksiä. (Library Journal, 2014, 62-66.)

E-kirjakokoelmat laajentuvat hitaasti mutta varmasti. Tutkimusta edeltävän budjettivuoden aikana amerikkalaisiin yleisiin kirjastoihin oli hankittu keskimäärin 565 uutta nimekettä (Library Journal, 2014, 74). Kaksi kolmasosaa kirjastoista arvioi, että ne olivat joutuneet jyvittämään hankintabudjettiaan uudelleen e-kirjojen vuoksi. Eniten oli leikattu käsikirjastoon hankittaville teoksille suunnatuista varoista ja toiseksi eniten painetusta kirjoista. Kuitenkin vain 21% kirjastoista arvioi, että hankkii nykyään vähemmän painettuja kirjoja kuin aiemmin. Aineistonvalinnan seulaa oli tihennetty yleisimmin painettujen tietokirjojen kohdalla. (Library Journal, 2014, 78-79 ; 81.)

Hankintamalleista yleisin oli edelleen lisenssillä hankittu nimeke, jonka käyttöä on jotenkin rajoitettu. Se oli käytössä 68% vastanneista kirjastoista. Tällä viitattiin erityisesti HarperCollins -kustantamon määrittämiin ehtoihin, jotka sallivat kirjaston lainata yhtä nimekettä vain 26 kertaa ennen kuin sitä koskeva lisenssi tulee uusia. 52% oli hankkinut myös teoksia, jotka sai kertamaksulla rajattomaan käyttöön. Uutena periaatteena 42% vastaajista oli omaksunut asiakkaiden toivomuksiin pohjautuvan hankinnan. Tässä mallissa nimeke lisättiin kokoelmaan vasta asiakkaiden osoittaessa siihen kiinnostusta. Tämän oli havaittu ehkäisevän paljon e-kirjoja koskevaan aineistonvalintaan liittyvää epäröintiä. (Library Journal, 2014, 83-87.)

Noin kaksi kolmasosaa vastaajista kuului konsortioon, jossa kirjastot tekevät yhteistyötä e-kirjojen hankinnassa. Konsortioyhteistyö on ollut selvästi suositumpaa pienten (alle 100 000 asukkaan alueita palvelevien) kirjastojen kuin suurissa asutuskeskuksissa toimivien kohdalla. Ensimmäisistä 83% teki konsortioyhteistyötä, suurista kirjastoista vain noin viidennes. Pienille se voi olla jopa välttämättömyys kustannuksien pitämiseksi kohtuullisina. (Library Journal, 2014, 88-89.)

Levityspalveluista OverDrive oli edelleen selvä markkinajohtaja 91 prosentin osuudella. Seuraavaksi suurin ei-erikoistunutta aineistoa levittävä toimija oli 3M Cloud Library, jonka palveluksia käytti 15% vastaajista. Tekijänoikeusvapaita e-kirjoja levittävää Project Gutenbergia hyödynsi 31% kirjastoista. Täysin omaa järjestelmää, johon aineisto hankittiin suoraan kustantajilta, ylläpiti 2% vastaajista. (Library Journal, 2014, 90.)

Uutena sisällöntarjontamuotona, tai oikeammin tiedostolatauksiin perustuvan levityspalvelun varianttina yleisiin kirjastoihin ovat tekemässä tuloaan pilvipalvelut. Kysely paljasti, että noin 14% amerikkalaiskirjastojen e-kirjatarjonnasta ei ollut enää siirreltävinä tiedostoina, vaan ainoastaan luettavissa tavallisen verkkoselaimen tai muun laitteeseen asennetun pienoishjelman avulla. (Library Journal, 2014, 97.)

E-kirjan lukemiseen soveltuvien laitteiden valikoima on 2010-luvulla rikastunut merkittävästi. Kun kirjastoilta kysyttiin, mille laitteille asiakkaat e-kirjoja lataavat, taulutietokoneita käyttäviä asiakkaita löytyi 84% vastanneista kirjastoista. 78% kirjastoista ilmoitti, että heidän asiakkaansa lataavat teoksia varsinaisille e-readereille. Tablettien arvioidaankin vähitellen korvaavan dedikoidut e-kirjojen lukemiseen tarkoitetut laitteet. 48% keskuudessa asiakkaiden oli havaittu lukevan älypuhelimilta. Tietokoneen näytölle - joko kotona tai kirjastossa - oli nimekkeitä ladattu 30% kirjastoista. Kirjastojen julkiset tietokoneet olivat suosittuja etenkin suurissa asutuskeskuksissa,

joissa suuremmalla todennäköisyydellä palveltiin myös käyttäjäkuntaa, jolla ei ole varaa hankkia omia lukemiseen soveltuvia laitteita. (Library Journal, 2014, 96-99 ; 116.)

Kirjaston asiakaskunnan käyttämät laitteet voivat vaikuttaa myös kirjaston valitsemaan palveluntarjoajaan. Eräs vastaaja kommentoi, että he ovat käytännössä pakotettuja käyttämään OverDrivea, koska Kindle on asiakkaiden yleisin lukulaite ja OverDrive puolestaan toistaiseksi ainoa Kindle-yhteensopivia tiedostoja levittävä palveluntarjoaja. (Library Journal, 2014, 117.)

Vastanneista kirjastoista 32% tarjosi asiakkaiden käyttöön lukemiseen soveltuvia laitteita. 26% tarjosi laitteita kotilainaksi, kun taas 6% salli ainoastaan kokeilevan käytön kirjaston tiloissa. Kirjastojen suosikkilaite oli Kindle, jota tarjosi 59% näistä kirjastoista. Toisena oli NOOK jota tarjosi 43%, mutta moneen muuhunkin käyttöön soveltuvat taulutietokoneet olivat valtaamassa alaa. iPadeja tarjosi 28%, ja muiden tablettien saama suosio vaihteli neljän ja 23 prosentin välillä. (Library Journal, 2014, 100-102.)

Yksittäisiä lukemiseen soveltuvia laitteita löytyi yhdestä kirjastosta keskimäärin 19 kappaletta. Yleisimmin nämä olivat kirjastoja, joiden palvelualueella asui noin 100-500 tuhatta henkeä. 25-100 tuhatta henkeä palvelevista kirjastoista laitteita löytyi keskimäärin kahdeksan, ja tätä pienemmiltä paikkakunnilta neljä laitetta kirjastoa kohti. (Library Journal, 2014, 104.)

Pääosin laitteet oli varattu aikuisasiakkaiden käyttöön. Nuorten aikuisten käyttöön räätälöityjä laitteita löytyi 55% ja lasten käsiin tarkoitettuja 44 prosentissa kirjastoista. Mitä suurempaa potentiaalista käyttäjäkuntaa kirjasto palveli, sitä todennäköisempää oli, että kokoelmista löytyi kaikille ikäryhmille suunnattuja laitteita. Laitteiden käyttöä valvottiin usein poikkeavasti muihin materiaaleihin verrattuna. Näin ilmoitti toimivansa 61% laitteita lainaavista kirjastoista. Yleisimmin laitteen lainaajilta edellytettiin erillisen käyttäjäsovimuksen allekirjoittamista (41%) ja joissain tapauksissa myös 18 vuoden ikää (24%). Harvinaisempia olivat kirjastot, joissa käyttäjältä edellytettiin esimerkiksi kuvallista henkilötodistusta tai jopa täysin tai lähes sakkomaksutonta lainaustiliä, mutta näitäkin tapauksia esiintyi. (Library Journal, 2014, 106-107 ; 109-110.)

54 prosenttia kirjastoista ilmoitti, että lainattavilla laitteilla oli vain henkilökunnan valmiiksi lataamia e-kirjoja. 20% antoi asiakkaiden itse päättää mitä laitteelle ladataan, ja 25% suosi näiden mallien yhdistelmää. (Library Journal, 2014, 107.) 61 prosentissa tabletteja tarjoavista kirjastoista niille oli valmiiksi ladattu muitakin ohjelmistoja, kuten opetusohjelmia (Library Journal, 2014,

112). Eräs vastaajista kommentoi, että esiladatuista laitteista oli se etu, että ne sallivat kirjaston tarjota sähköisessä muodossa myös nimekkeitä, joita ei löytynyt levityspalvelun luettelosta (Library Journal, 2014, 117).

Kyselyn pohjalta havaittiin joitakin selkeitä trendejä, joita kohti tulevaisuuden kehitys näyttää olevan menossa. Laitekirjo on siirtymässä e-readereista kohti taulutietokoneita, älypuhelimia ja vastaavia mobiililaitteita, joilla voi tehdä paljon muutakin. Samalla tiedostoformaattien sekamelska saattaa lakata olemasta ongelma, sillä tabletit osaavat avata paljon moninaisemmille ohjelmille tarkoitettuja tiedostoja kuin varsinaiset lukulaitteet. Pilvipalveluiden arvioidaan yleistyvän, ja samalla kirjastoihin saattavat saapua myös muita mediasisältöjä suoratoistona tarjoavat palvelut. (Library Journal, 2014, 119.)

4.26 CILIP, 2014

Yhdistyneen kuningaskunnan kirjastoalan ammattiliitto CILIP julkaisi lokakuussa 2014 raportin, jossa esiteltiin lyhyesti muutamia Brittein saarten yleisten kirjastojen e-kirjakokoelmiin liittyviä tunnuslukuja. Helmikuussa 2014 Englannin 152 kirjastoyhtymästä 112 tarjosi e-kirjoja. Skotlannin 30 kirjastoyhtymästä niitä tarjosi 26, Walesin 22 yhtymästä kaikki, ja myös Pohjois-Irlannin yleisissä kirjastoissa oli tarjolla e-kirjoja. (CILIP, 2014, 4.)

Vuosien 2012-13 aikana näissä kirjastoissa rekisteröitiin n. 970 000 yksittäistä e-kirjan lainauskertaa. Luku on kuitenkin vain 0,4% kaikkien aineistojen tilastoiduista lainausmääristä. Uutuuksien hankkiminen sähköisessä muodossa on kirjastoille erityisen vaikeaa. Vaikka kaupallisilta markkinoilta löytyi elektroninen vaihtoehto 90 prosentille niistä painetuista teoksista, jotka olivat vuoden 2014 helmikuussa 50 eniten lainatun joukossa, julkaisijat olivat antaneet näistä vain seitsemän prosentin päätyä kirjastolevitykseen sähköisessä muodossa. (CILIP, 2014, 4.)

Jotkin kirjastot saattoivat vaatia kertamaksua jokaisesta e-kirjalainasta, koska lain mukaan ainoastaan painettujen teosten lainojen pitää olla maksuttomia. Oli myös mahdollista, että julkaisija edellytti maksua määrittämässään käyttöehdoissa. Ammattiliitto kuitenkin toivoo, että e-kirjalainat olisivat kautta linjan maksuttomia. Myös hankintahinnat olivat pilvissä. Yksittäinen e-kirjanimeke maksoi kirjastolle keskimäärin 40 puntaa, kun taas yksityishenkilö saattoi halvimmillaan hankkia

saman teoksen verkkokirjakaupasta vain noin yhden punnan hinnalla. (CILIP, 2014, 5-6 ; 8.)

Käyttöehdotkin olivat melko tiukkoja. Vain yksi lainaaja kerrallaan oli edelleen suosittu malli, ja myös lainauskertojen kokonaismäärää saatettiin rajoittaa. Kustantajat saattoivat myös päästää sähköisen nimekkeen kirjastolevitykseen vasta viikkojen tai jopa kuukausien päästä teoksen julkaisupäivästä. Jotkin kustantajat olivat myös vaatineet, ettei e-kirjatiedostoja saa lainata verkossa vaan ainoastaan kirjaston tiloissa. (CILIP, 2014, 5.)

Asiakkaiden valmiudet lukea e-kirjoja vaikuttivat hyviltä. Arviolta kolmessa neljäsosasta brittiläisistä kotitalouksista löytyi e-kirjan lukemiseen soveltuva kannettava laite, eli joko e-reader, taulutietokone tai älypuhelin (CILIP, 2014, 3). Jotkut ovat kuitenkin epäilleet e-kirjalainaamisen muodostavan kirjastojen asiakkaiden yksityisyyttä uhkaavan tietoturvariskin, koska ei ole täysin selvää millaisia tietoja heidän tekemistään lainoista jää eri palveluntarjoajien tietokantoihin (CILIP, 2014, 7).

5. Synteesi. E-kirjat yleisissä kirjastoissa

5.1 Tunnuslukuja ja keskiarvoja

Tämän tutkimuksen aineisto kohdistuu lähes yksinomaan kirjastoihin, jotka sijaitsevat pääkielenään englantia puhuvissa maissa, joissa on vallalla länsimainen, anglosaksinen kulttuuri; Yhdysvalloissa, Isossa-Britanniassa, Kanadassa, Australiassa ja Uudessa-Seelannissa. Esitellyistä 26 tekstistä 23 on peräisin näiltä alueilta. Huolimatta siitä, että maantieteellisesti nämä valtiot levittäytyvät eri puolille maailmaa, on aineistosta tunnistettavissa tiettyjä kirjastojen e-kirjakokoelmiin liittyviä varsin lähellä toisiaan olevia avainlukuja, jotka mahdollistavat synteesin luomisen ja joidenkin kattavampien keskiarvojen laskemisen.

Tutkimusten mukaan noin yhdeksän kymmenestä näissä maissa sijaitsevista yleisistä kirjastoista lainaa e-kirjoja. Yhdysvalloissa (esim. Genco, 2009; Library Journal, 2014) ja Australiassa (APLA, 2014) niitä löytyy noin 95 prosentissa kaikista kirjastoista. Brittein saarilla luku on hieman alhaisempi, kuningaskunnan eri osat yhteenlaskettuna suunnilleen 80% (CILIP, 2014). E-kirjojen

voisi ehkä päätellä yleistyneen muuallakin länsimaissa, sillä Maceviciuten ja Wilsonin (2013) Ruotsissa tekemä tutkimus tarjoaa samassa linjassa olevaa noin 95 prosentin osuutta. On tosin huomioitava, että lukuunottamatta CILIP:n Brittein saarilla tilastoimaa lukua, lähdeluvut on hankittu kyselytutkimuksilla. On siis mahdollista, että ainakin osassa niistä kirjastoista, jotka ovat jonkin näistä kyselyistä vastaanottaneet mutta joilla ei ole e-kirjakokoelmaa, ei olla vaivauduttu antamaan edes osittaista vastausta.

Vaikka varsinkin vuoden 2010 jälkeen julkaistut tiedot ilmaisevat e-kirjojen lainamäärissä huomattavaa kasvua (esim. Platt, 2011; Whitney, 2011; Felkner, 2012; APLA, 2014; Library Journal, 2014), kirjastojen kokonaiskäyttöön suhteutettuna e-kirjojen osuus näyttää olevan vielä varsin pieni. CILIP (2014) toteaa, että vain 0,4% kaikista Yhdistyneen kuningaskunnan kirjastolainoista oli sähköisiä, ja APLAn (2014) mukaan osuudet vaihtelevat yhdestä prosentista parhaimmillaankin noin viiteen. Zickuhr ja kumppanit (2012) totesivat, että vain 2% amerikkalaisista kirjastojen käyttäjistä oli lainannut e-kirjan tutkimuksen toteutusta edeltäneen vuoden aikana. Kirjastoissa onkin herätty kohentamaan e-kirjojen näkyvyyttä markkinoimalla uuden ajan palvelua myös verkon ulkopuolella, kuten esimerkiksi Gencon (2009) tai Zickuhrin ja kumppaneiden (2012) tutkimuksista selviää. Käytännön kokemukset aktiivisesta promotoinnista ovat olleet pääosin positiivisia, kuten käy ilmi Palmerin (2011b) ja Drudan (2012) kirjoituksista.

Keskimääräisen sähköisen kirjastokokoelman suuruus on tutkimusten mukaan noin 10 000 nimekettä. Luku löytyy esimerkiksi Library Journalin (2014) Yhdysvaltain kirjastoja käsittelevästä tutkimuksesta, ja Ross (2013) ilmoittaa saman määrän tarkastellessaan Uuden-Seelannin Christchurchin kaupunginkirjaston käyttöä ja sen kokoelmia. Gencon (2009) kyselyyn vastanneiden kirjastojen keskiarvo oli runsaat 13 000, ja APLA (2014) ilmoitti, että tyypillisessä australialaiskirjastossa nimekkeitä on tarjolla keskimäärin 12 000. Tällä on mahdollista osittain selittää myös e-kirjojen matalaksi jäävää käyttöprosenttia, sillä luku on vain murto-osa keskikokoisen kirjaston painettujen niteiden kokoelmasta. Esimerkiksi Yhdysvaltain kirjastojen keskusjärjestö ALA:n vuonna 2012 julkaiseman raportin mukaan amerikkalaiskirjastojen kokoelmien laajuus vuonna 2011 (kaikki aineistot mukaan laskettuna) oli keskimäärin 300 000 nimekettä (Reid, 2012).

5.2 E-kirja ennen vuotta 2010

Korkeila (2007) tutki e-kirjojen leviämistä kirjastoihin Everett Rogersin vuonna 1962 julkistaman innovaation diffuusion teorian kautta. Sen mukaan uusi teknologia alkaa yleistyä valtaväestön keskuudessa, kun nk. "varhaisten omaksujien" määrä saavuttaa kriittisen massan. Tällöin tieto innovaation hyödyllisyydestä leviää niin laajalle, että tekniikan kehityksestä kiinnostumattomatkin alkavat nähdä sen edut.

Tämän tutkimuksen aineiston pohjalta voi sanoa, että e-kirjojen ja yleisten kirjastojen suhteessa 2010 oli ratkaiseva vedenjakajavuosi. Tämän voi nähdä etenkin Duncanin (2010 ; 2011) varsin otolliseen aikaan toteuttamista käyttäjätutkimuksista sekä Plattin (2011) kokemuspohjaisesta kuvauksesta, joka vihjaa muutoksen tapahtuneen kirjaimellisesti yhtenä jouluisena yönä. Vaikka e-kirjojen lainamäärät vieläkin kalpenevat suhteessa muihin kirjastoaineistoihin, mainittuna vuonna niiden voi todeta saavuttaneen kuitenkin pisteen, joka laittoi ensimmäisestä aallosta pois jättäytyneet kirjastot hankkimaan niitä. Nykyisin sähköisiä aineistoja puuttuu enää vain joko niihin kaikkein skeptisimmin suhtautuvista kirjastoista tai niistä, joissa taloudelliset tai tekniseen osaamiseen liittyvät resurssit ovat liian vähäiset niihin panostamiseen, kuten esimerkiksi Library Journalin (2014) tai APLAn (2014) kyselyistä voi päätellä.

Nykymuotoisen e-kirjan ja yleisten kirjastojen historian voi kuitenkin ulottaa noin kymmenen vuotta aiemmaksi, uuden vuosituhannen alkuun. Guy (2000, 40) tosin toteaa, että kirjastoissa on ollut jonkinlaisia sähköisiä aineistoja jo 1980-luvulta lähtien, varhaisten yksityiskäyttöön tarkoitettujen tietokoneiden muisteissa ja erilaisilla tallennusvälineillä, kuten CD-ROMeilla. E-kirjojakin niillä on esiintynyt. Esimerkiksi Rao (2005, 118) toteaa, että päätteitä on asennettu rompuille tallennettujen hakuteosten selailuun jo ennen nykyistä tietoverkko-aikaa. Mutta verkon kautta kannettavalle laitteelle ladattava teos, jota voisi käyttää paitsi tiedonhankinta- niin myös virkistysmielessä, oli harvinaisuus ennen 2000-lukua.

Kuten esimerkiksi Buczynski (2010, 16) osoittaa, kirjastojen ensimmäinen kosketus moderniin e-kirjaan tuli Rocket eBookin kaltaisten ensimmäisen sukupolven e-lukijoiden välityksellä. Mainittu laite oli mukana myös tässä työssä tarkastelluissa Gibbonsin (2001) sekä McKnightin ja Dearnleyn (2003) tutkimuksissa. Niistä selviää, että tuossa vaiheessa sisältömuodon laajalle levinneen

käyttöönoton esti ennen kaikkea laitteiden vielä lastenkengissään ollut tekniikka. Laitteet oli suunniteltu kaupallisille markkinoille, ja kirjastojen niistä saama sisällöllinen lisäarvo oli varsin vähäinen. Myös Blummer (2006, 4) viittaa kirjastoon, joka joutui laittamaan pisteen varhaiselle e-kirjapilotille vuosikymmenen alussa, koska lukulaitteista oli enemmän harmia kuin hyötyä.

2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolivälin paikkeilla teknologia oli kuitenkin kehittynyt pisteeseen, jossa verkon kautta lainattavat e-kirjat alkoivat tehdä tuloaan kirjastoihin. Tilanteeseen olivat vaikuttaneet niin keveämmiksi käyneet kannettavat tietokoneet ja Landonin ja Hanlonin (2007) tutkimat kehittyneet kämmenmikrot kuin myös yleisiksi muuttuneet kotitalouksien Internet-yhteydet. Esimerkiksi vuoteen 2011 mennessä noin 40 000 nimekkeen laajuiseksi kasvanut New Yorkin yleisen kirjaston verkkokirjakokoelma sai alkunsa vuonna 2004 (Platt, 2011, 247-248). Gencon (2009) tutkimuksesta taas selviää, että lähes puolet siihen vastanneista kirjastoista oli aloittanut e-kirjojen hankkimisen vuosien 2000-2005 välisenä aikana. Suomen yleisissä kirjastoissa ei e-kirjoja vielä tässä vaiheessa kuitenkaan juuri näkynyt, kuten Korkeilan (2007) tutkimus paljasti.

Vuosikymmenen jälkipuolisko oli e-kirjojen osalta yleisille kirjastoille etsikkoaika. Kuten Blummer (2006) esittää, levityspalveluiden ansiosta sisältömuoto alkoi herättää huomiota myös sellaisissa kirjastoissa, joissa kiinnostus tai osaaminen uusimman teknologian käyttämiseen ei ollut parasta mahdollista. Samalla alettiin myös tehdä havaintoja e-kirjojen käyttöönottamiseen liittyvistä ongelmista, kuten varsin ankarista käyttöehdoista. Julkaisijoiden vaatimukset saivat kirjastot tuskailemaan rajoitetun tarjonnan kanssa ja jopa pohtimaan, kuka lopulta omistaa heidän tarjoamansa e-kirjakokoelmat. Lukulaitteiden osalta eräs merkkipaalu nähtiin vuonna 2007, kun Amazon toi Kindlensa markkinoille. Dedikoitujen e-kirjan lukemiseen tarkoitettujen laitteiden osalta Kindle osoittautui nopeasti ensimmäiseksi ratkaisuksi, josta oli saatu karsittua ainakin suurimmat käytettävyysongelmat, kuten sen suosio 2010-luvun taitteessa tehdyissä tutkimuksissa (esim. Duncan, 2010; Duncan, 2011; Moyer & Thiele, 2012) antaa ymmärtää. Myös älypuhelinien ja varsinkin taulutietokoneiden ilmaantuminen markkinoille kuljetti e-kirjaa lähemmäs kriittisen massan saavuttamista. Platt (2011, 250) ilmaisee, että Applen joulumarkkinoille 2010 tuoma uusi iPad -tabletti selittää ainakin osin New Yorkin kaupunginkirjastossa vuoden 2011 alussa nähtyä jyrkkää nousua lainausmäärissä. Pöydän voi siis sanoa olleen katetun e-kirjakokoelmien lopulliselle läpimurrolle.

5.3 Kuinka e-kirjoja tarjotaan

Tutkitun aineiston pohjalta voi todeta, että ainakin länsimaissa e-kirjojen hankinta ja saataville asettelu on yleisissä kirjastoissa yleisesti hoidettu sopimuksella, jonka kirjasto on tehnyt kolmannen osapuolen toimijan kanssa. Tämä toimija tarjoaa kirjastolle kokoelman perustamisen mahdollistavan teknisen osaamisen ja hankkii myös levitettävän aineiston sopimalla käyttöehdoista kustantajien tai muiden julkaisijoiden kanssa. Näitä levityspalveluita on useita erilaisia, ja kaikilla on omat toimintaperiaatteensa. Ne voivat perustua esimerkiksi tietyn tyyppisen aineiston, kuten tieteellisen kirjallisuuden tarjoamiseen - esimerkkinä vaikkapa Springer - tai jonkin kulttuuripiirin palveluun, kuten suomalaista e-kirjallisuutta tarjoava Ellibs tai Ruotsin ELib. Englantia puhuvien maiden osalta taas tutkimuksissa (esim. Genco, 2009; Duncan, 2011; Platt, 2011; Ross, 2013, jne.) toistuu kerta toisensa perään yksi nimi: OverDrive. Palvelu mainitaan niin tiheään, että pikaisella tarkastelulla voisi luulla, ettei englantia puhuvilla alueilla muita toimijoita olekaan. Esimerkiksi Library Journalin (2014) tutkimus kuitenkin paljastaa, että ainakin Yhdysvalloissa toimii hyvinkin värikäs kirjo pienempiä markkinaosuuksia omaavia palveluita.

Pintapuolisesti tarkasteltuna levityspalvelujen ja niitä hyödyntävien kirjastojen suhde on varsin suoraviivainen. Palvelut hankkivat nimekkeet julkaisijoilta ja vievät ne omiin kirjaluetteloihinsa. Niistä kirjastot valitsevat haluamansa teokset ja ostavat niihin käyttöoikeuden, minkä jälkeen ne tuodaan palvelujen ylläpitämällä verkkosivustoilla kirjastojen asiakkaiden saataville. Asiakkaiden näkökulmasta palvelut ovat enimmäkseen huomaamattomia. He pääsevät useimmissa tapauksissa lainaamaan teoksia verkkokirjakokoelmasta samoilla tunnuksilla, joilla kirjautuvat muihinkin kirjaston palveluihin. Koska asiakkaiden saataville tuotu aineisto on oman kirjastohenkilökunnan valitsemaa, e-kirjakokoelmaa on helppo markkinoida muun kirjaston luonnollisena jatkeena, eräänlaisena oman lähikirjaston sähköisenä analogiana. Kirjastoissa näitä ominaisuuksia osataan arvostaa, kuten esimerkiksi Plattin (2011) artikkelista selviää.

Levityspalveluiden suosio on helppo ymmärtää. Palvelu pyrkii tekemään itsestään kirjaston henkilökunnan kannalta vaivattoman ja asiakkaan kannalta mahdollisimman näkymättömän. Mutta täysin ongelmattomia palvelut eivät suinkaan ole. Tietyissä mielessä analogia e-kirjoista painettujen verkossa kiertävinä vastineina on viety jopa hieman liian pitkälle, kun ottaa huomioon niihin keinoitekoisesti liitetyt rajoitukset, jotka eivät digitaalisten aineistojen maailmassa suinkaan johdu

sisältömuodon luonnollisista ominaisuuksista. Kuten esimerkiksi Gencon (2009), Whitney (2011), Zickuhrin ja kumppaneiden (2012) tai CILIPin (2014) kirjoituksista käy ilmi, nykyään käytössä olevat rajoitukset voivat liittyä esimerkiksi laina-aikaan, yksittäisen nimekkeen lisenssiin sisältyvään rinnakkaiskäyttöön tai kokonaislainamääriin. Löytyy myös kustantajia, jotka tarjoavat teoksiaan ilman merkittävämpiä rajoituksia, mutta näistä kirjasto voi varautua maksamaan pitkän pennin (esim. Zickuhr et al., 2012, 13).

Kirjastoissa työskentelevien onneksi levityspalvelut pitävät huolta myös rajoitusten käytännön toteutuksesta liittämällä e-kirjatiedostoihin asiaankuuluvat kopiosuojaukset, jolloin kirjasto voi nauttia myös rajoitusten suomista harvoista hyödyistä tekemättä itse mitään. Kuten esimerkiksi Palmer (2011a, 78-79) huomauttaa, tiedosto vain lakkaa toimimasta laina-ajan umpeuduttua. Toisin kuin painettujen kirjojen maailmassa, asiakkaan ei tarvitse myöskään huolehtia teoksen palauttamisesta ajallaan, eikä kirjasto joudu lähettämään muistutuksia. Myöhästymissakkojakaan ei näin ollen kerry.

Tekniseltä toteutukseltaan nykyiset levityspalvelut ovat saavuttaneet pisteen, jossa niiden käytöstä ei koidu ainakaan kirjaston henkilökunnalle suurempaa harmia. Esimerkiksi Blummerin vuonna 2006 tekemässä tutkimuksessa yhdeksi murheenaiheeksi nimettiin kopiosuojaukset. Ne saattoivat aiheuttaa ohjelmavirheitä ja jopa johtaa tilanteeseen, jossa e-kirjatiedosto ei auennutkaan laitteella, jolla sen olisi periaatteessa pitänyt toimia. Tämän kaltaisia huomioita ei enää v. 2010 jälkeen julkaistuissa tutkimuksissa esiinny käytännössä lainkaan. Kirjastoja näyttäisi nykyisin kismittävän lähinnä se, ettei levityspalvelujen kautta hankittuja nimekkeitä saa näkymään samassa tietokannassa muiden tarjolla olevien aineistojen kanssa - joskin tämäkin ongelma näyttäisi olevan selviämässä. Buczynski harmitteli asiaa vielä vuonna 2010, ja Platt (2011, 251-252) totesi New Yorkin kaupunginkirjaston tutkivan, kuinka e-kirjatietueiden implementointi onnistuisi paremmin. Felkner (2012, 42) totesi tietueiden lisäämisen muuhun tietokantaan olevan jo mahdollista, joskin työlästä. Vieläkin tuoreempaa tietoa tarjoaa APLA (2014, 4), jonka mukaan vuonna 2013 australialaisista kirjastoista 55% oli saanut e-kirjat luetteloitua yhteen muun tarjontansa kanssa, kun taas vuotta myöhemmin prosenttiluvuksi ilmoitettiin jo 71.

Levityspalvelun vastaaminen e-kirjakokoelman teknisestä toteutuksesta ja käytännön esilletuonnista ei tarkoita sitä, että kirjastojen kontrolle jäisi vain aineistonvalinta ja tietueiden sisällyttäminen hakujärjestelmiin, sillä asiakkaiden näkökulmasta kokoelmat ovat edelleen kokonaisuudessaan kirjastojen vastuulla. Esimerkiksi Palmer (2011a) ja Felkner (2012) korostavat, että jokaisen

kirjaston työntekijän pitäisi ainakin tuntea e-kirjat tarjoavan verkkosivun pintapuolinen toiminta ja osata opastaa tiedostojen lataaminen lukemiseen soveltuville laitteille. Koska e-kirjat ovat pääasiassa etäpalvelu, Palmer (2011a, 88) toteaa, että kirjastojen kannattaa keskittää myös niiden tukiasiat kirjaston verkkosivuille tai hoidettavaksi esimerkiksi sähköpostin välityksellä, jolloin kysymykset on mahdollista ohjata parhaiten tekniikkaa tuntevalle kirjaston työntekijälle. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteivätkö e-kirjoja koskevat kysymykset voisi yllättää missä tahansa. Platt (2011, 251) esimerkiksi kertoo, että New Yorkin kaupunginkirjaston tietopalveluun tulee paljon e-kirjojen käyttöön liittyviä kysymyksiä perinteisempien tiedonhakutehtävien lisäksi. Tuen antaminen ei myöskään välttämättä rajoitu itse kokoelman käyttöön. Zickuhr ja kumppanit (2012, 58) huomasivat, että joskus asiakkaat päättävät etsiä kirjaston henkilökunnalta apua, kun heidän omistamansa e-reader temppuilee. Kaiken järjen mukaan näihin ongelmiin löytäisi paremmin vastauksia esimerkiksi laitteen ohjekirjasta.

Kuten vaikkapa Korkeila (2007) ja Buczynski (2010) ilmaisevat, kirjastoalalla toimivien ihanteena näyttäisi olevan rajoituksista vapaa sähköisten aineistojen jakelu. Tästä huolimatta kirjastoissa kuitenkin myös ymmärretään, ettei täysin vapaa levittäminen ole markkinatalouden hallitsemassa maailmassa mahdollista. Sendzen ja Van Courtin (2013, 18) mukaan kirjastoja hiertääkin enemmän se, ettei niillä ole sananvaltaa kustantajien ja levittäjien käymissä käyttöehtoneuvotteluissa, vaan ne joutuvat nielemään sellaisenaan mitä jälkimmäisten taholta tarjotaan. Kysynnän kasvaessa näyttäisi menevän läpi myös paljon vaatimuksia, joita käyttäjät ja kirjastot eivät suostuneet aiemmin hyväksymään. Kuten esimerkiksi Whitney (2011, 11) ja Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 13) tutkimuksista selviää, e-kirjatiedostolle vain yhden lainaajan kerrallaan salliva lisenssimalli on nykyisissä levityspalveluissa täysin hyväksytty käyttöehto, kun Buczynskin (2010, 14) mukaan samankaltaiset rajoitteet saattoivat vielä 2000-luvun alussa ajaa palveluita konkurssiin.

Vieläkin suurempi huoli kirjastoilla on siitä, etteivät ne voi olla täysin varmoja omistavatko ne lopulta tarjoamansa e-kirjat, ainakaan siten kuin ne voivat katsoa painetun teoskappaleen omaisuudekseen. Palmer (2011a, 85) sekä Sendze ja Van Court (2013, 19) kritisoivat levittäjiä siitä, että joskus kirjaston e-kirjakokoelmasta saattaa hävitä sopimuksen mukaisesti hankittua materiaalia vain koska sopimusehdot levittäjän ja kustantajan välillä muuttuvat. Kirjastoja voikin kehottaa ymmärtämään, että ne eivät välttämättä hanki varsinaista sähköistä teoskopiota, vaan ainoastaan nimekkeen käytön mahdollistavan lisenssin.

Jotkin kirjastot ovatkin päättäneet olla turvautumatta lainkaan kolmatta osapuolta edustavaan

levittäjään. Tätä mallia soveltavat kirjastot ovat kehittäneet itse oman verkkokirjastopalvelunsa, jota kirjaston oma väki ja mahdollisesti sen itse valitsemat alihankkijat ylläpitävät. Kirjastot myös itse neuvottelevat kirjoja julkaisevien tahojen kanssa e-kirjalainauksensa käyttöehdoista, mikä mahdollistaa myös materiaalin hankkimisen sellaisten julkaisijoiden tarjonnasta, jota ei levityspalveluista syystä tai toisesta löydy. Tienraivaajina tällä saralla ovat toimineet etenkin Coloradon osavaltion Douglasin piirikunnan yleiset kirjastot, joista Sendze ja Van Court (2013) kirjoittavat. Vaikka malli on herättänyt kiinnostusta, se ei ole vielä levinnyt kovinkaan laajalle. Library Journalin (2014, 90) kyselyssä e-kirjoja hankki suoraan kustantajilta 2% vastaajista. Oman digitaalkirjaston perustaminen ja ylläpito ymmärrettävästi vaatii paljon sellaista osaamista, jota kirjastoalalla toimivalta ei perinteisesti odoteta. Roncevicin (2013, 9) mukaan mallissa on kuitenkin potentiaalia, ja Douglasin piirikunnan esimerkkiä seuraavia kirjastoja löytyy nykyisin Yhdysvalloista joitakin satoja.

Levityspalvelun leikkaaminen kirjastojen ja julkaisijoiden välistä ei kuitenkaan häivytä kaikkia kirjastojen e-kirjatarjontaan liittyviä kiistakapuloita. Vaikka kokoelmaan kuuluvien e-aineistojen hallinta helpottuu merkittävästi teosten ollessa periaatteenkin tasolla kirjaston itsensä omistuksessa levityspalvelun sijasta, kirjaston täytyy silti hyväksyä - ilman laajempia käyttöoikeuksia takaavaa lainsäädäntöä - julkaisijan edellyttämät lainaamiseen liittyvät rajoitukset. Sendzen ja Van Courtin (2013) mukaan myös Douglasin piirikunnan kirjastot soveltavat paljon kritisoitua "yksi laina kerrallaan" -periaatetta, vaikka elektronisen kokoelman tarjonnan toteuttaminen onkin täysin kirjaston itsensä vastuulla.

Hill ja Bossaller (2012) huomauttavat, ettei kirjastojen kannata väheksyä myöskään avoimessa jakelussa olevia e-aineistoja. Niillä voi olla mahdollista korvata ainakin osa perinteisistä käsikirjastomateriaaleista. Lisäksi levityspalvelutkin ovat jossain määrin luomassa nahkaansa uudestaan, kun nykyisten ladattavissa olevien tiedostojen rinnalle ollaan tuomassa pilvipalveluita. Library Journalin (2014, 97) kartoituksen mukaan noin 14 prosenttia amerikkalaiskirjastojen e-kirjatarjonnasta on nykyisin pilvessä. Mallin laajempaa leviämistä voi hieman hidastaa se, ettei kaikissa e-readereissa ole mahdollisuutta yhdistää langattomasti Internetiin. Monissa muissa e-kirjan lukemiseen soveltuvissa laitteissa, kuten taulutietokoneissa ja älypuhelimissa, ominaisuus kuitenkin löytyy vakiona.

5.4 Lukulaitteiden lainaaminen

Edellä on käsitelty kirjastojen e-kirjakokoelmia yksinomaan verkkojakeluun pohjautuvina ratkaisuin, mutta kirjastoilla on toinenkin vaihtoehto sähköisessä sisältömuodossa olevien teosten levittämiseksi. Palvelimella sijaitsevien tiedostojen sijasta on mahdollista lainata myös varsinaisia lukulaitteita, joko henkilökunnan ennalta valitsemilla tai asiakkaan toiveiden mukaisilla nimekkeillä varustettuna.

Library Journalin (2014) kartoituksen mukaan lukulaitteiden lainaamiseen suhtaudutaan kirjastokentällä ristiriitaisesti. Julkaisun tekemästä kyselystä selviää, että vain noin kolmannes amerikkalaiskirjastoista omistaa asiakaskäyttöön tarkoitettuja lukulaitteita, ja näistäkin osa sallii niiden käytön ainoastaan kirjaston tiloissa. Jälkimmäisissä tapauksissa palvelun tarkoituksena ei edes ole niinkään tarjota rinnakkaista vaihtoehtoa perinteiselle painetulle materiaalille, vaan vain antaa asiakkaiden hypistellä laitteita ja totutella niiden käyttöön. Whitney (2011, 14-15) kertoo tapauksesta, jossa laitteiden muistiin ei ole tästä syystä ladattu kuin tekijänoikeusvapaita klassikoita.

Palmer (2011a, 88) toteaa, että e-readereiden ylläpito voi olla henkilökunnalle työlästä puuhaa. Alati kiertävien laitteiden muistiin on jatkuvasti ladattava uutta aineistoa, niiden yleiskunto ja toimivuus on tarkastettava jokaisen palautuksen yhteydessä, ja kaikkien henkilökunnan jäsenten on opeteltava laitteen käyttö edes pintapuolisesti osatakseen neuvoa asiakkaita niiden käytössä ja yleisimmissä ongelmatilanteissa. Mutta vaivannäkö kannattaa, sillä parhaimmillaan lukulaitteiden lainaamisesta voi kehittyä todella suosittu palvelu, kuten Gibbonsin (2001) ja etenkin Moyerin ja Thielen (2012) tutkimuksista selviää. Jo 2000-luvun alussa toteutettu varhainen e-kirjakokeilu tuotti parissa viikossa puolen vuoden mittaisen varausjonon (Gibbons, 2001, 74). Moyer ja Thiele (2012, 267) totesivat, että heidän kohdekirjastossaan laitteet päätyivät yleensä takaisin kiertoon jo muutaman tunnin sisällä edellisestä palautuksesta. Asiakkaat ovat osanneet myös kohdella kirjaston arvokasta omaisuutta varsin hyvin, sillä Gibbonsin (2001) tutkimuksessa kaikki laitteet selvisivät kokeilujaksosta ilman minkäänlaisia vaurioita. Moyer ja Thielekin (2012) totesivat, että heidän tutkimassaan kirjastossa hävikiksi on kahden vuoden ajanjaksolla jouduttu kirjaamaan 17 hankitusta laitteesta vain kaksi.

Verkossa tarjottavaan kokoelmaan verrattuna lukulaitteiden lainaaminen tuo kirjastolle huomattavan

edun aineistonvalinnassa, kuten Moyer ja Thiele (2012, 268) huomauttavat. Verkkopalvelua käytettäessä kirjastossa on tarjolla vain nimekkeitä, joihin levittäjä tai kirjasto itse on onnistunut neuvottelemaan oikeudet. Omat lukulaitteet puolestaan mahdollistavat nimekkeiden hankkimisen myös normaaleista verkkokirjakaupoista. Lukulaitelainat ovat siis yksi tapa lievittää riittämättömästä verkkokirjatarjonnasta aiheutuvia valituksia, kun kirjastolla on mahdollisuus asioida samoilla markkinoilla kuin yksityiskäyttäjätkin. Toisaalta Landoni ja Hanlon (2007) sekä Druda (2012, 150-151) kuvailevat tapauksia, joissa vastaanotto on ollut nihkeää, kun kirjaston järjestämissä lukupiireissä on yritetty korvata painetut niteet e-kirjoilla. Landoni ja Hanlon (2007, 606) tosin pitivät mahdollisena, että laitteita kokeiltiin väärällä kohderyhmällä tai joukkoon päätyneiden äänekkäiden vastustajien ja heidän aiheuttamansa ryhmäpaineen johdosta muidenkin arvioista muodostui aiottua kriittisempiä.

Vaikka e-kirjojen tarjoaminen levityspalvelun avustuksella on ainakin toistaiseksi selvästi yleisin tapa toteuttaa e-kirjojen hankinta ja saataville asettelu yleisissä kirjastoissa, lukulaitteiden lainaaminen tarjoaa kirjastoille harkinnan arvoisen vaihtoehdon. Tapa saattaa olla kirjastossa työskentelevien kannalta selvästi työläämpi toteuttaa kuin kolmanteen osapuoleen luottaminen, mutta olemassa olevat vähäiset lukulaitelainoja koskevat tutkimustulokset vihkäavat niiden olevan kuitenkin varsin palkitsevia.

5.5 Laitteet, joilta e-kirjoja luetaan

Painetuista teoksista poiketen e-kirjat tarvitsevat aina alustakseen jonkin teknisen laitteen, että niitä ylipäättään voidaan lukea. Tutkimuksista kuitenkin selviää, että nimenomaan e-kirjan lukemiseen suunnitellut laitteet vaikuttavat tässä käytössä toissijaisilta. Jokaisesta tekniikan sukupolvesta näyttäisi löytyvän väline, jolta digitaalista tekstiä luetaan mieluummin kuin varsinaista e-readeria käyttäen.

Jo e-kirja itsessään on sisältömuotona vanhempi kuin varsinaiset lukulaitteet. Kuten esimerkiksi Rao (2005, 118) huomauttaa, pitkiä ja lineaarisesti eteneviä sähköisiä tekstejä on ollut olemassa suunnilleen yhtä kauan kuin on ollut tietokoneita, ja kirjastot on mielletty luonnollisiksi paikoiksi tarjoamaan päätteitä, joilta niitä on mahdollista lukea.

Kirjastojen ensimmäiset kokeilut lukulaitteiden kanssa eivät olleet kovin menestyksekkäitä. Kuten Gibbonsin (2001) sekä McKnightin ja Dearnleyn (2003) tutkimuksista selviää, jo 2000-luvun alun e-readerit pystyivät piirtämään varsin lukukelpoista tekstiä. Ne olivat kuitenkin kömpelösti muotoiltuja ja siten epämiellyttäviä käsitellä ja epäintuitiivisia käyttää. Ne aiheuttivat ongelmia niin niitä käyttäneille asiakkaille kuin niistä huolta pitäneille kirjastojen työntekijöillekin. Blummer (2006, 8) siteeraa kirjastonhoitajaa, jonka mukaan tarvitaan lukulaite, "jossa on hyvä resoluutio, joka tuntuu kirjalta ja on liikuteltava, kestävä ja kohtuuhintainen".

Ensimmäinen laite, joka mahdollisesti vastasi ainakin osaan yläpuolella esitetyistä vaatimuksista, ei ollut varsinainen e-reader vaan kämmentietokone. Dearnley ja kumppanit (2004, 176) totesivat, että he päättivät sivuuttaa varsinaiset lukulaitteet valitessaan sopivaa laiteformaattia tutkimukseensa. Heidän mukaansa PDA:t olivat tuohon aikaan varsin suosittuja ja vaikuttivat edustavan e-kirjalukemisen tulevaisuutta, toisin kuin markkinoilta jo lähes kadonneet ensimmäisen aallon e-readerit. Kun sekä Dearnley ja kumppanit (emt) että Landoni ja Hanlon (2007) tutkivat e-kirjateknologian kehitystä käyttäen testilaitteinaan kämmenmikroja, koehenkilöt eivät valittaneet ainakaan liikuteltavuuden puutetta. Painetun kirjan veroisia laitteet eivät ergonomisuudessa kuitenkaan vielä olleet.

Ensimmäinen varauksettoman positiivisen vastaanoton saanut varsinainen lukulaite vaikuttaa olleen v. 2007 markkinoille tullut Amazon Kindle, jonka on sittemmin monissa tutkimuksissa (esim. Duncan, 2010; Zickuhr et al., 2012; Library Journal, 2014) havaittu myös säilyttäneen asemansa käyttäjien suosikkilaitteena. Monikäyttöisiksi suunniteltujen laitteiden suosimisen trendi jatkui kuitenkin Gibsonin ja Gibbin (2011) tutkimuksessa, vaikkei sitä kirjastoympäristössä tehtykään. Siinä koehenkilöt pitivät pienikokoista kannettavaa tietokonetta mukavampana käyttää kuin toisen polven e-readereita. On tosin huomattava, ettei kokeiltujen laitteiden joukossa ollut Kindlea.

Suosioistaan huolimatta Kindle ei kuitenkaan näytä olleen se laite, joka aiheutti e-kirjojen lopullisen läpimurron kirjastoihin vuonna 2010. Kuten esimerkiksi Platt (2011) ja Duncan (2011) toteavat, kirjastojen e-kirjakysyntä on kasvanut etenkin silloin kun Apple on tuonut markkinoille uuden version iPad -tabletistaan. Duncan (emt, 184) siteeraa pricegrabber.com -sivustolla helmikuussa 2010 tehtyä kyselyä, jonka mukaan iPad oli useimpien e-kirjoihin tutustumista harkitsevien kuluttajien hankintalistalla ensimmäisenä Kindlen pitäessä toista sijaa. Pew Research -tutkimusyhtiö suoritti tässä tutkielmassa usein viitatus Zickuhrin ja kumppaneiden (2012) työn sisartutkimuksena kyselyn, jossa kartoitettiin e-lukemista kuluttajanäkökulmasta. Sen mukaan

vuonna 2010 Yhdysvaltain aikuisväestöstä 5 prosenttia omisti taulutietokoneen, ja vuonna 2012 luku oli kasvanut jo 19 prosenttiin. E-readereiden osuus oli samalla aikavälillä kasvanut kuudesta niinkään 19 prosenttiin. (Rainie et al., 2012, 30.) Vuoteen 2014 mennessä taas amerikkalaisissa kirjastoissa oltiin havaittu asiakkaiden käyttävän enemmän tabletteja kuin varsinaisia lukulaitteita (Library Journal, 2014, 98-99). E-kirjan ykköslukulaitteeksi vaikuttaisi siis kiilanneen taulutietokone.

Kehitys näyttääkin varsin selvältä. Kirjastojen(kaan) ei kannata e-kirjahankintoihin tehtäviä panostuksia arvioidessaan vain keskittyä tarkkailemaan e-readereiden käyttöastetta asiakaskuntansa keskuudessa. Läpi koko sisältömuodon historian käyttäjät ovat osoittaneet suosivansa laitteita, joita ei ole tarkoitettu yksinomaan e-kirjojen lukemiseen. Joskin varsinaiset lukulaitteetkin ovat selvästi ottaneet melkoisia teknisiä harppauksia vuosituhanen alkuun verrattuna. E-readereidenkin kehityksen kohdalla ollaan saavutettu piste, jossa niitä voidaan pitää aidosti toimivana ja helppokäyttöisenä kuluttajaelektroniikkana. Vaikka e-kirjoja luettaisiin myös tulevaisuudessa lähinnä monikäyttöisiltä hybridilaitteilta, kirjastot voivat hyvin hankkia dedikoituja lukulaitteita, jos ne haluavat tarjota asiakkailleen konkreettisempaa kosketusta e-kirjoihin. Siinä missä vuosituhanen alussa tehdyissä Gibbonsin (2001) sekä McKnightin ja Dearnleyn (2003) tutkimuksissa varhaisista lukulaitteista löydettiin paljon pikkuvikoja, 2010-luvulla kirjoitetuissa teksteissä - kuten esimerkiksi Moyerin ja Thielen (2012) Kindle-tutkimuksessa - vastaavia valituksia esiintyy harvakseltaan, jos lainkaan. Laitteet ovat paremmin muotoiltuja ja siten mukavampia pidellä, intuitiivisempia käyttää, ja niiden akutkin kestävät pidempään.

Merkittävimmat nykyhetken ongelmat vaikuttavat liittyvän lähinnä tiedostoformaattien moninaisuuteen. Kuten Palmer (2011a, 79-80) huomauttaa, markkinoilta ei löydy lukulaitetta joka osaisi tulkita kaikkia mahdollisia tiedostomuotoja. Erityistä harmia tuntuu aiheuttavan se, että vaikka Kindle on e-readereista suosituin, hyvin harva levityspalvelu tarjoaa Kindle-yhteensopivia e-kirjoja. Esimerkiksi Rossin (2013, 32-33) haastatteleman henkilökunnan jäsenen mukaan moni asiakas pettyy hankittuaan Kindlen ja havaittuaan ettei kirjastosta löydykään laitteella toimivaa lukemista. Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 56) ja Library Journalin (2014, 94) raporteista selviää, että toistaiseksi OverDrive on ainoa Kindlen ymmärtämässä tiedostomuodossa nimekkeitä tarjoava levityspalvelu. Tätä voi pitää ainakin osatekijänä palvelun nauttimalle suosiolle.

On myös mahdollista, että osa ongelmien katoamisesta johtuu siitä, että laitteisiin on jo totuttu. Täten laitteet eivät välittömästi tunnu käsiteltäessä vierailta ja epämiellyttäviltä painettuun kirjaan

verrattuna, ainoastaan erilaisilta. Jotkin alun perin ongelmiksi koetut seikat on tämän seurauksena saatettu oppia näkemään luonnollisina ominaisuuksina. Esimerkiksi eräs Dearnleyn ja kumppaneiden (2004, 179) kyselyn vastaajista totesi, että kämmentietokone ei ole kovin sovelias ratkaisu, jos haluaa lukea kylvyssä. Vaikkei tämä huolenaihe olekaan noussut uudestaan esille myöhemmissä tutkimuksissa, voimme sanomattakin selvistä syistä olettaa sen rasittavan varsin laajalti myös tulevia laitesukupolvia. Tosin painetut kirjatkin soveltuvat vetisiin oloihin vain jonkin verran e-kirjoja paremmin, vaikka aikaa kehitellä hyvin kosteutta sietävää kirjaa on - hieman laskutavasta riippuen - ollut noin 500-1500 vuotta. Jos tämän ominaisuuden kehittäminen olisi ihmiskunnalle kohtalonkysymys, hieman näkyvämpää edistystä voisi odottaa jo tapahtuneen.

5.6 E-kirjat kirjastojen asiakkaiden näkökulmasta

Kaikkiin kirjastojen tarjoamiin materiaaleihin suhteutettuna e-kirjoja käytetään edelleen varsin vähän. Aiemmin mainitun mukaisesti niiden osuus on vain noin 1-5% kaikesta kirjastojen lainaamasta materiaalista. Tähän lukuun löytyy kuitenkin varsin luonteva selitys. Keskimääräisen e-kirjakokoelman koko on noin 10 000 nimekettä, mikä on vain murto-osa kirjastojen kokonaiskokoelmien keskiarvosta. Jos tämä luku jaetaan esimerkiksi Reidin (2012) ilmoittamalla amerikkalaiskirjastojen kokonaiskokoelmien noin 300 000 nimekkeen keskiarvolla, e-kirjojen osuudeksi kaikista kirjastokokoelmista paljastuu noin 3%. Tämä luku on täysin linjassa käyttöasteen kanssa. Australiassa APLA (2014, 2) toteaa e-kirjojen muodostavan n. 5-6% kirjastojen kokoelmista. Tätä havaintoa tukee myös Grayn ja Copelandin (2012) tutkimus, jossa huomattiin yksittäisen kirjaston e-kirjanimekkeiden lainauksen olevan suunnilleen yhtä aktiivista kuin vastaavien painettujen teosten - ja joskus jopa aktiivisempaa, varsinkin uutuuksien osalta.

Silti monissa kirjastoissa toivotaan e-kirjakokoelmille lisää käyttäjiä. Kokoelmia pyritäänkin mainostamaan ahkerasti, että asiakkaat löytäisivät ne (esim. Buczynski, 2010, 17-18; Druda, 2012, 149-150; Zickuhr et al., 2012, 49-50). Eräs varsin yksinkertainen selitys e-kirjojen vähäiseksi jäävälle käyttöasteelle onkin se, etteivät asiakkaat yksinkertaisesti tiedä, että kirjastosta voi lainata e-kirjoja. Duncanin (2011, 190) kysellessä asiaa yhden australialaiskirjaston asiakaskunnalta, selvisi että n. 62% heistä eivät olleet tietoisia kirjaston e-kirjakokoelmasta noin vuosi sen käyttöönotosta. Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 5) tutkimus paljastaa samansuuntaisia lukuja, sillä heidän mukaansa noin 58% amerikkalaiskirjastojen asiakkaista ei ollut tietoinen kirjastojen e-

kirjakokoelmista. Rossin (2013, 21) tutkimat uusiseelantilaiskirjaston asiakkaat olivat tästä mahdollisuudesta hieman paremmin perillä, sillä heistä vain noin 30% ilmaisi tietämättömyytensä.

Sähköisten aineistojen erikoisluonteesta johtuen on tosin muistettava, ettei niiden potentiaalisesti käyttäjäkunnaksi voi laskea kaikkia kirjaston palvelemalla alueella asuvia. Siinä missä painetun kirjan lukemiseen ihminen tarvitsee vain toimivan näkökyvyn, e-kirjan lukemiseksi täytyy omistaa tehtävään soveltuva laite. Yhdysvalloissa vähintään viidennes aikuisväestöstä omisti joko e-readerin tai tabletin, ja 29% heistä on sanonut lukeneensa e-kirjan vuoden 2011 aikana (Rainie et al., 2012, 30-31 ; 40). Potentiaalista käyttäjäkuntaa näyttäisi siis olevan, varsinkin kun aktiivisesti e-kirjoja lukevien joukossa on paljon henkilöitä, jotka hankkivat lukemisensa muualta kuin kirjastosta. Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 24) tutkimuksessa peräti 75% vastaajista ilmoitti etsivänsä haluamaansa e-kirjaa ensimmäiseksi jonkin verkkokirjakaupan sivustolta. Paikallisen kirjaston tietokannasta etsintänsä aloitti vain 12% kysymykseen vastanneista. Duncanin (2011, 187) kyselyyn vastanneista, e-kirjoja lukevista australialaiskirjaston asiakkaista jonkin verran suurempi osuus, noin neljännes, ilmoitti hankkivansa e-kirjansa pääasiallisesti kirjastosta, loppujen vastausten jakautuessa pääosin eri verkkokauppojen kesken.

Vaikka kirjastojen e-kirjakokoelmat eivät välttämättä olekaan vielä niin suosittuja kuin palveluihin panostaneet ovat mahdollisesti toivoneet, monissa kirjoituksissa (esim. Platt, 2011; Druda, 2012; Zickuhr et al., 2012; Library Journal, 2014) todetaan kuitenkin niiden saaneen kirjastojen asiakkaiden keskuudessa pääosin hyvän vastaanoton, ja niille on ehtinyt kehittyä oma, vakaa käyttäjäkuntansa. Tästä huolimatta tutkimuksista on mahdollista havaita myös selkeitä, useammassa kuin yhdessä tekstissä toistuvia kritiikin kohteita.

Varsin yleinen tutkimuksissa (esim. Platt, 2011; Zickuhr et al., 2012; Ross, 2013; APLA, 2014; Library Journal, 2014) esiintyvä harmituksen aihe on, että e-kirjakokoelmat ovat liian suppeita. Sähköisessä muodossa olevaa lukemista hakevat asiakkaat eivät innostu kokoelmista, koska joutuvat toistuvasti pettymään etsiessään suosittuja nimekkeitä kirjaston tarjonnasta. Zickuhr ja kumppanit (2012, 61-62) toteavat ongelman olevan henkilökunnan kannalta varsin turhauttava, koska tilanne ei yleensä niinkään johdu kirjaston itsensä valmiudesta hankkia teosta kuin kustantajan päätöksestä olla tarjoamatta sitä levityspalvelun välityksellä.

Toinen kokoelmien rajallisuuteen liittyvä ongelma kiusaa kirjastoja erityisesti Yhdysvaltain ulkopuolella: Kansallisten tekijöiden kirjoittamien teosten puute. Amerikkalaisia kirjailijoita

levityspalvelujen tarjonnasta kyllä löytyy, mutta muualta kotoisin olevien tekstit ovat harvinaisempia. Tämä näyttää pitävän paikkansa myös maissa, joissa kirjailijat kirjoittavat teoksensa englanniksi. Paikallisten kirjoittajien tuotoksia on kyselty niin Kanadassa (Whitney, 2011, 11), Isossa-Britanniassa (McKnight & Dearnley, 2003, 241), Australiassa (APLA, 2014, 2 ; 4) kuin Uudessa-Seelannissakin (Ross, 2013, 23). Lukuunottamatta McKnightin ja Dearnleyn tutkimusta esimerkit ovat 2010-luvulta, mikä kertoo Yhdysvaltain e-kirjamarkkinoiden olevan melkoisesti muuta maailmaa edellä.

Huolimatta siitä, että e-kirjoihin liittyvät käyttörajoitukset ovat karua todellisuutta, jonka kirjastoissa työskentelevät ovat oppineet ainakin toistaiseksi hyväksymään, asiakkaat eivät aina ehtoja yhtä hyvin ymmärrä. Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 59) mukaan digitaalisten kopioiden rajallinen määrä on yksi yleisimpiä henkilökunnalle ilmaistuja ihmetyksen kohteita. Myös Rossin (2013, 23) kyselyyn vastanneet kirjaston käyttäjät kummeksuivat e-kirjojen kopioiden pieniä määriä ja pitkiä odotusaikoja. Library Journalinkin (2014, 63-64) mukaan odotusaikoja koskevat kummastelut ovat yksi yleisimmistä e-kirjoja koskevista kommentteista joita kirjastoissa asiakkaiden suusta kuullaan, joskin nykyisin tämäntyyppisiä kysymyksiä esitetään hieman aiempaa harvemmin. Vain noin neljännes kirjastoista joutuu kuuntelemaan aihetta koskevaa kritiikkiä viikoittain tai useammin (Library Journal, emt).

Henkilökuntaa e-kirjojen jonottamiseen kohdistettu arvostelu voi turhauttaa, sillä asiakkaat eivät aina ymmärrä kyseen olevan käyttöehdoista, joista päättäminen ei ole kirjaston vaikutusvallassa. Jos asiakkaat haluavat valittamisen sijasta auttaa kirjastoja lahjoittamalla näille teoskopioita, sekään ei heidän harmikseen onnistu (Zickuhr et al., 2012, 59). Kirjasto voi koska tahansa ottaa vastaa painetun niteen ja tehdä tarvittavat merkinnät tietokantaansa, mutta verkkokirjakaupasta hankitun digitaalisen teoskopion lisääminen levityspalvelun tarjontaan on huomattavasti hankalampi ellei mahdoton prosessi, koska käyttöehdot ovat myös tältä osin tiukasti rajattuja.

E-kirjoihin liittyvistä laina-ajoista asiakkaat eivät juurikaan valita (esim. Zickuhr et al., 2012, 51). Tämän voisi päätellä johtuvan siitä, että ne ovat yksi niitä harvoja asioita, joihin kirjastoilla on levityspalveluunkin turvautuessaan sananvaltaa. Joitakin asiakkaita voi kuitenkin harmittaa se, ettei e-kirjoissa ole uusintamahdollisuutta. Painetun kirjan voi lukea loppuun vaikka sakkojenkin uhalla, mutta e-kirjatiedosto lakkaa toimimasta juuri sillä hetkellä kun laina-aika menee umpeen. Tämän jälkeen varausjonossa voi mennä viikkoja, ellei kuukausia, ennen kuin teoksen saa uudelleen lainattua.

E-kirjoja lukevilla kirjaston asiakkailla näyttäisi myös olevan tiettyjä suosikkigenrejä ja aihepiirejä, joita käsitteleviä teoksia lainataan enemmän kuin muita. Kaunokirjallisuudesta uutuudet ja jännityskirjallisuus kiertävät Plattin (2011, 249), Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 12) sekä Library Journalin (2014, 50) kartoituksen mukaan odotetusti hyvin, mutta erityisesti näissä kolmessa ja Rossin (2013, 26) tutkimuksessa silmään pistää rakkausromaanien suosio. Myös Whitney (2011, 7) toteaa, että e-kirjana rakkausromaneja myydään seitsenkertaisesti painettuun verrattuna. Tietokirjoista huomiota kiinnittää erityisesti Palmerin (2011a, 85) ja Library Journalin (2014, 53) noteeraama terveystiedon suosio, mihin liittyen Palmer mainitsee vielä erikseen seksuaaliasioihin liittyvät teokset. Vaikka McKnight ja Dearnley (2003, 241) spekulivat, että e-kirjoista saattaisivat innostua tieteisromaanien ystävät, ja Whitney (2011, 7) toteaa sci-fiä ja fantasiaa myytävän sähköisessä muodossa kolme kertaa enemmän kuin painettuna, kirjastoissa lajityypin kysyntä on ainakin Library Journalin (2014, 53) selvityksen mukaan verrattain pientä. Se ei tutkimuksista tosin selviä, onko syynä oikeasti heikko kysyntä vaiko sittenkin vain lajityypin keho tarjonta levityspalveluiden kirjalueteloissa.

Palmer (2011a, 85) spekuloi, että syynä joidenkin lajityyppien suosiolle e-kirjalainauksissa on niiden hankkimiseen liittyvä yksityisyyden tarve. Harva haluaa vaeltaa kirjaston hyllyjen välissä seksuaalitietoutta tarjoava opas kainalossa, saatika kävellä sen kanssa lainaustiskille. Rossin (2013, 26) haastattelema kirjaston työntekijä huomauttaa, että samanlaista stigmaa voi liittyä myös rakkausromaneihin. Kyseinen henkilö käyttää tässä yhteydessä englanninkielistä slangi-ilmausta "bodice ripper", jonka kanssa vastaavia merkityksiä kantava suomenkielinen käsite voisi olla vaikkapa harlekiinikirja.

Platt (2011, 251) toteaa, että yleisintä aikaa jolloin e-kirjakokoelmaa selataan ovat sunnuntai- ja maanantai-illat ja yleisemminkin ne ajanjaksot, joina kirjaston fyysinen toimipiste on kiinni. Myös Rossin (2013, 30) tutkimuksen yhteydessä todettiin sama asia. Pitkät lomakaudet saavat asiakkaat käyttämään e-kirjakokoelmia, mikä tukee myös esimerkiksi Duncanin (2010) sekä Moyerin ja Thielen (2012) tutkimuksissa esiintynyttä väittämää, että e-kirjoja suositaan erityisesti matkustellessa. Selvästi havaittavia käyttöpiikkejä nähdään erityisesti joulunpyhinä, mikä todettiin Plattin (2011, 247), Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 47) sekä Rossin (2013, 30) kirjoituksissa. Kaikissa kolmessa artikkelissa tarjottiin myös samaa selitystä: asiakkaat haluavat kokeilla joululahjaksi saamiaan lukemiseen soveltuvia laitteita.

5.7 Yhteenvetoa

Kokonaisuutena e-kirjojen vastaanotto kirjastoissa voidaan katsoa positiiviseksi. Vaikka sähköisissä kokoelmissa on usein parantamisen varaa, joskus paljonkin, tutkimukset osoittivat kirjastoissa työskentelevien olevan ongelmakohdista asiakkaiden kanssa paljolti samaa mieltä. Kirjastoissa harmitellaan vain sitä, että jotkin parannusehdotukset ovat sellaisia, joihin heidän omat mahdollisuutensa vaikuttaa ovat pienet.

Kirjastojen työntekijöille e-kirjoista on ollut sekä iloa että harmia. Kuten esimerkiksi Palmerin (2011a, 89) sekä Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 44-45) teksteistä selviää, kirjastoissa on tervehditty erityisesti sitä, että sähköiset aineistot vähentävät aivan perustason aineiston käsittelyyn liittyviä työtehtäviä, kuten lainaus, palautus, hyllytys ja niin edelleen. Toisaalta asiakkaat eivät välttämättä aina pidä verkossa toimivia käyttöliittymiä kaikkein helppokäyttöisimpinä. Monissa tutkimuksissa (esim. Platt, 2011; Ross, 2013; Library Journal, 2014) todetaan, että kirjastojen palvelutiskeillä vietetään paljon aikaa selvitellen näiden järjestelmien käyttöön liittyviä ongelmia. Kirjastoissa saadaan varautua jopa siihen, että jotkin asiakkaat yrittävät tehdä henkilökunnasta laitteiden käyttöön liittyvän teknisen tukensa. Apua ei kysytä vain kirjaston järjestelmien, vaan myös oman lukulaitteen käyttämisessä, kuten Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 47 ; 58) raportissa todetaan.

Ennen e-kirjakelkkaan hyppäämistä kirjaston kannattaa siis varmistaa, että henkilökunnan keskuudesta löytyy riittävästi asiaosaamista. Monelta taholta (esim. Felkner, 2012; Palmer, 2011a) suositellaan aihepiirin hyvin hallitsevan työntekijän nimittämistä sähköisistä aineistoista vastaavaksi (tai asiantuntijan palkkaamista ulkopuolelta), mutta muidenkin olisi hyvä hallita uuden järjestelmän käyttäminen edes hieman perusteita syvällisemmin. Vaikka varsinkin alkuun voi olla mahdollista ohjata kaikki e-kirjoihin liittyvät tiedustelut e-aineistovastaavalle kokoelmien ollessa pieniä ja käytön vähäistä, e-kirjoja koskevat kysymykset voivat yllättää henkilökuntaan kuuluvista kenet tahansa.

Yksi asia on kuitenkin enemmän kuin selvää. Siinä missä kirjastoissa 2000-luvun alussa tehty e-kirjojen käyttökokeilut jäivät nimenomaan vain kokeiluiksi, nyt sisältömuoto on tullut yleisiin kirjastoihin jäädäkseen. Ainutkaan e-kirjakokoelmaa jo ylläpitävä kirjasto ei edes vihjaa harkitsevansa siitä luopumista.

6. E-kirjat tulevaisuuden kirjastoissa

6.1 Kohti hybridikirjastoa

Kolmas tutkimuskysymys kohdistui siihen, mitä e-kirjojen ja yleisten kirjastojen yhteistaipaleella on odotettavissa tulevaisuudessa? Joudun toteamaan, että mitään kovin yksityiskohtaista visiota aineiston pohjalta ei ole mahdollista muodostaa. On kuitenkin selvää, että yhteinen tulevaisuus on olemassa. Kaksi e-kirjatarjonnan peruspilaria, eli e-kirjojen lukemiseen ja niiden levittämiseen liittyvät tekniset ratkaisut ovat pisteessä, jossa niiden käytön voi vähemminkin teknologiaorientoitunut henkilö helposti omaksua. Taival ei siis ole aivan heti katkeamassa.

Kaikki aihetta käsitelleet tutkimukset osoittavat, että jos e-kirjojen käyttö yleisissä kirjastoissa ei ole räjähdysmäisessä, niin se on ainakin hetki hetkeltä nousevassa tasaisessa kasvussa. Ainoa mahdollinen kasvun katkaiseva tekijä voi olla liian hitaasti laajentuva tarjonta, joten pallon voi sanoa juuri tällä hetkellä olevan julkaisijaosapuolen käsissä. Kirjastotkin voivat tosin näihin ratkaisuihin vaikuttaa osoittamalla, etteivät ne ole kaupallisten e-kirjamarkkinoiden kilpailija vaan niitä rikastuttava toimija. Tämän voi katsoa pitävän paikkansa erityisesti niissä maailmankolkissa, joissa kirjastoinstituutio on vahva sekä hyvämaineinen toimija ja muodostaa täten luonnollisen kosketuspinnan itseään läpilyövän sisältömuodon assimilaatiolle.

Koska tarvittava teknologia on vasta hiljan ottanut siitä vakaata ja helppokäyttöistä tehneen harppauksen, ainakin lyhyellä aikavälillä e-kirjalainaamisen nykyhetken voidaan myös sanoa olevan sen tulevaisuutta. Kirjastojen pohdittavaksi jää pääosin sen käytännön toteutus. Nykyisin lähes kaikki e-kirjoja levittävät kirjastot ovat ratkaisseet asian turvautumalla kokoelmien ylläpidossa kolmannen osapuolen palveluntarjoajiin, mutta maailmalta löytyy myös kirjastoja, jotka ovat ottaneet asian konkreettisenkin puolen omalle vastuulleen ja osoittaneet levityspalvelun yhtälöstä leikkaamisen olevan mahdollista.

Levityspalveluista luopumisen ei kuitenkaan tarvitse olla tavoite, jota kohti olisi välttämätöntä pyrkiä. Kaiken ratkaisee lopulta se, että löytyy ratkaisu johon sekä kirjasto itse että sen asiakkaat ovat tyytyväisiä. Palvelun ylläpito vaatii paljon sellaista osaamista, jota kirjastoista ei välttämättä

edellytetä perinteisesti löytyvän, joten tarvittavien henkisten varantojen saavuttaminen voi vaatia kirjastojen työntekijäkannan täyttymistä diginatiivien sukupolven edustajilla. Tätä odotellessa on kuitenkin hyvä muistaa, että asiakkaille kolmas osapuoli on lähes näkymätön toimija, ja ongelmatapauksissa apua odotetaan ennen kaikkea kirjaston henkilökunnalta. Työntekijöiden vanhakantaisuutta tai osaamisen ulkoistamista ei saa käyttää tekosyynä e-kirjakokoelmien riittämättömäksi jäävälle käytölle.

Lisäksi e-kirjoihin liittyy käytännön toteutuksesta irrallisia mutta silti käyttöintoa latistavia ongelmia, joihin ei ole tämän tutkielman puitteissa ratkaisuja sen laajemmin pohdittu, kuten kopiosuojausten ja muiden rajoitusten ehdot. Maailmalta tihkuvat esimerkit osoittavat selvästi, että monesta paikasta puuttuvat vielä asioita selkeyttävät julkaisijoiden, levittäjien ja kirjastojen väliset yhteiset pelisäännöt. Näitä kysymyksiä on onneksi mahdollista ratkoa ilman teknistä osaamistakin, joskin siihen liittyvästä ymmärryksestä on luonnollisesti hyötyä tämänkin kaltaisessa edunvalvonnassa.

6.2 Kannattaako e-kirjoja hankkia?

Vaikka aika on muuttunut otolliseksi omaksua uuden ajan sisältömuoto, mitään valtaisa painetta e-kirjakokoelman perustamiselle tässä ja nyt ei kuitenkaan voida katsoa olevan, sillä perinteiset painetut kirjatkaan eivät ole vielä vähään aikaan kirjastojen kokoelmista katoamassa. Sekä niille että e-kirjoille löytyy nyt ja tulevaisuudessa omat käyttötarkoituksensa, joissa toisen on vaikea loistaa. Kyse on enemmänkin rinnakkaisista sisältömuodoista, joiden on havaittu tukevan toinen toistaan. Paljon e-kirjoja käyttävien on huomattu olevan myös keskivertoa ahkerampia painettujen kirjojen lukijoita.

Nykyisen tilanteen mukaan e-kirjat voi arvioida sisältömuodoksi, joka on yleisille kirjastoille hyödyllinen, mutta ei ehdottoman selvänä oletuksena tarjontaan kuuluva. Vaikka sähköisten aineistojen käyttö on kasvussa ja asiakkaat osaavat kyllä e-kirjakokoelman ottaa omakseen, vaikuttaisi kuitenkin siltä, etteivät he osaa sellaisen puuttuessa sitä suoranaisesti kaivata. Monilla suuriakin e-kirjakokoelmia tarjoavilla kirjastoilla on paljon sellaisia käyttäjiä, jotka eivät ole kokoelmasta millään lailla tietoisia.

Hankkimisen painetta vähentää sekin, että e-kirjakokoelmien käyttö ei ole paikkaan sidottua. Jos käyttäjän oma lähikirjasto ei e-kirjoja tarjoa, hän voi aina hankkia käyttöoikeuden esimerkiksi lähimmän isokokoisen kaupunkikeskuksen sähköisiin kokoelmiin. Koska Suomessa kirjastot ovat liittyneet useamman kunnan kirjastotoimen palvelut yhdistäviksi kirjastoyhtymiksi, valtaosa suomalaisista kirjastokortin omistajista todennäköisesti jo omaa pääsyn edes jonkinlaiseen e-kirjakokoelmaan, varsinkin jos yhtymän keskuspaikkana toimii useamman kymmenen tuhannen asukkaan kaupunki. Suomen kokoista maata palvelemaan voisi riittää jopa yksi ainut sähköisiä aineistoja tarjoava kirjasto, mutta ensin e-kirjaan liittyvien käyttörajoitusten tulisi merkittävästi höllentyä. Niin kauan kun kirjastokäyttöön tarkoitettu e-kirja on keinotekoisesti rajattu hyödyke, viiden miljoonan potentiaalisen käyttäjän palveluun tarvittavien teoskopioiden hankkiminen vain yhden toimijan budjetista tuskin olisi kovin kustannusystävällistä. Keskitetty toiminta tarkoittaisi todennäköisesti myös alueellisten erityistarpeiden heikkenemistä. Yksittäinen kunnankirjasto tietää aina parhaiten, mille omassa asiakaskunnassa on kysyntää ja pystyy kohdentamaan hankintansa sitä palvelevalla tavalla.

On mahdollista, että e-kirja tuo tulevaisuudessa varsinkin suurimpien kaupunkien kirjastoille uusia "etäasiakkaita", jotka eivät asu yhtymän alueella vaan kenties kaukanakin siitä. Tästä huolimatta voidaan pitää todennäköisenä, että sähköisistä aineistoista kuitenkin pääosin muodostuu nimenomaan vahvasti alueellinen, painettuja aineistoja tukeva rinnakkainen palvelu. Vaikka tutkimuksista paljastuu etenkin pienempien kirjastojen muodostavan mielellään e-aineistojen hankinnan osalta laajempia konsortioita (esim. Library Journal, 2014, 88), yhdessäkään ei viihjata kirjastojen palvelevan e-kirjakokoelmallaan laajempaa käyttäjäkuntaa kuin omaa välitöntä aluettaan. Kirjastojen on tietysti mahdollista ehkäistä tätä myöntämällä kirjastokortti vain asuinpaikan perusteella, mutta tämänkään tavan ei millään lailla ilmaista olevan yleinen. Tätä täytynee kuitenkin pitää tilanteena, jonka kehitystä on seurattava e-kirjakokoelmien koon ja käyttöasteen entisestään kasvaessa.

Huolimatta siitä, että hankkimisen kustannukset mainitaan selvästi yleisimmäksi syyksi olla toistaiseksi tarjoamatta e-kirjoja, on mahdollista nähdä, että jossakin kirjastossa saatettaisiin innostua niistä juurikin mahdolliset säästöt mielessä. Koska kyse on sisältömuodosta, johon kirjaston käyttäjä voi päästä verkon kautta käsiksi mistä vain ja mihin vuorokaudenaikaan tahansa, ne saattavat näyttäytyä hyvinkin houkuttelevana keinona leikata toimipisteiden aukioloaikoja ja henkilökunnan työtunteja, aineiston tarjonnan ja saatavuuden juurikaan kärsimättä. Kirjastoaineistoja, joihin asiakas pääsee käsiksi mistä vain, milloin vain ja kenties tulevaisuudessa

jopa Palmerin (2011b) visioimilla teoksiin liitettävillä ekstratoiminnoilla höystettynä, voidaan pitää yhtenä e-kirjakokoelmien parhaista markkinointivalteista.

Todellisuudessa e-kirjojen kokonaiskustannukset näyttäisivät kuitenkin olevan yleisille kirjastoille vielä hieman hämärän peitossa. Kirjastoilla on toki mahdollisuus arvioida sisältömuodon vaatimia, aineistohankintojen ja levityspalveluille tilitettävien ylläpitomaksujen kaltaisia välittömiä kuluja koska tahansa, mutta mahdolliset säästöt työajassa eivät vaikuta yhtä yksiselitteisiltä. Kirjastojen fyysisissä toimipisteissä työskentelevien kannalta e-kirjat eivät tosiaankaan ole verkkoon haudattuina "poissa silmistä, poissa mielestä". E-kirjalainaamisen ei olla havaittu poistavan perinteisen asiakaspalvelun tarvetta, pikemminkin päinvastoin. Tulevaisuus tosin näyttää, onko kyse pysyvästä trendistä vaiko sittenkin vain uusien järjestelmien aiheuttamasta hämmennyksestä, joka laantuu kun digitaalisiin kokoelmiin totutaan.

Kirjastoalalla toimivien työnkuvaan vaikuttaa myös se, muodostuuko kirjastojen itse ylläpitämistä e-kirjakokoelmista laajalle levinnyt ilmiö, vai kuuluuko käytännön toteutus kolmansille osapuolille myös tulevaisuudessa. Uskottavaa olisi, että jossain vaiheessa välikädet havaitaan tarpeettomiksi, sillä kirjastojen ihanteena kaikesta huolimatta on pyrkiä itsenäisesti vastaamaan hankkimistaan aineistoista niin pitkälle kuin mahdollista. Kyse on lähinnä ajasta. Toistaiseksi on hankala arvioida, onko levityspalvelujen väistyminen niin lähellä tulevaisuudessa, että se tulisi ottaa huomioon nykyhetken e-kirjapolitiikoista päätettäessä.

6.3 E-kirjan elinkaari

Vielä merkittävämmän sisältöjen hallinnointiin liittyvän tulevaisuuden kysymysmerkin muodostaa sähköisten aineistojen pitkäaikaissäilytys. Tämän tutkimuksen aineistoon mukaan päätyneistä kirjoituksista ainoastaan Sendzen ja Van Courtin (2013) tekstissä osoitettiin edes jonkinlaista huolta sitä kohtaan. Kaikista tätä työtä varten läpikäymistäni lähteistä edellämämainitun lisäksi vain kahdessa (Dooley, 2011; Albitz & Brennan, 2012) kiinnitettiin kysymykseen huomiota nimenomaan kirjastojen näkökulmasta. Näissäkin artikkeleissa huoli preservaatiosta esitettiin pääasiassa tieteellisten kirjastojen ongelmana pohtimalla mitä tapahtuu, jos sisältöä toimittava osapuoli päättää päivittää aineistojaan informoimatta tilaajakirjastoja.

Looginen selitys ongelmasta vaikenemiselle kirjastojen yhteydessä on tietenkin se, ettei toteuttamiskelpoisia ratkaisuja juurikaan ole. Kuten Valtonen ja Henttonen (2010, 230) toteavat, ainoa käypä keino pitää huolta sähköisessä muodossa tallennettujen dokumenttien säilyvyydestä on jatkuva migraatio, eli datan siirtäminen säännöllisin väliajoin uudempiin laitteisiin ja/tai tuoreempiin tietojärjestelmiin. Prosessia ei tosin voi pitää kirjastoissa mahdollottoman työläänä niin kauan kun kokoelmat ovat kooltaan sadoista muutamiin tuhansiin nimekkeisiin, mutta tarjonnan kasvaessa järjestelmien ylläpitoon käytetty työaika voi ylittää etenkin liian positiivisista lähtökohdista tehdyt ennakoarvot.

E-kirjan elinkaarta voidaan siis ainakin vielä jonkin aikaa pitää huomattavasti lyhyempänä kuin painettujen teosten, mikä on varmastikin helpottava uutinen jälkimmäisiä suosiville. Voi mennä vielä tovi jos toinenkin, ennen kuin sähköisiin kokoelmiin uskalletaan hankkia teoksia, joiden poistamista pidetään ei-toivottuna toimenpiteenä aktiivisimman käytön laannuttua. Myöskään perinne-kokoelmien ja muiden vastaavien hartaudella vaalittavien aineistojen digitaalista esillepanoa ei voi suositella ainakaan ainoana ratkaisuna. Lyhytikäisemmäksi jäävän painetun teoskappaleen eduksi voi katsoa sen, että kirjastopalveluksensa päätettyäänkin se voi löytää uuden kodin poistohyllystä. Ainoa vaihtoehto sähköisen teoskopion kohdalla taas on sen pysyvä tuhoutuminen, ainakin niin kauan kun käyttöoikeudet ja kopiosuojaukset pysyvät nykyisen kaltaisina.

6.4 E-kirjat ja Suomen yleiset kirjastot

Pikainen "näppituntumalta" tehty katsaus suurimpien suomalaisten yleisten kirjastojen kokoelmatietokantoihin vihjaa, että ainakin teknisestä näkökulmasta katsottuna meillä ollaan hyvin kehityksessä mukana. Käytännössä kaikkien tai ainakin lähes kaikkien suurimpien kaupunkien kirjastoissa on jo edes jonkinlainen e-kirjakokoelma. Helsingin kaupunginkirjaston mukaan vuoden 2014 alussa perustettu Yleisten kirjastojen konsortio, jonka keskuskirjastona Helsingin kaupunginkirjasto toimii, pyrkii tuomaan vaihteittain e-kirjat kaikkiin suomalaisiin kirjastoihin (Hopeakunnas, 2014). Tämän on tarkoitus tapahtua pääosin Ellibs-palvelua hyödyntäen.

Sähköisten kokoelmien koossa suomalaiset kirjastot vaikuttavat sen sijaan olevan jonkin verran Yhdysvaltoja ja brittiläistä kansanyhteisöä jäljessä. Suomalaisten yleisten kirjastojen e-kirjakokoelmat näyttäisivät olevan suuruudeltaan muutamasta sadasta nimekkeestä korkeintaan

joihinkin tuhansiin, siinä missä maailmalla keskimääräinenkin kokoelma on luvussa 5.1 todetun mukaisesti noin 10 000 nimekkeen suuruinen. Pohjoismaiden suurimmaksi e-kirjoja tarjoavaksi kirjastoksi itseään mainostavan Helsingin kaupunginkirjaston sähköinen kokoelma oli vuoden 2013 lopussa laajudeltaan noin 3900 nimekettä (Lehikoinen & Hopeakunnas, 2014).

Kirjastojen e-kirjakokoelmat eivät tietenkään kasva tyhjästä, vaan niinkään edempänä todetun mukaisesti ne ovat riippuvaisia paitsi niille suunnatusta tarjonnasta, niin myös niihin kohdistuvasta kysynnästä. Jälkimmäisestä merkittävä osa kohdistuu erityisesti omassa kulttuuripiirissä tuotettuun materiaaliin. Suomessa tilanne näyttää hyvältä, sillä suuret suomalaiset kustantamot ovat Helsingin kaupunginkirjaston mukaan alkaneet tuoda sähköisiä versioita suosittujen kirjailijoiden teoksista kirjastojen saataville (Hopeakunnas, 2014). E-kirjojen lainamäärille uskaltaa siis ennustaa kasvua myös kotimaassa.

Toinen merkittävä kysyntään vaikuttava tekijä on luonnollisesti käyttäjien omistama laitekanta. Varsinaisten e-readerien leviäminen yhtä suosituiksi kuin englantia puhuvassa maailmassa vaikuttaa epätodennäköiseltä. Kindlen kaltaisille suosituimmille ja käyttäjäystävällisimmille malleille voi hankkia teoksia vain tietyistä suurista ulkomaisista verkkokirjakaupoista, joiden tarjonnassa suomenkielinen kirjallisuus on marginaalissa. Lukulaitteiden bongauksen sijasta suomalaisissa kirjastoissa kannattaa tarkkailla, kuinka monet asiakkaista kantavat mukanaan joko älypuhelin tai etenkin taulutietokonetta. Näillä laitteilla on usein mahdollista lukea e-kirjatiedostoa huolimatta sen alkuperästä.

E-kirjoja tarjoavien yleisten kirjastojen kannattaa tietysti pyrkiä neuvottelemaan itselleen niin hyvät käyttöehdot kuin mahdollista, mutta lainamääriä keinotekoisesti rajoittavien menetelmien ei kuitenkaan ole havaittu olevan varsinaisen este käyttäjiä keräävän e-kirjapalvelun pyörittämiselle. Mahdollisten kulttuurierojen vuoksi tähän väittämään kannattaa kuitenkin suhtautua varauksella - onhan aina mahdollista, että keskiverto suomalainen e-kirjalainaja onkin innokkaampi digitaalisten oikeuksien perään kyselijä kuin esimerkiksi amerikkalaisen kirjaston asiakas.

6.5 Lopuksi: Kirja yleisissä kirjastoissa vuonna 2030

Yleisen kirjaston tulevaisuudesta on esitetty monia näkemyksiä. Varsin kiinnostavan näkökulman tarjoavat esimerkiksi Hernon ja Matthews (2013, 159-161) esitellessään neljä skenaariota, jotka he näkevät mahdollisina noin 10-15 vuoden aikavälillä.

Perinteinen, "muuttumaton" kirjasto:

- Pääkallonpaikkana edelleen fyysinen kirjastorakennus.
- Tekstiaineistot enimmäkseen perinteisiä painettuja kirjoja, e-kirjoilla höystettynä.
- Fyysiset kappaleet muista media-aineistoista menneisyyttä. Ei CD- tai DVD-levyjä. Musiikki, elokuvat ja vastaavat aineistot ladataan verkosta.
- Henkilökunnan roolit jokseenkin samoja kuin nykyisinkin, mutta työntekijöiden määrä hieman supistunut.
- Tietokonepäätteiden määrä ei juurikaan kasvanut nykyhetkestä.

Yhteiskunnan olohuone:

- Fyysinen kirjastorakennus, jonka tilat eivät kuitenkaan ole pelkästään hyllyillä täytettyjä. Paljon nurkkauksia, joissa voi esimerkiksi loikoilla nojatuoleissa.
- Tekstiaineistojen määrä hieman supistunut, nimekkeitä voidaan hankkia erillisestä toivomuksesta. Verkko mahdollistaa toivomusten välittömän toteuttamisen.
- Ei CD- tai DVD-levyjä. Musiikki, elokuvat ja vastaavat aineistot ladataan verkosta.
- Henkilökunnan roolit muuttuneet selvästi. Perinteiset palvelutiskit kadonneet, aineistojen arkisesta käsittelystä vastaavaa henkilökuntaa supistettu.
- Selvästi enemmän tietokonepäätteitä kuin aiemmin.

Sähköinen kirjasto:

- Ei kirjastorakennusta. Toimii vain verkossa.
- Tekstiaineistot pelkkiä e-kirjoja ja verkkosisältöjä.
- Musiikki, elokuvat ja vastaavat aineistot niinikään itsestäänselvästi verkosta ladattavina.
- Ylläpitäjät tarjoavat apua etäpalveluna. Heidän joukossaan on niin teknisen alan asiantuntijoita kuin perinteisemmänkin kirjastokoulutuksen saaneita.
- Ei kirjastorakennusta, ei tietokoneita.

Tapahtumapaikka:

- Fyysinen kirjastorakennus, jossa näkyvien kokoelmien määrää kuitenkin suuresti supistettu. Käyttäjiä rohkaistaan vuorovaikutukseen toistensa, ei vain kirjaston tarjoamien aineistojen kanssa.
- Painettuina kirjoina tarjolla lähinnä uutuuksia ja bestsellereitä. E-kirjat suuressa roolissa.
- Ei CD- tai DVD-levyjä. Musiikki, elokuvat ja vastaavat aineistot ladataan verkosta. Näiden aineistojen kuuntelu ja katselu mahdollista myös kirjaston tiloissa.
- Henkilökunnassa perinteisen kirjastoalan koulutuksen saaneiden lisäksi tekniikan osaajia, jotka auttavat asiakkaita tarjolla olevien palvelujen käyttämisessä.
- Paljon tietokoneita.

Nämä eivät tietenkään ole ainoat mahdolliset yleisten kirjastojen kehityssuunnat, vaan ainoastaan kourallinen havainnollistavia esimerkkejä siitä millaista kirjastossa vierailu saattaa lähitulevaisuudessa olla. Lisäksi on hyvä ottaa huomioon, etteivät kyseiset esimerkit ole millään lailla toisiaan keskenään poissulkevia. On hyvinkin mahdollista, että tulevaisuudessa ympäriltämme löytyy kirjastoja, jotka vastaavat kaikkia näitä skenaarioita. Kirjasto vuonna 2030 saattaa olla myös jonkinlainen yhdistelmä kaikkia neljää tai osaa niistä. On mielenkiintoista havaita, että esimerkiksi Pinfieldin (1998) ja Guyn (2000) määrittämät hybridikirjastot visioidaan toiminnallisuudeltaan hyvin lähelle sitä, mitä Hernon ja Matthews kutsuvat perinteiseksi kirjastoksi. Ainoa ero on oikeastaan siinä, etteivät ensinmainitut määritä sitä, missä suhteessa e-kirjoja ja painettuja esiintyy.

E-kirja on yläpuolella mainituissa ja monissa muissakin tulevaisuusskenaarioissa enemmän tai vähemmän läsnä. Jopa niin vahvasti, että e-kirjan asemaan liittyvän pohdiskelun sijasta voisikin olla melkein kiinnostavampaa kysyä, onko sellaisella kirjastolla tulevaisuutta, jonka tarjonnassa e-kirjat ovat olematon tai marginaaliin jumiutunut sisältömuoto?

Ehkä hieman yllättävästi, vastaus on kyllä. Puhtaasti sähköistä kirjastoa lukuunottamatta painetut kirjat ovat villeimmissäkin tulevaisuusvisioissa edelleen selkeästi saatavilla oleva sisältömuoto, joskin niiden näkyvyys on joissakin skenaarioissa saattanut jonkin verran supistua. Vaikka käytännössä kaikissa tätä tutkimusta varten läpi käydyissä kirjoituksissa e-kirjan läsnäoloa yleisissä kirjastoissa pidettiin luonnollisena asiana, hyvin harvoissa oltiin valmiita tuomitsemaan kirjastoja sähköisten aineistojen puutteen takia. Buczynski (2010, 18-19) tosin varoitteli kirjastoja "vanhojen kirjojen" tarjoamiseen jämähtämisestä, mutta hänkin tunnisti ne painettujen niteiden tarjoamat edut, joiden kanssa e-kirja ei pysty kilpailemaan. Sähköistä sisältömuotoa karttavat kirjastot voivat

tulevaisuudessa saada hieman yksipuolisen maineen, mutta asiakkaita niilläkin voi silti odottaa riittävän. E-kirjan voi sanoa olevan kirjastoille palvelu- vaan ei välttämättömyyskysymys.

Jos e-kirjan yhteydessä haluaa esittäytyä skeptikkona, ajatukset kannattaa kohdistaa palvelun käytännön toteutukseen. On varsin totta, että ainakin nykyisistä ehdoista, joilla kirjastot saavat e-kirjoja tarjota, löytyy paljonkin korjaamisen varaa. Itse sisältömuodossa sinänsä ei kuitenkaan ole mitään pelättävää. Joitakin "perinteiseen" kirjastonhoitoon keskittyneen koulutuksen saaneita saattaa toki huolettaa tarpeettomaksi muuttuminen, jos he eivät voi kehua osaavansa esimerkiksi palvelinylläpidon hienouksia. Totuus asiasta sanottiin kuitenkin tässä tutkielmassa jo luvun 2 aluksi: E-kirjatkin luetteloidaan kirjoiksi. Niiden järjestyksessä pitämiseksi ja esille saattamiseksi tarvitaan tulevaisuudessakin ennen kaikkea niitä taitoja, joita kirjastoalalle kouluttautuneet ovat saaneet jo satojen vuosien ajan.

Vaikka tämä työ olisikin näyttävää päättää edelliseen kappaleeseen, on kuitenkin nostettava esiin vielä yksi näkökulma. Niin tässä tutkimuksessa kuin sitä varten läpikäydyssä aineistossakin keskitytään lähes yksinomaan pohtimaan e-kirjan tilannetta yleisissä kirjastoissa suhteessa painettuihin kirjoihin. Aloite voi vaikuttaa hieman absurdilta, mutta ehkäpä pienen ajatuksen voisi uhrata myös sille, onko e-kirja mahdollisesti tekemässä jotakin muille kirjastojen tarjoamille mediamuodoille.

Hernonin ja Matthews (2013) tulevaisuusskenaarioita katsellessa nimittäin huomio kiinnittyy siihen, kuinka identtisiä ne ovat muiden kuin tekstiaineistojen osalta. Jopa muuten suuresti muuttumatonta kirjastoa kuvaavan prognoosin kohdalla ennustetaan, että fyysiset mediatalenteet tulevat kirjastoista katoamaan - jopa jo seuraavien kahden vuosikymmenen aikana. Niiden tilalle arvioidaan tulevan verkossa vastaavia aineistoja jakavia mediapalveluita - siis paljolti sen kaltaisia alustoja joilta e-kirjoja jo nyt jaetaan. Toisin kuin tekstiaineistojen tapauksessa, nykyisten kaltaisten tallennusvälineiden ei edes ennusteta säilyvän rinnakkaisaineistoina, vaan niiden uskotaan korvautuvan verkkosisällöillä kokonaisuudessaan (Hernon & Matthews, 2013, 8).

Syytä tähän on mielenkiintoista arvailla. Se ei välttämättä johdu kirjastoalan sisäisistä trendeistä, vaan yksinkertaisesti käytännön pakosta. Siinä missä kirjallisten teosten osalta e-kirjaa voidaan pitää ensimmäisenä "uutena" esitysmuotona noin viiteensataan vuoteen, muuta mediaa sisältävien tallennusratkaisujen elinkaaret ovat olleet paljon lyhyempiä. Kuten Palmer (2011a, 72) toteaa, musiikin esittämisessä vinyylilevyt ovat vaihtuneet vuosikymmenten juostessa c-kasetteihin ja

niistä CD-levyihin. Elokuvia sisältävät filmikelat taas korvautuivat ensin VHS-nauhoilla, joista siirryttiin DVD-levyihin ja niitäkin kehittyneempiin optisiin tallenteisiin.

Kirjastoilla on perinteisesti ollut tähän kehitykseen hyvin vähän sananvaltaa. Jos Spotifyn ja Netflixin kaltaiset verkossa toimivat palvelut sysäävät nykyisen kaltaiset tallennemarkkinat marginaaliin, uusia julkaisuja ei näissä muodoissa enää nähdä. Kirjastoillekaan ei jää juuri muuta vaihtoehtoa kuin liikkua eteenpäin aikojen mukana tai luopua muiden mediamuotojen tarjoamisesta. Olemassaolevien kokoelmienkaan ylläpitoa ei voi pitää yksiselitteisenä. Vaikka optisen levyn säilyvyysaikaa voidaan pitää kohtalaisen hyvänä, niitä uhkaa silti kirjastojen hyllyihin pölyttyminen suuren yleisön hiljakseen luopuessa niiden toistamiseen soveltuvista laitteista. Teknologian lopulliseen vanhenemiseen kuluva aika on tietenkin pelkkää arvailua, mutta kannattaa muistaa, että vielä 1990-luvun lopulla musiikkia kuunneltiin MP3-soittimien sijasta kannettavilta CD-soittimilta, ja useimpien kotitietokoneiden vakiovarusteisiin kuului diskettiasema. C-kasetteja toistavien korvalappustereoidenkin katoamisesta on vain pari vuosikymmentä.

Kuinka muiden mediamuotojen tekninen kehitys sitten liittyy e-kirjojen tulevaisuuteen yleisissä kirjastoissa? Kuten todettua, verkon kautta e-kirjoja tarjoava levittäjä toimii täysin samalla teknisellä periaatteella kuin musiikkia ja elokuvaakin tarjoavat palvelut. Kirjastojen näkökulmasta e-kirjapalvelut voi katsoa siis eräänlaisiksi sanansaattajiksi näille muita mediamuotoja tarjoaville ratkaisuille. Library Journalin (2014, 119) mukaan trendi on jo nähtävissä Yhdysvalloissa. Nekin kirjastot, jotka suhtautuvat e-kirjojen hankintaan varauksella voivat joutua vielä hyväksymään uudet kuvaa ja ääntä levittävät tavat. Samalla loppuvat syyt vitkastella e-kirjojenkin kanssa, ja sähköiset teokset livahtavat sisään ikään kuin "keittiönovesta".

E-kirjojen levittämiseen käytettävä teknologia on kiistatta saavuttanut sen pisteen, jossa sen voi sanoa toimivan ilman arkipäiväisen käytön estäviä ongelmia. Painettujen kirjojen asemaa yleisissä kirjastoissa se tuskin uhkaa vielä pitkään aikaan, mutta tähän kehitysvaiheeseen pääsy voi, yllättävää kyllä, olla alkusoitto kirjastojen musiikkiosastojen ja elokuvahyllyjen asteittaiselle katoamiselle.

LÄHTEET

Ahlgren, T (2014). *Tilastovertailu yleisten kirjastojen toiminnasta vuosina 2012-2013*. Opetus- ja kulttuuriministeriö.

http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Kirjastot/tilastot/liitteet/vertailu_2012_13.pdf
(viitattu 10.11.2014)

Albitz, B; Brennan, D (2012). *Licensing of e-books*. Teoksessa Kaplan, R. Building and Managing E-Book Collections - A How-To-Do-It Manual for Librarians. American Library Association, Chicago. pp 75-84.

Armstrong, C; Lonsdale, F (2011). *Introduction*. Teoksessa Price, K & Havergal, V. E-books in Libraries - a practical guide. Facet Publishing, London. pp XXI-XL.

Ashcroft, L (2011). *Ebooks in libraries: an overview of the current situation*. Library Management. Vol 32, no. 6/7. pp 398-407.

Blummer, B (2006). *E-books revisited: The adoption of electronic books by special, academic, and public libraries*. Internet Reference Services Quarterly. Vol 11, no. 2, 2006. pp 1-13.

Braet, O (2012). *Merging publishers' and libraries' institutional interests through business modelling*. Library Management. Vol 33, no. 1/2, 2012. pp 112-120.

Besen, S; Kirby, S (2012). *E-books and libraries: An economic perspective*. Report to the American Library Association. September 2012.

Buczynski, J (2010). *Library ebooks: Some can't find them, others find them and don't know what they are*. Internet Reference Services Quarterly. Vol 15, no 1. pp 11-19.

Cheek, F; Hartel, J (2012). *The electronic book — beginnings to the present*. Teoksessa Kaplan, R. Building and Managing E-Book Collections - A How-To-Do-It Manual for Librarians. American Library Association, Chicago. pp 3-12.

Chiarizio, M (2013). *An American tragedy: E-books, licenses, and the end of public lending libraries?* Vanderbilt Law Review. Vol 66, no. 2, 2013. pp 615-644.

Comparison of eBooks and eLending in Australian public libraries 2013 v 2014. Australian Public Library Alliance.

Dearnley, J; McKnight, C; Morris, A (2004). *Electronic book usage in public libraries: A study of user and staff reactions to a PDA-based collection.* Journal of Librarianship and Information Science. Vol 36, no. 4, 2004. pp 175-182.

Dooley, J (2011). *E-books for higher education.* Teoksessa Price, K & Havergal, V. E-books in Libraries - a practical guide. Facet Publishing, London. pp 117-138.

Doucette, J; Lewontin, A (2012). *Selecting e-books.* Teoksessa Kaplan, R. Building and Managing E-Book Collections - A How-To-Do-It Manual for Librarians. American Library Association, Chicago. pp 51-74.

Druda, E (2012). *Marketing e-books in a public library - Half Hollow Hills Community Library.* Teoksessa Kaplan, R. Building and Managing E-Book Collections - A How-To-Do-It Manual for Librarians. American Library Association, Chicago. pp 147-152.

Duncan, R (2010). *Ebooks and beyond: The challenge for public libraries.* Aplis. Vol 23, no. 2, June 2010. pp 44-55.

Duncan, R (2011). *Ebooks and beyond: Update on a survey of library users.* Aplis. Vol 24, no. 4, December 2011. pp 182-193.

Ebook acquisition and lending in public libraries. Briefing paper, ver. 4. October 2014. Chartered Institute of Library and Information Professionals.

Ebook usage in U.S. public libraries, fifth annual survey. 2014. Library Journal.

Felkner, R (2012). *E-books in public libraries*. Teoksessa Kaplan, R. Building and Managing E-Book Collections - A How-To-Do-It Manual for Librarians. American Library Association, Chicago. pp 37-50.

Frederiksen, L; Cummings, J; Cummings, L; Carroll, D (2011). *Ebooks and interlibrary loan: Licensed to fill?* Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery & Electronic Reserve. Vol 21, no. 3. pp 117-131.

Genco, B (2009). *It's been geometric! Documenting the growth and acceptance of eBooks in America's urban public libraries*. World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Council. 23-27 August, 2009. Milan, Italy.

Gibbons, S (2001). *Ebooks: Some concerns and surprises*. Libraries and the Academy. Vol 1, no. 1, 2001. pp 71-75.

Gibson, C; Gibb, F (2011). *An evaluation of second-generation ebook readers*. The Electronic Library. Vol 29, no. 3, 2011. pp 303-319.

Gray, D; Copeland, A (2012). *E-book versus print. A per-title cost and use comparison of a public library's popular titles*. Reference & User Services Quarterly. Vol 51, no 4. pp 334-339.

Grigson, A (2011). *Making e-book collections visible to readers*. Teoksessa Price, K & Havergal, V. E-books in Libraries - a practical guide. Facet Publishing, London. pp 141-162.

Guy, R (2000). *Developing the hybrid library: progress to date in the National Library of Scotland*. The Electronic Library. Vol 18, no. 1, 2000. pp 40-50.

Hernon, P; Matthews, J (2013). *Reflecting on the Future of Academic and Public Libraries*. American Library Association, Chicago.

Hill, H; Bossaller, J (2012). *Public library use of free e-resources*. Journal of Librarianship and Information Science. Vol 45, no 2. pp 103-112.

Hopeakunnas, M (2014). *Suuret kustantajat mukaan e-kirjastoon koko maassa – Suomen kirjastot kansainväliseen digikärkeen*. Helsingin kaupunginkirjasto.
<http://www.hel.fi/hki/Kirjasto/fi/Ajankohtaista/Uutisarkisto?id=26044> (viitattu 30.11.2014)

Kallio, T (2006). *Laadullinen review-tutkimus metodina ja yhteiskuntatieteellisenä lähestymistapana*. Hallinnon tutkimus. 2/2006. pp 18-28.

Kirjastolaki 4.12.1998/904.

Korkeila, S (2007). *E-kirjat kirjastojen kokoelmissa - uuden aineistotyypin diffuusio suomalaisissa kirjastoissa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Informaatiotieteellinen tiedekunta. Informaatiotutkimuksen laitos.

Landoni, M; Hanlon, G (2007). *E-book reading groups: interacting with e-books in public libraries*. The Electronic Library. Vol 25, no. 5, 2007. pp 599-612.

Lehikoinen, S; Hopeakunnas, M (2014). *Kirjastovuosi 2013: e-kirjalainaus ja verkkokäynnit nousussa*. Helsingin kaupunginkirjasto.
<http://www.hel.fi/hki/Kirjasto/fi/Ajankohtaista/Uutisarkisto?id=25529> (viitattu 30.11.2014)

Maceviciute, E; Wilson, T (2013). *E-Books in Swedish public libraries: Policy implications*. Teoksessa Aalberg, T; Papatheodorou, C; Dobрева, M; Tsakonas, G; Farrugia, C. Research and Advanced Technology for Digital Libraries TPDFL 2013, LNCS 8092. Springer, New York. pp 29-34.

Martin, K; Mundle, K (2010). *Notes on operations cataloging e-books and vendor records. A case study at the University of Illinois at Chicago*. LRTS. Vol 54, no. 4. pp 227-237.

McKnight, C; Dearnley, J (2003). *Electronic book use in a public library*. Journal of Librarianship and Information Science. Vol 35, no. 4, 2003. pp 235-242.

Moyer, J; Thiele, J (2012). *E-books and readers in public libraries: literature review and case study*. New Library World. Vol 113, no. 5/6, 2012. pp 262-269.

Palmer, M (2011). *E-books for public libraries*. Teoksessa Price, K & Havergal, V. E-books in Libraries - a practical guide. Facet Publishing, London. pp 71-92.

Palmer, M (2011). *Public library users connecting with e-books*. Teoksessa Price, K & Havergal, V. E-books in Libraries - a practical guide. Facet Publishing, London. pp 201-215.

Percy, J (2013). *E-book lending: the challenges facing interlibrary loan*. Interlending & Document Supply. Vol 41, no. 2, 2013. pp 43-47.

Pinfield, S (1998). *Realising the hybrid library*. The New Review of Information Networking. October 1998. pp 3-21.

Platt, C (2011). *Popular e-content at the New York Public Library: Successes and challenges*. Pub Res Q. Vol. 27, 2011. pp 247-253.

Rainie, L; Zickuhr, K; Purcell, K; Madden, M; Brenner J (2012). *The rise of e-reading*. Pew Research Center's Internet & American Life Project.

Rao, S (2005). *Electronic books: their integration into library and information centers*. The Electronic Library. Vol 23, no. 1, 2005. pp 116-140.

Raportti FinELib-konsortion toiminnasta vuonna 2012 - FinELib - paras e-aineistojen saatavuus Suomelle. Kansallinen elektroninen kirjasto, FinELib. Huhtikuu 2013. Kansalliskirjasto.

Ravenwood, C; Matthews, G; Muir, A (2012). *Selection of digital material for preservation in libraries*. Journal of Librarianship and Information Science. Vol 45, no. 4. pp 294-308.

Reid, I (2012). *The public library data service 2012 statistical report: Characteristics and trends*. Public Library Online, November/December 2012.

<http://publiclibrariesonline.org/2012/12/the-public-library-data-service-2012-statistical-report-characteristics-and-trends/> (viitattu 17.11.2014)

Roncevic, M (2013). *E-book platforms for libraries*. Library Technology Reports. alatechsource.org. April 2013. pp 5-9.

Ross, N (2013). *The Use and Ease of Access of EBooks in Public Libraries*. Victoria University of Wellington. School of Information Management.

Sendze, M; Van Court, L (2013). *Own your own eBook lending service*. infotoday.com, September 2013. pp 16-21.

Tekijänoikeuslaki 8.7.1961/404

Tieteellisten kirjastojen tilastotietokanta. Kansalliskirjasto. 2014.
<https://yhteistilasto.lib.helsinki.fi/> (viitattu 10.11.2014)

Thorne, S (2008). *Meta-Synthesis*. Teoksessa Given, L. The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods. SAGE Publications, Thousand Oaks. pp 511-514.

Traill, S (2013). *Notes on operations. Quality issues in vendor-provided e-monograph records*. LRTS. Vol 57, no 4. pp 213-226.

Valtonen, M; Henttonen, P (2010). *Asiakirjatiedon hallinta*. Teoksessa Serola, S. Ote Informaatiosta. BTJ Kustannus, Helsinki. pp 211-243.

Whitney, P (2011). *Ebooks and Public Lending Right in Canada*. Report.

Wilson, R (2001). *Evolution of portable electronic books*. Ariadne. Issue 29.
<http://www.ariadne.ac.uk/issue29/wilson> (viitattu 10.11.2014)

Zhang, Y; Kudva, S (2014). *E-books versus print books: Readers' choices and preferences across contexts*. Journal of the Association for Information Science and Technology. Vol. 65, no. 8, 2014. pp 1695–1706.

Zickuhr, K; Rainie, L; Purcell, K; Madden, M; Brenner, J (2012). *Libraries, patrons, and e-books*. Pew Research Center's Internet & American Life Project.

Tätä tutkielmaa varten luettiin kaikkiaan lähes sata sähköisessä muodossa olevaa lehtiartikkelia tai muuta raporttia,
neljä e-kirjaa, kaksi verkossa luettavissa olevaa opinnäytettä
...ja yksi painettu kirja.